

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**ALİ el-KÂRÎ'NİN *ŞERHU MÜSNED-İ EBÎ HANÎFE* İSİMLİ
ESERİNDEKİ ŞERH METODU**

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mahmut YEŞİL

HAZIRLAYAN
Edilbek KAINAZAROV

KONYA– 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Edilbek KAINAZAROV
	Numarası	138106011064
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri/ HADİS
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mahmut YEŞİL
	Tezin Adı	ALİ el-KÂRÎ'NİN ŞERHU MÜSNED-İ EBÎ HANİFE İSİMLİ ESERİNDEKİ ŞERH METODU

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **ALİ el-KÂRÎ'NİN ŞERHU MÜSNED-İ EBÎ HANİFE İSİMLİ ESERİNDEKİ ŞERH METODU** başlıklı bu çalışma 13/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mahmut YEŞİL	
2	Prof. Dr.	Mehmet EREN	
3	Doç.Dr.	Yusuf ACAR	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Edilbek KAINAZAROV		
	Numarası	138106011064		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri/ HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	ALİ el-KÂRÎ'NİN ŞERHU MÜSNED-İ EBÎ HANÎFE İSİMLİ ESERİNDEKİ ŞERH METODU			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Edilbek KAINAZAROV

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Edilbek KAINAZAROV		
	Numarası	138106011064		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri/ HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mahmut YEŞİL		
Tezin Adı	ALİ el-KÂRÎ'NİN ŞERHU MÜSNED-İ EBÎ HANİFE İSİMLİ ESERİNDEKİ ŞERH METODU			

Bu çalışmada, Ali el-Kârî'nin Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe isimli eserinin muhteva ve metodu tesbit edilmeye çalışılmış, Ebû Hanîfe'ye yöneltilen bazı tenkidlere müellifin verdiği cevaplar ortaya konmuştur. Netice itibarıyla bu şerh özelinde Ali el-Kârî'nin hadisçiliği hakkında fikir edinmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte çalışmada Ali el-Kârî'nin şerhini ilim dünyasında farklı yönleriyle gündeme taşımak hedefi güdülmüştür.

İslâmî ilimlerde önde gelen âlimlerden biri olan Ali el-Kârî, Afganistan'ın Herat şehrinde dünyaya gelmiş, Şah İsmail'in şûleştirme siyasetinden dolayı Herat'ı terkedip Mekke'ye yerleşmiş ve orada 1014/1605 senesinde vefat etmiştir. İslâmî ilim dallarının hemen hemen tamamında eser yazmıştır. Eserlerinden bugün de istifade edilmektedir.

Ali el-Kârî, Musnedu Ebî Hanîfe'nin Hârisî (340/952) tarafından cem edilen ve Haskefi'nin (650/1252) ihtisar ettiği Musned üzerine şerh yazmıştır. İşte bugün Musnedu Ebî Hanîfe ismi ile meşhur olan ve Ali el-Kârî'nin şerh ettiği Musned budur.

Çalışma iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Ali el-Kârî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, hadisçiliği ve Musned hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe'nin tanıtımı, şerhte kullanılan kaynaklar, şerhin muhteva ve metodu, Ebî Hanîfe'ye yöneltilen bazı tenkidler ve Ali el-Kârî'nin cevabı incelenmiş ve misallerle îzah edilmeye çalışılmıştır.

Ali el-Kârî, genel olarak bu şerhi anlaşılır ve kolay ibarelerle, okuyan kimsenin rahatlıkla anlayabileceği bir üslûp benimseyerek, rivâyetleri kısa ifâdelerle şerh etmiştir. Hadisleri Hanefî mezhebi doğrultusunda şerh etmiş ve yer yer diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Hadisler arasındaki tearuzda genelde cem' ve te'lif, nesih ve haml yöntemlerini kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali el-Kârî, Ebû Hanîfe, Musned, Şerh, Hadis.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Edilbek KAINAZAROV		
	Student Number	138106011064		
	Department	Basic Islamic Sciences / HADİTH		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mahmut YESHİL		
Title of the Thesis/Dissertation	The Commentary Methodology in the Commentary on Musnad Abî Hanîfah by Ali el-Qârî			

In this study, the content and method of Ali Al-Qari's work named Sharh Musnad Abî Hanîfah was tried to be determined, and the answers of the author to some of the criticisms directed to Abu Hanîfah were revealed. As a result, it's been tried to get an idea of the Hadith aspect of Ali Al-Qari in this commentary work. However, in this study, the major goal was to bring Ali Al-Qari's work to the world of science with its different aspects.

Ali Al-Qari, one of the leading scholars in Islamic Sciences, was born in the city of Herat in Afghanistan. Due to Shah Ismail's policy of converting people to shiism, he has left Herat and settled in Mecca. He died there in 1014/1605. He wrote works in almost all branches of Islamic Science. His works are also being used today.

Ali Al-Qari wrote an commentary on Musnad which was compiled and collected by Harisi (340/952) and then was shortened by Haskafi (650/1252). This is the same work which is known today as Musnad Abî Hanîfah with its commentary made by Ali al-Qari.

The study is composed of two parts. The first section deals with some information about Ali Al-Qari's life, his scientific personality, his proficiency in terms of hadith, and some details about Musnad. In the second part, the introduction of Sharh Musnad Abî Hanîfah, the sources used in it, the content and method of the sharh, some strictures directed to Abu Hanifah, and the answers of Ali al-Qari to those strictures were examined and tried to be explained with examples.

Ali Al-Qari, wrote his sharh with open-and-shut inscriptions, in a manner that is easily understood to every reader and made his commentaries about the narrations with short and brief phrases, in general. He has made his commentary in accordance with the Hanafi school, and occasionally presented the opinions of other schools also. In contradicting cases between the hadiths, he generally used the methods of jam' and ta'leef, naskh and haml.

Key Words: Ali al-Qârî, Abū Ḥanīfa, Musnad, Commentary, Hadith.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1
1. TEZİN KONUSU ve ÖNEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN METODU	2
3. KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ el-KÂRÎ ve MUSNEDE EBÎ HANÎFE

1.1. ALİ el-KÂRÎ DÖNEMİNDE SİYÂSÎ VE İLMÎ HAYAT	5
1.1.1. Siyâsî Durum	5
1.1.2. İlmî ve İctimâî Durum	6
1.2. ALİ el-KÂRÎ’NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	8
1.2.1. Tahsil Hayatı	10
1.2.2. Hocaları	11
1.2.3. Bazı Talebeleri	14
1.2.4. Eserleri	16
1.2.4.1. Hadisle İlgili Eserleri	17
1.2.4.2. Fıkıhla İlgili Eserleri	19
1.2.4.3. Kelâmla İlgili Eserleri	19
1.2.4.4. Kırâatla İlgili Eserleri	20
1.2.4.5. Biyografik Eserleri	20
1.2.4.6. Diğer Eserleri	20
1.2.5. Hadis İlmindeki Yeri ve Hadisçiliği	21
1.2.6. Vefatı	22
1.3. Ebû Hanîfe ve <i>Musned</i>	23
1.3.1. Ebû Hanîfe (150/767)	23
1.3.2. <i>Musnedu Ebî Hanîfe</i>	25
1.3.3. <i>Musned</i> ’in Ebû Hanîfe’ye Nisbeti	27
1.3.4. Ebû Hanîfe <i>Musned</i> ’leri	29
1.3.5. Ebû Hanîfe <i>Musned</i> ’i Üzerine Yapılan Çalışmalar	32

1.3.5.1. Tertib ve Cem Çalışmalar	32
1.3.5.2. İhtisar Çalışmalar	34
1.3.5.3. Ricâli ile İlgili Çalışmalar	35
1.3.5.4. Tercüme ve Şerh Çalışmalar	35
1.3.6. <i>Musnedu Ebî Hanîfe</i> 'nin Kaynak Değeri	38
1.3.7. Hârisî (340/952)	38
1.3.8. Haskefi (650/1252)	39

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ el-KÂRÎ'NİN ŞERHU MUSNEDİ EBÎ HANÎFE İSİMLİ ESERİNDEKİ ŞERH METODU

2.1. <i>Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe</i> Eserinin Genel Özellikleri	42
2.1.1. Tanıtımı ve Yazılış Amacı	45
2.1.2. Yazma Nüshaları ve Baskıları	49
2.2. Ali el-Kârî'nin Şerhinde Kullandığı Kaynaklar	51
2.2.1. Hadis Kitapları	51
2.2.2. Tabakât ve Terâcim Kitaplar	57
2.2.3. Tefsirle Alâkalı Kitaplar	58
2.2.4. Fıkıhla Alâkalı Kitaplar	58
2.2.5. Arap Dili Alanındaki Kitaplar	59
2.2.6. Akaide Dâir Kitaplar	59
2.2.7. Diğer Konularla İlgili Kitaplar	59
2.3. Eserin Muhteva ve Metodu	60
2.3.1. Rivâyetlerdeki Kelimeleri İzah ve Tahlîl Etmesi	61
2.3.2. Kelimelerin Manasını Açıklaması	61
2.3.3. Hadis Metninde Geçen Kelimenin Zabtını Belirtmesi	64
2.3.4. Hadis Rivâyetlerinin Gramer Yönüyle İncelemesi	67
2.3.5. Hadisin İhtiva Ettiği Manayı Açıklaması	70
2.3.6. Hadisin Delâletini İfade Etmesi	74
2.3.7. Diğer Hadislerdeki Ziyadeyi Zikretmesi	75
2.3.8. Diğer Eserlerine Atıfta Bulunması	76
2.3.9. Rivâyet Tarîklerine İşaret Etmesi	76
2.3.9.1. Farklı Tarîkleri Zikretmesi	76
2.3.9.2. Hadisin Kaynağına İşaret Etmesi	79
2.3.10. Râvîleri Değerlendirme Usûlü	83

2.3.11. Rivâyetleri Muhtelifu'l-Hadis Yönünden Değerlendirmesi _____	85
2.3.11.1. Rivâyetleri Cem' ve Te'lif Yönünden Değerlendirmesi _____	86
2.3.11.2. Nesih _____	87
2.3.12. Hadislerden Hüküm Çıkarması _____	88
2.3.12.1. Fikhî Konularla İlgili Açıklama Yapması _____	90
2.3.12.2. Mezhep Görüşlerini Zikretmesi _____	90
2.3.12.3. Hadisler Arasında Tercihle Bulunması _____	91
2.3.13. Hadis Usûlü İle Alâkalı Bilgiler _____	92
2.3.14. Rivâyetlerle İlgili Kendi Görüşlerini İfade Etme Şekilleri _____	93
2.3.15. Ali el-Kârî'nın Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen Tenkidlere Verdiği Cevaplar _____	95
2.3.16. <i>Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe</i> 'nin Sonraki Çalışmalara Tesiri _____	99
SONUÇ _____	101
KAYNAKLAR _____	103

KISALTMALAR

bak.	: Bakınız
bs.	: Baskı
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hz.	: Hazreti
<i>İFAV</i>	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı.
nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radiyallahu anh, Radiyallahu anhâ
(s)	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk eden
thr.	: Tahrîc eden
trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı
vdğ.	: Ve diğerleri
yy.	: Yayın yeri yok
yay.	: Yayınları, yayınevi

ÖNSÖZ

Gökleri, yeri ve tüm âlemi yaratan Yüce Allah'a hamd, Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e salât ve selâm olsun.

İslâmî ilimlerin bir kısmı bilginin nakli ve korunması, bir kısmı ise bilginin beyan ve yorumu neticesinde ortaya çıkmıştır. Bilginin sıhhatinin korunması ve doğru anlaşılması, İslâmî ilimlerin temel gayesidir.

Ali el-Kârî (1014/1605) özellikle Hadis alanında yaptığı çalışmalarla, kendisinden önceki dönemlerde ve kendi döneminde hadis kitaplarına ilgi azaldığından Hadis ilminin tekrar canlanması ve sonraki nesillere doğru aktarılması için çaba sarf etmiştir. Bu gayretinin neticesi olarak Hadis alanında te'lif ettiği eserlere hem yaşadığı dönemde hem de günümüzde itibar edilmektedir. Özellikle Ali el-Kârî'nin hadisi fıkıhla birleştirme başarısı, hadis kaynaklarındaki rivâyetlerin anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

Musned, Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen meşhur bir eser olup fıkıh ve akaid konularıyla ilgili birtakım hadisleri ihtivâ etmektedir. Ebû Hanîfe'nin hadis ve fıkıh ilimlerindeki otoritesi dolayısıyla *Musned*, kaleme alındığı tarihten günümüze kadar muteber bir eser kabul edilmiş, bu sebeple üzerine birçok âlim tarafından şerh çalışmaları yapılmıştır. Ali el-Kârî, *Musnedu Ebû Hanîfe*'nin Hârisî (340/951) rivâyeti ve Haskefî (650/1252) ihtisarı üzerine *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe* isimli eserini te'lif etmiştir.

Ali el-Kârî, bu eserinde hadisleri, başta fıkıh olmak üzere birçok yönden orta bir üslûpla şerh etmiştir. Şerhte kendi görüşlerini de ifâde etmiş, ayrıca naklettiği rivâyet ve görüşleri bazen delillerle desteklemiştir. Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe* isimli eserindeki yapmış olduğu hadis şerhleri ve kullanmış olduğu metot incelendiğinde onun birçok alanda ihtisas sahibi bir âlim olduğu ortaya çıkmaktadır. Günümüzde *Musnedu Ebû Hanîfe* ile ilgili en önemli müracaat kaynaklardan biri, Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe* isimli eseridir.

Birinci bölümde genel bilgi olarak Ali el-Kârî'nin hayatı, eserleri hakkında bilgi verdikten sonra Ebû Hanîfe'nin hayatı, *Musnedu Ebû Hanîfe* ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise, *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe* mukaddimesi dâhil bütün bilgi ve açıklamaların, hadis şerh metodunun, sened ve metin incelemeleri ile ilgili konuların değerlendirilmesi yapılmış, böylece müellifin *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe* isimli eserindeki şerh metodu geniş bir şekilde ele alınıp incelenmiştir.

Tezin konusunu belirleme başta olmak üzere çalışmanın her safhasında yardımlarını esirgemeyen ve yazdıklarını itinayla defalarca okuma zahmetine katlanan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mahmut Yeşil'e, tavsiye, tenkîd ve değerlendirmeleriyle bana yol gösteren jüri üyeleri hocalarım Prof. Dr. Mehmet Eren ve Doç.Dr. Yusuf Acar'a şükranlarımı arz ederim. Özellikle ilmî birikimlerinden istifade ettiğim Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeleri hocalarıma, Diyanet İşleri Başkanlığı Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi öğretim üyeleri hocalarıma, bu çalışmanın hazırlanmasında bana yardımcı olan tüm hocalarıma ve ayrıca özel kütüphanesinden istifade imkânı bahşeden hocam Dr. Ali Pekcan'a teşekkürlerimi sunarım. Bu vesileyle, öğrencilik hayatımda teşvik ve desteğini gördüğüm aileme de teşekkür ederim. Son olarak iki sene maddî destek sunan YTB'ye teşekkürlerimi arz ederim.

Edilbek KAINAZAROV

KONYA– 2019

GİRİŞ

1. TEZİN KONUSU ve ÖNEMİ

İslâm'ın tüm yönleriyle anlaşılabilmesi, ancak sünnetin eksiksiz bir şekilde açıklanması ve öğrenilmesiyle mümkündür. Çünkü sünnet, İslâm'ın iki ana kaynağından biridir. Bu itibarla sünnet, müslümanlar nezdinde çok önemli bir konuma sahip olmuştur. Sünnetin elde edilmesi, korunması, nakledilmesi ve anlaşılması için büyük gayret ve çabalar sarf edilmiştir. Rasûlullah'ın (s) vefatından sonra sahâbe ve tâbiûn nesli, İslâm'ın ana kaynağı olan hadisleri sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde ulaştırabilmek için büyük bir hassasiyet ve fedakârlık göstermişlerdir. Gösterilen bu fedakârlık sayesinde Rasûlullah'ın (s) mirasına sahip çıkılmış ve bu eşsiz servet bize kadar sağlam bir şekilde ulaşmıştır.

Hadislerin Rasûlullah'tan (s) günümüze sağlıklı bir şekilde intikali ne kadar önemli ise, doğru anlaşılması da o derecede önemli ve üzerinde durulması gereken bir konu olduğu için, sünnet ve hadisleri anlama, açıklama ve yorumlama çabasının bir sonucu olarak asırlardır ciddi bir te'lif çalışmasına girişilmiş ve günümüze kadar muazzam bir çaba sarf edilerek hadis kitapları için çok sayıda şerhler yazılmıştır. Hadisleri farklı yönlerden inceleyerek kolay anlaşılmasını sağlayan şerhler, bugün de Rasûlullah'ın (s) hadislerinin doğru anlaşılmasında ilk müracaat edilen kaynaklardır.

Bilindiği gibi Ebû Hanîfe'nin *Musnedu* üzerine birçok şerh yazılmıştır. *Musnedu Ebî Hanîfe*'nin önemli şerhlerinden biri de Ali el-Kârî'nin Mûsâ ibn Zekeriyâ Haskefî (650/1252) rivâyetine dayanarak kaleme aldığı “*Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*” isimli eseridir. Bu şerh, kaynak zenginliği, hadisleri yorumlama ve diğer birçok yönü ile orijinal bir şerhtir. Bu eser ve şârihinin yaşadığı dönem ve içinde bulunduğu kültürel ortam itibariyle araştırılması ve incelenmesi hadis şerhlerini tanıma açısından önemlidir.

Musnedu Ebî Hanîfe üzerine yapılmış şerh çalışmalarından biri olarak “*Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*” isimli eserin şerh edebiyatındaki yeri ve müellifi Ali el-Kârî'nin hayatı, eserleri ve özellikle şerhçiliği tezimizin ana konusunu oluşturacaktır. Böylece

Ali el-Kârî'nin *Musnedu Ebû Hanîfe* üzerine yazdığı şerhi yakından tanımak, tanıtmak, dönemi ve coğrafyasında, Hadis ilmine ve özellikle şerh faaliyetlerine yaptığı katkıları ortaya koymak mümkün olacaktır. Bu sebeple bu şerhin metodunun okuyucuya sunulması, hadislerin anlaşılması yönünde büyük bir katkı sağlayacağı ve Ali el-Kârî'nin şerh faaliyetine katkılarını değerlendirme konusunda bir adım olarak nitelenebilecek çalışma olacağı muhakkaktır. Ayrıca *Musned*, Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyetine dâir ilk misallerinden biri olarak kabul edilmesi, *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe*'nin önemini arzetmektedir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, tesbit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde eser üzerinde her hangi bir araştırmanın yapılmamış olması, bizim böyle bir konuyu araştırmamızın en önemli sebeplerindendir. Bu çalışmamızda Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe* isimli eserinin muhtevası ve şerhteki metodu tesbit edilmeye çalışılacaktır. Araştırmada varılan tesbit ve sonuçların, ilerideki hadis çalışmalarına ışık tutacağına inanıyoruz. Böylece Ali el-Kârî'nin şerhini ilim dünyasında farklı yönleriyle gündeme taşımak mümkün olacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN METODU

Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe* isimli eserini konu edinen bu çalışmada aşağıdaki yöntem takip edilmiştir: Birinci bölümde genel bilgi olarak Ali el-Kârî'nin hayatı, eserleri hakkında bilgi verdikten sonra, Ebû Hanîfe'nin hayatı, *Musnedu Ebû Hanîfe* ve üzerine yazılan çalışmalar hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Ali el-Kârî'nin şerh metodu incelemeye tabi tutulmuştur. Müellifin şerh yöntemini doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için eserden misaller tesbit etmek üzere dikkatli bir okuma-tarama metodu uygulanmıştır. Ayrıca şerhte misal olarak verilen hadislerin kaynak olarak gösterilmesinde de müellifin kendi eseri esas alınmıştır.

Çalışma boyunca geçen hadislerin kaynak olarak gösterilmesinde akademik araştırmalarda takip edilen *el-Mucemu'l-Mufehres* (Concordance) yöntemi benimsenecektir.

Çalışmada tahlîl ve karşılaştırma metodu esas alınacaktır. Bu sebeple Ali el-Kârî'nin takip ettiği metot tahlîl edilecek ve misaller verilmek sûretiyle açıklanacaktır.

3. KAYNAKLARI

Bu çalışmayı hazırlarken Ali el-Kârî'nin hayatına, eserlerine ve ilmî şahsiyetine dâir ulaşabildiğimiz tabâkât ve terâcim eserlerinden, müellifin eserlerinin tahkîkli neşirlerine yazılan mukaddimelerden ve müellifi konu alan ansiklopedi maddelerinden yararlanılacaktır. Ana başlıkları oluştururken bize bir fikir vermesi için daha önce Hârizmî'nin (665/1267) *Câmi'u'l-Mesânîdi'l-Îmâm Ebî Hanîfe*, Halis Demir'in "Ebû Hanîfe'ye Nisbet Edilen Hadis Kitapları *Kitabu'l-Âsâr* ve *Müsned*" isimli makalesi ve *Musnedu Ebî Hanîfe* üzerine yapılmış diğer çalışmalardan istifâde edilecektir.

Çalışmada Halîl Muhyiddin el-Meys tarafından neşredilen baskı esas alınacaktır. Bu çalışmada nâşir sayfa başlarına hadis metinlerini ayrıca koymuş ve dipnotlarda yer yer açıklamalarda bulunmuştur. Bu baskıdaki hadislerin manalarına uygun başlıkların, neşreden tarafından konulma ihtimali vardır. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından 2014 yılında Beyrut'ta yayınlanan nüshanın ikinci baskısıdır.

Çalışma esnasında Ebû Hanîfe'nin hayatını incelerken; Zehebî'nin (748/1348) *Tezkiratu'l-Huffâz*'ı ve *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*'sı başta olmak üzere ricâl kitaplarından istifâde edilecektir.

Hadis edebiyâtında *Musned*'ler ve Ebû Hanîfe'nin *Musned*'i bölümünü incelerken, hadis edebiyâtı konusunda yazılmış, Kettânî'nin (1345/1926) *er-Risâletu'l-Mustatrafe* ve İsmail Lütfî Çakan'ın *Hadîs Edebiyâtı* gibi kaynaklardan yararlanılacaktır.

Musned'de bulunan hadisleri değerlendirdiğimiz kısımda ise başta Abdurrezzâk (211/826) *Musannef*'i ile *Kutub-i Sitte*'yi oluşturan Buhârî (256/870) ve Müslîm'in (261/875) *el-Câmi'us-Sahîh* 'leri, Ebû Dâvud (275/889), Tirmizî (279/892), İbn Mâce (273/887) ve Nesâî'nin (303/915) *Sünen* 'leri olmak üzere Ahmed ibn Hanbel (241/855) *Musned* 'i ve diğer hadis kitaplarına müracat edilecektir. *Musned*'de bulunan

hadislerin tahriri için Ali Pekcan'ın *İmam Azam Ebû Hanîfe Müsnedi* isimli eserinden yararlanılacaktır.

Halil İbrahim Kutlay tarafından 1985 yılında Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Şeriat Bölümünde *el-İmam Ali el-Kârî ve Eseruhû fi İlmi'l-Hadîs* isminde bir yüksek lisans tezi hazırlanmış ve daha sonra Beyrut'ta 1987'de kitap olarak basılmıştır. Bu kitapta 20 sayfalık bir bölümde Ebû Hanîfe'nin *Musned*'i hakkında ve Ali el-Kârî'nin şerh çalışmasının el yazmaları, baskıları ve metodu hakkında kısaca bilgi verilmiştir.¹

Nizamuddin Nâfi Ebû Bekir tarafından 1980 yılında Pakistan'ın Lahor şehrindeki Pencap Üniversitesi Arab Dili Bölümünde *Molla Ali el-Kârî el-Herevî Muhaddisen* isminde bir doktora tezi hazırlanmıştır.² Tezin giriş bölümünde Ali el-Kârî'nin kitaplarından *Mirkâtu'l-Mefâtih*, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, *el-Masnû'a fi Ma'rifeti'l-Hadîs'il-Mevdû'* ve *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker* isimli dört eseri detaylı bir şekilde ele alınmış, diğer eserleri üzerinde kısaca durulmuştur.³ Üzerinde çalışacağımız *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe* hakkında 6 sayfalık bir bölümde şerhin baskıları hakkında ve Ali el-Kârî'nin kitabının metodu hakkında kısaca bilgi verilmiştir.⁴ Bu iki tez de çalışma esnasında gözden geçirilecektir.

Rufet Şirinov tarafından, danışman hocam Prof. Dr. Mahmut YEŞİL'in danışmanlığında 2019 senesinde Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalında *Ali el-Kârî'nin Şerh Metodu (Mirkâtül'l-Mefâtih Örneği)* isminde bir doktora tezi hazırlanmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere Ali el-Kârî'nin *Mirkâtül'l-Mefâtih* isimli eseri üzerine yoğunlaşan bir çalışmadır.

¹ Bak. Kutlay, Halil İbrahim, *el-İmam Ali el-Kârî ve Eseruhû fi İlmi'l-Hadîs*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1987, s. 325-344.

² <http://thesis.mandumah.com/Record/203586>

³ Ebû Bekir, Nizamuddin Nâfi, *Molla Ali el-Kârî el-Herevî Muhaddisen*, Basılmamış Doktora Tezi, Pencap Üniversitesi, Lahor, 1980, s. 5.

⁴ Bak. Ebû Bekir, s. 306-311.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ el-KÂRÎ ve *MUSNEDU EBÎ HANÎFE*

1.1. ALİ el-KÂRÎ DÖNEMİNDE SİYÂSÎ VE İLMÎ HAYAT

Bir âlimin ilim dünyasındaki konumunu belirlemek için, yaşadığı dönemin etraflı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Çünkü her şahıs içinde yaşadığı zamanın ve şartların evlâdı,⁵ itikadî, amelî, sosyal, siyasal, kültürel vs. yönden içinde bulunduğu toplumun bir parçası ve burada meydana gelen durumların etkisi altındadır.⁶ Bu hususlar hadis şârihleri için de geçerlidir. Bu sebeple önce Ali el-Kârî'nin yaşadığı dönemin siyâsî, ilmî ve ictimâî durumdan kısaca bahsetmek uygun olacaktır.

1.1.1. Siyâsî Durum

Ali el-Kârî, hicrî onuncu asır ile on birinci asrın başlarında, İslâm'ın yayıldığı fakat Müslümanlar arasında ittifakın tam olarak sağlanmadığı bir zamanda yaşamıştır. O zamanki İslâm dünyasının sınırları batıdan Osmanlı, doğudan ise Safevîler ve Babürler'den oluşmaktaydı. İran'da kurulmuş olan Safevîler, izlediği şîleleştirme politikası yüzünden sünnî olan Osmanlı ve doğu Özbeklerle sürekli çatışma halinde olmuştur. Bu meydana gelen çatışmalar sebebiyle âlimler ve insanlar bu beldeyi terketmeye mecbur kalmışlardır.⁷

Afganistan'da kurulup Hindistan'a yönelen Babürlüler, Hindistan'da uzun zaman hâkimiyet kurmuşlardı. En güçlü devirleri, Ekber Şah'ın (1014/1605) 50 sene devam eden hükümdarlık devridir. Ekber Şah "dinleri birleştirme" sevdasına düşmüş, ancak onun bu tutumu Müslüman toplum arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Cihangir Şah (1037/1627) bu durumu düzeltmiştir.⁸

⁵ Yıldırım, Haydar, *Ali el-Kârî'nin Kelâmî Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2002, s. 1.

⁶ Kahraman, Hüseyin, "Hadis Şerhinde Mezhep Faktörü", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 7, Sakarya, 2007, s. 7.

⁷ Karadağ, Cağfer, *Ali el-Kârî'nin Akaid Dair Eserleri ve Bazı İtikadi Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1991, s. 2.

⁸ Yıldırım, Haydar, s. 1.

Ali el-Kârî'nin doğduğu şehir olan Herat, Şah İsmâil'in (930/1524) şîfleştirme politikası ve Özbeklerle Safevîler arasındaki savaşlarda sürekli el değiştirmesi dolayısıyla adeta harap olmuş ve tanınmaz bir hale gelmiştir.⁹ Bu olaylar sonunda Herat tamamen Şîîlerin eline geçmiştir. Daha sonra da Ali el-Kârî Herat'tan Mekke'ye hicret etmiştir.¹⁰ Mekke ise o zamanlar Osmanlı sınırları içerisinde idi¹¹ ve Osmanlı devletinde ilmî durum ile kültürel ortam ilmî çalışmalara müsaitti.¹²

Ali el-Kârî'nin Herat'tan Mekke'ye tam olarak ne zaman gittiği konusunda biyografi kitaplarında her hangi bir malûmata rastlanmamakla birlikte, Mekke'de ders almış olduğu şeyhlerinden Ebu'l-Hasen Bekrî'nin 952/1545 yılında vefat ettiği¹³ göz önünde bulundurulduğunda onun 952/1545 senesinden önce Mekke'ye hicret etmiş olduğu söylenebilir.¹⁴

Yukarıda anlatılan şîfleştirme ve diğer siyâsî durumlar Ali el-Kârî'yi vatanını terk etmeye ve hocalarından ayrılmaya zorlamış, fakat ilmî açıdan kendisini geliştirmesine engel olmamıştır. Aksine Mekke'de ilim tahsili için daha güzel imkân bulmuş ve islâmî ilimlerin her alanında kitaplar te'lif etmiş hatta Hanefî mezhebinin o zamanki önderlerinden biri olmuştur.¹⁵

1.1.2. İlmî ve İctimâî Durum

Rivâyetlerin tasnif edilme zamanından sonra, te'lif edilen eserlerdeki rivâyetlerin sened ve metinleriyle alâkalı çeşitli hadis çalışmaları meydana gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda hadisleri doğru anlama, açıklama, tahlîl ve tenkid merhalesinden geçirme türünden faaliyetlere yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede temel hadis kaynakları üzerine çok sayıda çalışmalar yazılmış olup bunların bir kısmını şerh

⁹ Yıldırım, Haydar, s. 2; Uslu, Recep, *DİA*, "Herat", 1998, XV, 216.

¹⁰ Yıldırım, Haydar, s. 2.

¹¹ Karadaş, "Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.5, sayı 5, Bursa, 1993, s. 288.

¹² Yıldırım, Haydar, s. 2.

¹³ Zirikî, Hayreddin, *el-A'lâm, Dârü'l-İlim li'l-Malâyîn*, yy., 2002, VII, 57.

¹⁴ Karadaş, s. 9; Akgöğ, Harun, *Ali el-Kari Hayatı, Eserleri ve İbn Arabî'ye Eleştirisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1995, s. 8.

¹⁵ Ebû Bekir, s. 19.

türü eserler oluşturmaktadır.¹⁶ Hicri 11. asrın başında temel hadis kitaplarına şerh yazan âlimlerden biri de Ali el-Kârî'dir.

Hicrî onuncu asırda, Osmanlı medreseleri, Ezher üniversitesi, Mekke ve Medine'deki ders halkaları ve Zeytûne üniversitesi İslâm âlemindeki önemli ilim merkezleri olmuştur.¹⁷

Asırlar boyunca Mekke ve Medine Müslümanlar için ilim ve medeniyet merkezleri olmaya devam etmektedir. Bu mekânlardaki ders halkalarında çok sayıda ilim adamları yetişmektedir. Ali el-Kârî, Mekke'deki zamanının büyük âlimlerinden ve hac-umre için gelen âlimlerden ders alma imkânını bulmuş ve birçoğundan icazet de almıştır.¹⁸ Zira Mekke, içinde Kâbe'yi bulundurması bakımından İslâm Dünyasının merkezi konumundadır. Çünkü her sene binlerce müslüman hac görevini yerine getirmek için buraları ziyarete gelmektedir. Bu da Mekke'yi hareketli bir ilim mekânı haline getirmektedir. Ali el-Kârî, bu imkânı iyi değerlendirmiş, buralara gelen âlimlerden istifâde etmiştir.¹⁹

Hicrî sekizinci asrın ilk yarısından sonra haşiye ve şerhçiliğin yaygın olduğu ve ansiklopedik eserlerin yazıldığı dönemin önde gelen sîmâlarından olan Ali el-Kârî'nin eserlerinin çoğunluğu da bu nevidendir.

Ali el-Kârî, bu şartlarda yetişmiş ve hadis sahasında kıymetli eserler te'lif etmiştir.

¹⁶ Dinçoğlu, Mehmet, "Sunen-i Ebî Dâvûd Şerhi Çerçevesinde Aynî'nin Hadis Tahlili ve Tenkidi", *Uluslararası Bedruddin el-Aynî Sempozyumu Ve II. Hadis İhtisas Toplantısı*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Gaziantep, 2013, s. 206.

¹⁷ Kutlay, 25-26; Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit, *Ta'likatu'l-Kârî alâ Sulâsiyyâti'l-Buhârî Adlı Eserin Edisyon Kitiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2010, s. 9.

¹⁸ Ali el-Kârî, İbn Sultan Muhammed, *Mecmû'atu Resâili Ali el-Kârî*, I-VIII, thk. Muhammed Hallûf Abdullah, vd. Daru'l-Lübab, İstanbul, 2016, s. 22.

¹⁹ Yıldırım, Haydar, s. 2.

1.2. ALİ el-KÂRÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Çalışma konusu olan *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* isimli kitap, isminden de anlaşılacağı üzere *Musnedu Ebî Hanîfe* üzerine Ali el-Kârî tarafından yapılmış şerhtir. Bu sebeple öncelikli olarak Ali el-Kârî'nin hayatı, tahsili ve eserlerinden bahsetmek, sonra da Ebû Hanîfe ve *Musned*'i kısaca tanıtmak uygun olacaktır.

Ebu'l-Hasen Nûruddin Ali ibn Sultan Muhammed el-Kârî el-Mekkî el-Herevî (1014/1605),²⁰ bir Hanefî fakihi, Hadis, Kırâat, Tefsir, Akâid ve Kelâm, Tasavvuf, Tarih, Hat, Dil ve Edebiyat âlimidir.²¹ İsmindeki nisbetlerin îzahı şöyledir: Herat'ta doğduğu için Herevî, kırâat alanında âlim olduğu için Kârî, Mekke'ye gidip orada yaşadığından dolayı da Mekkî denilmiştir.²² el-Kârî veya genel olarak Molla Ali el-Kârî diye meşhur olmuştur. Özellikle mevzû hadislerle ilgili çalışmalarıyla da tanınan²³ Ali el-Kârî, bugün Afganistan'ın batısında tarihî bir şehir olup 34 vilâyetinden biri olan²⁴ ve İran'ın batı sınırında yer alan Herat şehrinde dünyaya gelmiştir.²⁵

Ali el-Kârî'nin doğumu hakkında ne kendisinin kitaplarında ne de terâcim kitaplarında belli bir tarih ifade edilmiştir.²⁶ Ancak Ali el-Kârî'nin yaşadığı çağda ortaya çıkan olaylarla alâkalı verdiği bazı malumatlara dayanarak, yaklaşık bir neticeye varmak mümkündür. Ali el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz* isimli kitabında Şah İsmail'in Horasan'ı zabtı ânında Herat'ta meydana gelen şu olayları aktarır: “Râfizîlerin ilk şehîd ettiği şahıs ustazım Muînuddîn Hâfız Zeynuddîn'dir. Şah İsmail bütün Horasan insanlarına okunmak üzere mektup göndermişti. Mektubun sonunda sahâbeye sebbolunuyordu. O esnada Herat'ta hatip olan Hâfız, bütün âlimlerin ve şeyhlerin önünde mektubu okudu. Sahâbeye hakaret edilen kısma gelince edebinden o

²⁰ Muhibbî, Muhammed Emîn, *Hulâsatu'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer*, Beyrut, Dârü Sâdır, III, 185; Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403.

²¹ Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403.

²² Kayapınar, Hasan, *İslam Hukuk Metodolojisinde Âhâd Haber Ve Ali El-Kârî'nin Âhâd Habere Yaklaşımı (Fethu Bâbi'l-Înaye Özelinde)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2014, s. 46.

²³ Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403.

²⁴ Uslu, Recep, "Herat", *DİA*, XVII, 215.

²⁵ Şevkânî, Muhammed ibn Ali (1250/1834), *el-Bedru't-tâli 'Bi'Mahâsini Min Ba'di'l-Karni's-Sâbi'*, Darü'l-Ma'rifa, Beyrut, trs. I, 445; Yıldırım, Haydar, s. 3.

²⁶ Yıldırım, Haydar, s. 2.

kısmı atladı. Orada hazır olan Şeyhu'l-İslâm el-Herevî okumasını talep etsede de o okumadı. Râfizîler de saldırıp onu şehîd ettiler.”²⁷

Herat, Ali el-Kârî'nin doğduğu tahmin edilen yıllarda Sünnî olan Şeybânî (Özbekler) hanedanlığının yönetimi altında idi.²⁸ Ancak 916/1510 tarihinde Şîî Safevî devleti ile yapılan savaş sonucu Şeybânîler yenilmişler,²⁹ Şah İsmail Herat'ı zabtetmiştir.³⁰ Şeybanîler bu mağlubiyet neticesinde Herat'ın da içerisinde yer aldığı Maverâunnehir'e kadar olan bölgeyi Safevîlere bırakmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki olay 916/1510 yılları civarında olduğu ve Ali el-Kârî'nin de Hâfız Zeynuddîn'den (916/1510) kırâat dersi aldığı dikkate alındığında Ali el-Kârî'nin doğum zamanının 916/1510 yılından önce olduğu söylenebilir.³¹ Bazı müellifler ise Ali el-Kârî'nin ders almış olduğu Mekkî hocalarının vefat tarihlerinden hareketle Ali el-Kârî'nin doğumunun 930/1524 senesinde olabileceğini söylemişlerdir.³² Ali el-Kârî'nin yukarıda geçen ifâdelerinden anlaşıldığına göre Şah İsmail şîîleştirme ve Şia dışında kalan diğer mezheplere baskı politikaları uygulamıştır.³³

Hem Şah İsmail'in bu uygulamaları hem de Herat'ın devamlı el değiştirmesi şehri yaşanamaz bir hale getirmiştir. Ali el-Kârî bu sebeplerden dolayı Herat'ı terk ederek Mekke'ye hicret etmiştir.³⁴ Kendisi Herat'tan göç edişini “Allah bana bid'at yurdundan, sünnet yurduna göç etmeyi nasip etti” diye anlatmaktadır.³⁵

Terâcim kitapları Ali el-Kârî'nin Herat'tan ayrılıp Mekke'ye göç ettiğini ifade etmekle beraber, bu göçün tarihini belirtmemektedir. Bunun doğal sonucu olarak Ali el-Kârî'nin Mekke'de kaç yılında eğitime başladığını bilemiyoruz.³⁶ Herat'tan ayrılış

²⁷ Ali el-Kârî, Ali ibn Sultan Muhammed, *Şemmu'l-Avâriz ve fî Zammi'r-Ravâfiz*, 1. bs., thk. Macîd el-Halîfe, Merkezu'l-Furkân li-Dirâsati'l-İslâmiyye, Kâhire, 2004, s. 42-43; Yıldırım, Haydar, s. 3.

²⁸ Türkoğlu, İsmail, “Şeybânî Han”, *DİA*, 2010, XXXIX, 44; Gündüz, Tufan, “Safevîler”, *DİA*, 2010, XXXV, 452; Kayapınar, s. 45.

²⁹ Kayapınar, s. 45.

³⁰ Uslu, Recep, “Herat”, *DİA*, XVII, 216.

³¹ Karadaş, 7.

³² Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nühbeti'l-Fikar*, thk. Muhammed Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm, Kalem yay., Beyrut, trs. s. ٣,

³³ Yıldırım, Haydar, s. 3.

³⁴ Ali el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz*, s. 7.

³⁵ Ali el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz*, s. 50; Yıldırım, Haydar, s. 3.

³⁶ Yıldırım, Haydar, s. 3.

tarihinin Şah İsmail'in Herat'ı işgal tarihi olan 916/1510'dan sonra olması muhtemeldir.³⁷

Ali el-Kârî, sülüs ve nesih yazıda mahir ve zamanında benzeri olmayan bir hattat idi. Resmî hiç bir görev almayan Ali el-Karî geçimini bu maharetiyle; kenarına tefsir ve kırâatla ilgili açıklamalar koyduğu mushaflar yazıp satarak geçimini sağlardı.³⁸ Ali el-Kârî hicrî 1014 yılında Mekke'de vefat etmiştir.³⁹

Çalışmanın bu safhasında Ali el-Kârî'nin ilim tahsili, hocaları ve öğrencileri hakkında genel bilgilere yer verilecektir.

1.2.1. Tahsil Hayatı

Ali el-Kârî, küçük yaşta Kur'ân'ı hıfz etmiştir.⁴⁰ Herat'ta ilk tahsilini yaptıktan sonra Mısır'da bir müddet kalmış,⁴¹ ardından Mekke'ye gidip oraya yerleşmiştir.⁴² Oradaki Ebu'l-Hasen el-Bekrî (952/1545), İbn Hacer el Heytemî (974/1567), Ali el-Muttakî el-Hindî (974/1567) ve Kutbuddin el-Mekkî (990/1582)⁴³ gibi zamanın önde gelen alimlerinden ilim tahsiline devam etmiştir. Ali el-Karî'nin hat ilmini Şeyh Hamdullah'dan (926/1520) öğrendiği zanedilmekle birlikte, nerede ve nasıl aldığı bilinmemektedir.⁴⁴

Ali el-Kârî'nin babasının kırâat hususunda ilim sahibi olduğunu Mustakîmzâde (1202/1788) ifâde etmiştir.⁴⁵ Buna dayanılarak ilk tahsilini babasından almış olduğu söylenebilir. Ayrıca kırâat ilmini Herat'ta Muînuddîn Hâfız'dan öğrenmiştir.⁴⁶ Daha

³⁷ Yıldırım, Haydar, s. 3.

³⁸ Ebu'l-Hayr, Abdullah Mirzâd (1343/1924), *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-Nevr ve'z-Zeher fî Terâcimi Efâzili Mekke mine'l-Karni'l-Âşir ile'l-Karni'r-Râbi 'Aşer*, nşr. M. Saîd el-Âmûdî - Ahmed Ali, Â'lamü'l-Ma'rife, Cidde, 1406/1986, s. 368; Karadaş, s. 16.

³⁹ Şevkânî, I, 446; Bilmen, II, 681; Karadaş, s. 14.

⁴⁰ Ali el-Kârî, *Mecmû'atu Resâili*, s. 13.

⁴¹ Bilmen, Ömer Nasuhi (1382/1962), *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974, II, 682.

⁴² Şevkânî I, 445.

⁴³ Kayapınar, s. 47; Muhibbi, III, 185.

⁴⁴ Mustakîmzâde, Süleyman Sadeddin (1202/1788), *Tuhfe-i Hattatîn, İstanbul*, 1927, s. 324; Karadaş, s. 14.

⁴⁵ Mustakîmzâde, s. 324; Karadaş, s. 9.

⁴⁶ Ali el-Kârî, *Şemmu'l-Avârız*, s. 41-42; Karadaş, s. 9.

sonra Mekke'ye intikal edince tahsiline orada devam etmiş⁴⁷ ve dönemin tanınmış âlimlerinden ders almıştır.

1.2.2. Hocaları

Ali el-Kârî, hocalarından bahseden müstakil bir kitap te'lif etmemiş, ancak muhtelif kitaplarında bazı hocalarından bahsetmiştir. Ali el-Kârî Herat, Horasan ve Mekke'deki İslâm âlimlerinden ilim öğrenmiştir.⁴⁸

Ebu'l-Hasen el-Bekri (952/1545), İbn Hacer el Heytemî (974/1567), Ali el-Muttakî el Hindî (974/1567), Kutbuddin el Mekkî (990/1582),⁴⁹ Zekeriyâ el-Huseynî, Ahmed el-Mısrî, Abdullah es-Sindî (984/1576),⁵⁰ Muînuddîn (916/1510) ve el-Hafîd et-Teftâzânî⁵¹ gibi devrinin meşhur âlimlerden ilim tahsil etmiştir.⁵²

Şimdi Ali el-Kârî'nin hocalarından kısaca bahsedilecektir.

1. Muînuddîn Hâfız Zeynuddîn (916/1510)

Muînuddîn Hâfız, Herat'ın Ziyaretgâh bölgesindedir. Herat'ın meşhur hatiplerindedir. Ali el-Kârî bu hocasından kırâat dersi almıştır. Tahminen 916/1510 senesinde Şah İsmail'in halka okunması için gönderdiği mektupta sahâbeye sebbeden kısmı okumadığı için Şah'ın adamları tarafından şehid edilmiştir.⁵³

2. Ebu'l-Hasen el-Bekrî (952/1545)

Ebu'l-Hasen Muhammed ibn Celâleddîn Muhammed ibn Abdurrahmân el-Bekrî es-Sıddîkî, 889/1593 senesinde Mısır'da dünyaya geldi. Bir yıl Mısır'da bir yıl Mekke'de ikamet ederdi. Müfessir ve mutasavvıf olan Ebu'l-Hasen el-Bekrî 952/1545 tarihinde vefat etmiştir. Şâfiî mezhebine mensup olan Ebu'l-Hasen el-Bekrî *Tefsîru'l-Bekrî* ve *Şerhu Minhâci'n-Nevevî* gibi eserlerin müellifidir.⁵⁴

⁴⁷ Kayapınar, s. 47; Muhibbi, III, 185.

⁴⁸ Ali el-Kârî, *Şemmu'l-Avârız*, s. 6.

⁴⁹ Şevkânî, I, 445.

⁵⁰ Ebu'l-Hayr, s. 366.

⁵¹ Ali el-Kârî, *Şemmu'l-Avârız*, s. 6.

⁵² Muhibbî, III, 185; Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlımleri*, 3. bs., TDV yay., Ankara, 2013, s. 288.

⁵³ Ali el-Kârî, *Şemmu'l-Avârız*, s. 42-43; Karadaş, s. 9.

⁵⁴ Karadaş, s. 10.

3. İbn Hacer el-Heytemî (974/1567)

İbn Hacer'in tam ismi Ebu'l-Abbâs Şihâbuddin Ahmed ibn Muhammed ibn Ali el-Heytemî el-Mekkî'dir. İbn Hacer el-Heytemî diye maruf olup Şâfiî âlimlerindedir. 909/1503 yılında Mısır'da dünyaya geldi. Küçükken babasını kaybetmiştir. Şihâbuddin er-Remlî, Ebu'l-Hasen el-Bekrî, Zekeriyya el-Ensârî, Abdülhak es-Sinbatî, Şihab el-Belhinî ve Tablavî gibi âlimlerden ders aldı. 940/1534 senesinde gittiği son hacdan geri dönmedi ve Mekke'ye yerleşti. 974/1567 senesinde vefat etmiştir. Ali el-Kârî'nin en çok etkilendiği hocalarındandır. Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtih*'te İbn Hacer el-Heytemî'den övgüyle bahsetmektedir. *el-Fetâva'l-Kubra'l-Heytemiyye, el-Fetâva'l-Hadîsiyye, el-İlam bi Kavâti'i'l-İslâm, ez-Zevacir fi'n-Nehy an İktirâfi'l-Kebair* onun eserlerinden bazılarıdır,⁵⁵

4. Ali el-Muttakî el-Hindî (975/1567)

Alauddin Ali ibn Husamuddin Abdi'l-Melik Kadîhân el-Kuraşî el-Cuvenfûrî er-Ruhenfurî el-Hindî. Mekke ve Medine'de yaşadığı için el-Mekkî ve el-Medenî nisbetleriyle anılır. Ali el-Karî *Mirkâtu'l-Mefâtih*'in mukaddimesinde kendisinden *Mişkâtü'l-Mesâbih* okuduğunu zikretmektedir. Önce Medine'ye hicret etmiş, orada bir müddet kaldıktan sonra Mekke'ye gelerek, ömrünün sonuna kadar orada ikamet etmiştir. Seksen beş yaşında iken 975/1567 senesinde vefat etmiştir.⁵⁶

5. Mir Kelan (973/1565)

Muhammed Saîd ibn Mevlânâ Hâce el-Horasanî. Kannûcî, onu Hind ulemâsı arasında sayar. Ancak doğum yeri ve yılı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Hac ibadetini edâ etmek üzere Mekke'ye gidip orada bir müddet ikamet etmiştir. Ali el-Karî'nin de bu sırada ondan *Mişkâtü'l-Mesâbih* okuduğu anlaşılmaktadır. Çünkü *Mirkât*'ın mukaddimesinde, *Mirkât*'ı yazmak için yaptığı çalışmaları ve ders aldığı hocaları sıraladıktan sonra şöyle demektedir: "...Sonra bazı *Mişkât* hadislerini irfan denizinin menbaı Mir Kelan diye meşhur üstada okudum..." Hacdan döndükten sonra,

⁵⁵ Karadaş, s. 11.

⁵⁶ Karadaş, s. 11.

yüz yaşında iken 973/1565 yılında, Hindistan'da vefat etmiş ve Akra'ya defnedilmiştir.⁵⁷

6. Atıyye ibn Ali es-Sülemî (983/1574)

Zeynuddin Atıyye ibn Ali ibn Hasen es-Sülemî el-Mekkî. Doğum yeri ve yılı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Atıyye ibn Ali, Zeynuddin lakabını haiz olup zamanında Mekke-i Mukerreme'nin âlim ve fakihlerindendi. 983/1576'da Mekke'de vefat etmiştir. Ali el-Kârî, Atıyye ibn Ali'den *Mirkât* okuduğunu *Mirkât*'ın mukaddimesinde ifâde etmektedir. Ayrıca *Şemmu'l-Avârız*'da ondan hocası olarak bahsetmektedir.⁵⁸

7. Abdullah es-Sindî (984/1576)

Abdullah ibn Sadeddin el-Medenî es-Sindî. Sicistan ile Hindistan arasındaki Sind bölgesinde dünyaya gelmiştir. Hicaz'a hicret etmiş olması muhtemeldir. 984/1576 yılının Zilhicce ayında Mekke'de vefat etmiştir. Sühreverdî'nin *Avârif*'ine yaptığı bir haşiyesi vardır.

Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber* adlı kitabında "Şeyhimiz" diye bahsetmektedir. *Tuhfe-i Hattâtîn*'de de Ali el-Kârî'nin tarîkatta şeyhi olarak geçmektedir.⁵⁹

8. Kutbuddîn Muhammed en-Nehrevânî (990/1082)

Muhammed ibn Ahmed ibn Muhammed en-Nehrevânî el-Hindî el-Mekkî, 917/1011 senesinde doğdu, Mekke'ye yerleşti, Mescid'i Haram'da ders verdi, 990/1082 yılı Âşûra günü Mekke' de vefat etmiştir. Kâtib Çelebi vefat tarihi olarak 988 tarihini vermektedir. Tarihçi, fakîh ve müfessir bir âlim idi. *el-Berku'l-Yemânî fî Fethi'l-Usmânî*" ve *Tabâkatu'l-Hanefiyye*" eserlerinden bazılarıdır.⁶⁰

9. Muhammed ibn Muhammed el-Bekrî (993/1585)

⁵⁷ Karadaş, s. 12.

⁵⁸ Karadaş, s. 12.

⁵⁹ Karadaş, s. 12-13.

⁶⁰ İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay ibn Ahmed ibn Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (1089/1679) *Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâvud, thr. Abdulkadir el-Arnâvud, I-XI, Beyrut, 1986, Dâru ibn Kesîr, X, 617; Karadaş, s. 13.

Muhammed ibn Muhammed ibn Muhammed ibn Abdurrahman el-Bekrî, Ali el-Karî'nin üstadlarından Ebu'l-Hasen el-Bekrî'nin oğludur. Ali el-Karî *Şemmu'l-Avâriz*'da, hakkında "Şeyhimiz" diye bahsetmektedir. 993/1585 yılında Mekke'de vefat etmiştir.⁶¹

10. Sinânuddîn el-Amâsî (1000/1591)

Sinânuddîn Yûsuf ibn Abdillâh el-Amâsî er-Rûmî el-Mekkî. Hanefî fakihî ve vaizlerindedir. Mekke'de ikamet etti ve 1000/1591 yılı civarında orada vefat etmiştir. Bursalı Mehmet Tâhir ise Amasya'da vefat ettiğini belirtmektedir.⁶²

1.2.3. Bazı Talebeleri

Ali el-Kârî, te'lif faaliyetlerinin yanı sıra çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bu da onun ilmî yetkinliğindedir. Biz bunlardan bazıları hakkında kısa malûmat arz edeceğiz.

1. Abdulkadir et-Taberî (1033/1624)

Abdulkadir ibn Muhammed ibn Yahyâ el-Huseynî et-Taberî eş-Şâfiî, 976 senesinde Mekke'de dünyaya geldi. Hicaz bölgesinin saygın âlimlerinden olup iyi bir hatipti. Şiirde ve nazımda başarılı birisi idi. Çokça eser yazmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Uyûnu'l-Mesâil*, *Husnü's-Serîra fî Husni's-Sîra* ve *Keşfu'n-Nikâb an Ensâbi'l-Erbaati'l-Aktâb*. 1033 yılında Mekke'de vefat etmiştir.⁶³

2. Abdurrahman el-Mürşidî (1037/1567)

Abdurrahman ibn İsa ibn Mürşid Ebu'l-Vecâhe el-Ömerî el-Mürşidî, Mekke-i Mükerrreme'de müftülük yaptı. Hicazın meşhur âlim ve şairlerinden olan el-Mürşidî'nin meşhur eserleri şunlardır: *Zehru'r-Ravdi'l-Muktefif* ve *Nehru'l-Havdi'l-Murteşif*, *Fethu'l-Habîri'l-Latîf ve'l-Vâfi fî Şerhi'l-Kâfi*.⁶⁴

⁶¹ Karadaş, s. 13.

⁶² Karadaş, s. 14.

⁶³ Ziriklî, IV, 44; Muhibbî, Muhammed Emîn (1111/1699), *Hulâsatu'l-Eser fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer*, I-IV, Dârü Sâdır, Beyrut, trs. II, 461; Yıldırım, Haydar, s. 5-6; Akgöğ, s. 7.

⁶⁴ Ziriklî, III, 321; Yıldırım, Haydar, s. 5-6.

1.2.4. İlim Dünyasındaki Yeri

Ali el-Kârî ilmî şahsiyeti ile pek çok müellifin takdirini kazanmıştır. Şevkânî (1250/1834), bazı konularda büyük imamlara itirazda bulunmaktan çekinmemesini bir müctehidde bulunması gereken tavır olarak değerlendirmiş⁶⁵ ve Ali el-Kârî için, ‘aklî ve naklî ilimleri cem eden bir âlim’ ifâdesini kullanmıştır.⁶⁶ Biyografî kitaplarında, Ali el-Kârî’nin şöhretinin çok yaygın, kitaplarının ise çok faydalı olduğu belirtilmektedir. Çok farklı alanlarda 180’e yakın eser te’lif etmiş ve bunların tamamına yakını günümüze ulaşmıştır.⁶⁷

Bazı kitaplarında Şâfiî (204/820) ve Mâlikî (179/795) mezheplerine de sert tenkidler yöneltmiştir. Bu sert tenkidlerinden dolayı bir kısım ulemâ Ali el-Kârî’nin kitaplarını talebelerine yasaklamıştır.⁶⁸ Diğer yandan Şevkânî (1250/1834) gibi âlimler Ali el-Kârî’nin bu tutumunu takdir eder ve bunu müctehid olmanın bir alameti sayar.⁶⁹

Ali el-Kârî, bütün temel İslâmî ilimlerle iştilal etmiş ve hemen hemen her sahada birden fazla eser vermek sûretiyle o ilimlere olan vukûfiyetini isbat etmiştir. Ölümünü duyan Mısır ulemâsının onun için gıyâbî cenâze namazı kılmaları, daha hayatta iken İslâm âleminde tanınan bir şahsiyet olduğunu gösterir. Nitekim terâcim kitapları şöhretinin büyüklüğünden, yazdığı kitapların güzelliğinden ve öneminden bahseder. Yüzden fazla eserinin günümüze kadar ulaşmış olması bu tesbiti doğrulayan bir delil kabul edilmelidir.

Şevkânî (1270/1834) Ali el-Kârî’ye yapılan bir itirazı anlattıktan sonra bu itirazın onun makamının yüceliğine bir delil olduğunu, çünkü bir müctehidin böyle olması gerektiğini belirtir. Luknovî (1303/1886) de onun bininci yılın başında müceddid mertebesine ulaştığından bahseder.

⁶⁵ Özel, “Ali el-Kârî”, *DİA*, II, 403.

⁶⁶ Ebu’l-Hayr, s. 365.

⁶⁷ Luknovî, Muhammed Abdülhay ibn Muhammed (1303/1886), *Ta’liku’l-Mumecced alâ Muvatta’ı Muhammed*, thk. Takiyyu’d-Dîn en-Nedvî, I-III, Dârü’l-Kalam, Dımaşk, 2005, s. 8; Ebu’l-Hayr, s. 365-368; Kayapınar, s. 46; Özel “Ali el-Kârî”, *DİA*, , II, 403.

⁶⁸ Kayapınar, s. 46.

⁶⁹ Kayapınar, s. 46; Şevkânî, I, 305.

İbn Âbidîn (1252/1836) Ali el-Kârî'den bahsederken şöyle der: "Muhaddislerin, fukahanın ve kurrânın sonuncusu ve muhakkik âlimlerin seçkini idi."⁷⁰ Zahid el-Kevserî de (1373/1954) şöyle demektedir. "Hanefî mezhebinin önde gelen hadisçilerindendi".⁷¹

Ali el-Kârî, hayatını ilim tahsiline, talebe yetiştirmeye ve kitap yazmaya vakfetmiştir. Hayatının son on beş yılında kitap yazmaya önem vermiş, en faydalı ve ansiklopedik kitaplarını te'lif etmiştir.⁷²

Ali el-Kârî, muhaddis ve fakih olması hasebiyle büyük çoğunluk tarafından görüşleri benimsendiği ve te'lif ettiği eserleri ulemâ arasında mütedavil ve muteber olduğu görülmektedir.

1.2.4. Eserleri

Ali el-Kârî birçok alanda çok sayıda eser kaleme almıştır. Eserleri büyük çoğunluk tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Kutlay, Ali el-Kârî'nin bazıları matbû ve hemen hemen hepsinin yazmaları mevcut 148 eseri olduğunu ifâde etmiştir.⁷³ Ali el-Kârî'nin 180 civarında kitap ve risale yazmış olduğu ve bazı kaynaklarda 300 civarında olduğu da söylenmektedir.⁷⁴ Bu da Mekke'nin, dönemin önemli ilim merkezlerinden birisi olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ali el-Kârî'nin eserleri Hadis, Fıkıh, Tefsir, Kırâat ve Arab dili alanlarını kapsamaktadır. Aslında Ali el-Kârî'nin, belirli bir ölçüde ansiklopedik bir vasfa sahip olduğu söylenebilir.

Ali el-Kârî'nin hadisçiliği, hadis okutması, hadisle ilgili kitaplar te'lif etmesi ve hadis kitapları üzerine yaptığı çalışmalardan oluşur.

Ali el-Kârî'nin en önemli eserleri çok fazla detaya girmeden özetle tanıtılmaya çalışılacaktır.

⁷⁰ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Mecmûatu Resâili İbn Âbidîn*, I-II, Âlamu'l-Kutub, Beyrut, trs. I, 130.

⁷¹ Yıldırım, Haydar, s. 6.

⁷² Kutlay, s. 63; Mollaibrahimoğlu, s. 14.

⁷³ Kutlay, s. 118.

⁷⁴ Ebu'l-Hayr, s. 368.

1.2.4.1. Hadisle İlgili Eserleri

Ali el-Kârî'nin 148 eserinden, 11 tanesi şerh olmak üzere 19 eseri hadisle ilgilidir. Bunlardan üçü kayıptır.⁷⁵

1. *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtu'l-Meşâbih*. Hatîb et-Tebrîzî'nin (741/1340) Beğavî'ye (516/1122) ait *Mesâbihu's-Sunne*'i tamamlayarak kaleme aldığı *Mişkâtu'l-Mesâbih* isimli kitabın en önemli şerhi olup Kahire (1309, I-V) ve Mülân'da (1392/1972) yayınlanmıştır.

2. *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa (el-Mevdûâtü'l-Kübrâ)*. *el-Mevdûât* (İstanbul 1289) ve *Mevdûâtü 'Aliyyi'l-Kârî* (İstanbul, trs.) isimleriyle de yayımlanan kitap, Muhammed es-Sabbâğ'ın tahkikiyle basılmıştır.⁷⁶ Eser ayrıca Mevlânâ Fazlülhak Dilâverî tarafından Hintçe'ye (Lahor 1887), Ahmet Serdaroğlu tarafından da yer yer bazı ihtisarlar yapılarak Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*Usûl-i Hadîs ve Mevzûât-ı Aliyyü'l-Kârî Tercemesi*, Ankara 1966).

3. *el-Masnû' fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû' (el-Mevdûâtü's-Sugrâ)*. Lahor'da neşredilen kitap (1302, 1315), daha sonra Abdulfettâh Ebû Ğudde tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır.⁷⁷ Ali el-Kârî, mevzû hadislerle dâir bu iki kitabında, mevzû olduğu konusunda ittifak edilen hadisleri toplamış ve alfabetik olarak tertib etmiştir. 417 Mevzû rivâyetin yer aldığı *el-Mevdûâtü's-Sugrâ*'da hadisler hakkında çok kısa bir değerlendirmede bulunurken, 625 rivâyeti ihtivâ eden diğer kitabında ise âlimlerin fikirlerini daha detaylı şekilde zikretmekte ve tamamlayıcı malumatlar vermektedir. Bu rivâyetlerden 402'si her iki kitapta da bulunmaktadır. *el-Mevdûâtü'l-Kübrâ*'daki hadislerden on beşi, diğer kitaplardan da yedi tanesi hasen veya zayıf hadis olup mevzû değildir.⁷⁸

4. *el-Ehâdisü'l-Kudsiyye ve'l-Kelimâtü'l-Ünsiyye*. Aksekili Köse Mehmed Efendi tarafından hâşiyelerle beraber 1312 senesinde yapılan baskısı yanında, 1316 (İstanbul) ve 1927 (Halep, *Mişkâtu'l-Envâr*'ın arkasında) senelerinde de

⁷⁵ Kutlay, s. 118.

⁷⁶ Beyrut 1391/1971

⁷⁷ Halep 1389/1969; Beyrut 1398/1978; Kahire 1984.

⁷⁸ Kutlay, s. 212, 244.

neşredilmiştir. Hasen Hüsnü Erdem kitabı Türkçe'ye tercüme etmiştir (*Kırk Kudsi Hadis*, Ankara 1952, 4. bs., 1985).

5. *el-Mubînu'l-Mu'în li-Fehmi'l-Erbaîn*. Nevevî'nin (676/1277) *el-Erbaîn* isimli kitabının şerhidir (Kahire 1327, 1329).

6. *Şerhu'ş-Şifâ'*. Kadî İyâz'ın (544/1149) *eş-Şifâ'* isimli eserinin önemli şerhlerinden biridir (İstanbul 1264, 1285, 1290, 1299, 1307, 1308, 1309, 1312, 1316, 1319; Bulak 1275; Kahire 1327).

7. *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe*. Ebû Hanîfe'nin *Musned*'inin önemli şerhi olup Lahor (1300, 1312), Delhi (1313) ve Beyrut'ta (1405/1985) basılmıştır.

8. *Cem'u'l-Vesâil fî Şerhi'ş-Şemâ'il*. Tirmizî'nin *eş-Şemâ'ilü'l-Muhammediyye* isimli kitabının en önemli şerhi olup İstanbul (1290) ve Kahire'de (1317, 1318, I-II, kenarında Münâvî'nin şerhi olarak) basılmıştır.

9. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*. İbn Hacer'in hadis usûlüyle ilgili kaleme aldığı önemli kitabı *Nuhbetü'l-Fiker*'e yine kendisi tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir (İstanbul 1327; Beyrut 1398).

10. *el-Birra fî Hubbi'l-Hirra*. Bu küçük risâle G. Rex Smith tarafından edisyon kritiği yapılarak yayımlanmıştır.⁷⁹

11. *el-Hirzu's-Semîn Şerhu Hısnî'l-Hasîn*. İbnu'l-Cezerî'nin dua ve zikrin fazileti, rivâyetlerde geçen dua ve zikirlerle alâkalı olan kitap, *el-Hısnü'l-hasîn*'in şerhi olup birkaç defa neşredilmiştir. (Mekke 1304, 1307, Konyalı Osman Vehbi'nin şerhiyle; Luknov 1877, Fahreddin Muhibbullah'ın *Hirzü'r-Resîm* adlı Farsça şerhiyle.)

⁷⁹ Ali el-Kârî'nin hadislerle ilgili eserlerinin geniş bir tanıtımı için bak. Bilmen, II, 683; Kutlay, s. 167-443; Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403-404.

1.2.4.2. Fıkıhla İlgili Eserleri

1. *Fethu Bâbi'l-Înâye*. Sadruşşerîa'nın *en-Nukâye* isimli eserinin önemli şerhlerinden biri olup birkaç kere neşredilmiştir. (Kazan 1320, 1328; Delhi 1351; Halep 1967, nşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde).

2. *el-Mesleku'l-Mutekassıt bi'l-Menseki'l-Mutevassıt*. Sindî'nin *Lubâbu'l-Menâsik* isimli eserinin şerhidir (Bulak 1288; Kahire 1303).

3. *Fethu'r-Rahmân bi Fezâ'ili Şa'bân* (Bulak 1307).

4. *Şerh alâ Nebze fî Ziyâreti'l-Mustafâ* (Bulak 1287, hacla alâkalı üç risâlesiyle birlikte).

5. *el-Hizbu'l-A'zam ve'l-Virdü'l-Efham*. Âyetlerde ve sahih hadislerde bulunan duaları bir araya getiren ve bazı şerhleri yapılan bu kitap, Haremeyn-i şerîfeyn Osmanlılar'ın elindeyken Mekke kadısı tarafından Arafat'ta hutbe olarak okunmuştur. Muhtelif baskıları yapılmıştır (İstanbul 1262, Anadolu kazaskeri FındıkHzâde hafîdi İbrâhim Halil Efendi'nin Türkçe tercümesiyle; 1278, Türkçe açıklamasıyla; Bulak 1300, 1307; Mekke 1307; Delâilu'l-hayrât'ın kenarında Kahire 1281, 1307; Delhi 1310, Mevlevî Fazlurrahman'ın Hintçe satır arası tercümesi ve kenarda notlarla).

6. *er-Râ'id fî Mesâ'ili'l-Ferâ'id* (Beyrut 1290; Baabda 1318).

7. *Risâle fî Tezyîni'l-İbâre li-Tahsîni'l-İşâre* (Kahire 1312).

8. *Tezyînü'l-İbâde fî Ref'i's-Sebbâbe*. Lutfullah el-Keydânî'ye ait *Risâle-i Hulâsa-i Keydânî*'nin kenarında basılmıştır (Lahor 1872).⁸⁰

1.2.4.3. Kelâmla İlgili Eserleri

1. *Minehu'r-Ravzi'l-Ezher fî Şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber*. Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-Ekber* adlı kitabının şerhidir (İstanbul 1303; Delhi 1890; Kahire 1323, 1327). Bu kitap

⁸⁰ Bilmen, II, 683; Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 404.

Yunus Vehbi Yavuz tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*Fıkh-ı Ekber*, Aliyyü'l-Kârî Şerhi, İstanbul 1979).

2. *Dav'u'l-Me'âlî Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Birkaç defa yayınlanmıştır (Delhi 1884; Bombay 1295; İstanbul 1293, 1302, 1304, Hüsni Efendi'nin Türkçe tercümesiyle; 1319; Dımaşk 1379; Kahire 1349).

3. *Şerhu 'Ayni'l-İlm ve Zeyni'l-Hilm* (İstanbul 1292, 1294, 1301; Kazan 1856; Lahor 1309; Kahire 1351).

4. *el-Meşrebu'l-Verdî fî Hakîkati (mezhebi)'l-Mehdî* (Kahire 1278).⁸¹

1.2.4.4. Kırâatla İlgili Eserleri

el-Minehu'l-Fikriyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye. Kenarında Zekeriyâ el-Ensârî'nin *ed-Dekâ'iku'l-Muhkeme fî Şerhi'l-Mukaddime* adlı eseriyle Kahire (1302) ve Kazan'da (1887), Taşköprizâde'nin bir şerhiyle Mekke'de (1303) ve Cezerî'nin oğluna ait bir şerhle birlikte tekrar Kahire'de neşredilmiştir. (1308).⁸²

1.2.4.5. Biyografik Eserleri

1. *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zâm* (Haydarâbâd 1332).

2. *Nuzhetü'l-Hâtiri'l-Fâtir fî Tercemeti Seyyidî eş-Şerîf Abdilkâdir* (İstanbul, 1307).

3. *el-Ma'dinü'l-Adenî fî Fezâ'ili Üveysi'l-Karanî* (İstanbul 1307).⁸³

1.2.4.6. Diğer Eserleri

Bunlardan başka *el-Esmâru'l-Ceniyye fî Esmâ'i'l-Hanefiyye*; *Şerhu'l-Muvatta*; *Envâru'l-Ku'rân ve Esrâru'l-Furkan*; *Şerhu Akâ'idi'n-Nesefî*; *Ferâ'idü'l-Kalâ'id alâ*

⁸¹ Bilmen, II, 683; Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 404.

⁸² Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 404.

⁸³ Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403-404.

Ehâdîsi Şerhi'l-Akâ'id; Şerhu's-Şâtıbiyye gibi önemli mahtût kitaplarını da zikretmek yerinde olacaktır.⁸⁴

1.2.5. Hadis İlmindeki Yeri ve Hadisçiliği

Rasûlullah'ın (s) ve hadislerine son derece bağlı olan Ali el-Kârî, bu bağlılığını yazdığı yüzü aşkın eseriyle ortaya koymuştur, Nitekim kendisi de *Mirkâtu'l-Mefâti'h*'in mukaddimesinde te'lif amacını belirtirken dinî ilimlere, özellikle hadis ilmine himmetlerin azaldığından bahseder.

Şemmu'l-Avârız adlı eserinde de "Kitap ve sünneti benden daha iyi bilen birini haber alsam, sürünerek de olsa ona giderdim, bunu gurur olsun dire söylemiyorum" diyerek ulaştığı üstün mertebeyi, Kur'ân ve sünneti devrindeki âlimlerden daha iyi bildiğini ifâde etmiş olmaktadır.

Bu tavrını *Mişkâtu'l-Mesâbih*'e şerh yazarken bizzat belirtmiştir. *Mişkâtu'l-Mesâbih*'i Ali el-Muttakî ve Atıyye ibn Ali es-Sülemî'den okuduktan sonra sahih nüshalarını toplamış, bunu da yeterli bulmayıp hac için Mekke'ye gelmiş olan Mir Kelan el-Hindî'ye (973/1565) *Mişkât*'in bazı hadislerini okumuş ve ondan sonra şerhine başlamıştır.

Rasûlullah'a (s) yapılan iftiranın Allah'a yapılan iftira gibi olduğunu düşünen Ali el-Kârî, halk dilinde dolaşan uydurma hadisleri bir kitapta toplamış ve *el-Esraru'l-Merfûa fi Ahbâri'l-Mevdua* adlı eserini meydana getirmiştir.

Nitekim Zahid el-Kevserî, Ali el-Kârî'yi büyük hafız ve muhaddisler arasında saymıştır.

Tarih boyunca İslâm âlimleri dinin bütün alanında bilgi sahibi olmakla birlikte bazı ilim dallarıyla daha fazla ilgilenmiş ve onunla imtiyaz kazanmıştır. Ali el-Kârî'nin hadis ilimlerine dâir te'lif ettiği eserlerin, diğer alanlarda yazdığı yüzü aşkın eser

⁸⁴ Ebu'l-Hayr, s. 366-368; Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403-404.

arasında ciddi bir yer işgal etmesi, onun daha çok hadisle ilgilendiğini⁸⁵ ve hadisçilik yönünün ağır bastığını göstermektedir.

Âlimlerimiz hadisleri rivâyet etmek ve eser yazmak sûretiyle İslâm ilimlerinin sonraki nesillere ulaşması için çaba harcamışlardır. Ali el-Kârî'nin İslâm ilimlerinin doğru anlaşılması için çaba sarf etmiş olduğu, yazdığı kitaplarından anlaşılmaktadır.

Ali el-Kârî'nin Suyutî (911/1505) hakkında 'şeyhlerimizin şeyhi'⁸⁶ diyerek övgü ifâdeleri kullanması hem hadis âlimlerine hem de hadis ilmine olan ilgisini ortaya koymaktadır. Cezerî için de aynı ifâdeyi kullanmıştır. (s. 94, Şeyh Cezerî'nin *Tashîhu Mesâbîh* eserinde)

1.2.6. Vefatı

Ali el-Kârî Mekke'de 1014/1605 senesinde Şevval ayında vefat etmiş,⁸⁷ ve şeyhi Abdullah Sindî'nin Ma'lâ Mezarlığın'daki kabrinin yanına defnedilmiştir. Ölüm haberini duyan Mısır ulamâsı Ezher Câmii'nde gıyabında cenaze namazı kılmışlardır.⁸⁸

⁸⁵ Soyal, Fikret, *Celâleddin ed-Devvânî'nin Firavun'un İmâni Konusundaki Görüşleri ve Ali el-Kârî'nin Eleştirisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2004, s. 16.

⁸⁶ Kârî, *Şerh*, s. 98.

⁸⁷ Şevkânî, I, 446; Ebu'l-Hayr, s. 366.

⁸⁸ Ebu'l-Hayr, s. 366; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 681; Yıldırım, Haydar, s. 7.

1.3. Ebû Hanîfe ve *Musned*

1.3.1. Ebû Hanîfe (150/767)

Konumuz gereği Ebû Hanîfe hakkında kısaca bahsetmek uygun olacaktır.

Asıl ismi en-Nu'mân ibn Sâbit olan Ebû Hanîfe, hicrî 80 senesinde Kûfe'de dünyaya geldiğinden Kûfî nisbeti ile zikredilmektedir.⁸⁹ İslâm dünyasında İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Âzam diye meşhur olmuştur.⁹⁰

Ebû Hanîfe (150/767), çok sayıdaki âlimlerden ilim tahsil etmekle beraber, uzun zaman ders aldığı hocası Hammad ibn Süleyman'dır (120/738). Kendi ifâdesine göre, hocası Hammad vefat edinceye kadar 18 sene ders halkasına devam etmiştir.⁹¹ İkrime (105/724), Nâfi (117/735) ve Atâ ibn Ebî Rebâh (114/733) ders aldığı hocalarının bazılarıdır.⁹² Öğrencilerinden en meşhurları ise Ebû Yûsuf (158/775), Muhammed ibn Hasen es-Şeybânî (189/805), Dâvûd (165/782), Esed ibn Amr (190/806) ve Hasen ibn Ziyâd'dır (204/820).⁹³

Hanefî mezhebinin öncüsü olan Ebû Hanîfe'nin hadislerle amel etmesi ve hadis rivâyeti hususundaki tutumu, döneminden itibaren lehte ve aleyhte üzerinde konuşulan ve yazılan bir mesele haline gelmiştir.⁹⁴ Ebû Hanîfe, hadis rivâyetine dâir vukûfiyeti bakımından tenkid edilmiş, hadis ilminde zayıf olduğu, zabtının güçsüz olduğu, rivâyet etmiş olduğu hadislerle güvenilemeyeceği, rivâyet ettiği sahih hadisin az olduğu, amelî konularda hadis kullanmadığı, re'ye öncelik vererek hadislerle muhalefet ettiği gibi hususlarında tenkid edilmektedir.⁹⁵ Fakat bu tenkidlerde taassup, önyargı ve

⁸⁹ Ünal, İsmail Hakkı, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yayınları, Ankara 2012, s. 16.

⁹⁰ Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X, 131-145, TDV yay., İstanbul, 1994, X, 131.

⁹¹ Bağdâdî, Ebû Bekr Hatîb Ahmed ibn Ali ibn Sâbit (463/1071), *Târîhu Bağdad*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., XIII, 333; Ünal, s. 20; Acioğlu, Mustafa, *Ebû Hanîfe Müsned Tercüme ve Şerh*, Kayhan, İstanbul, 2015, I, 51.

⁹² Ünal, s. 20.

⁹³ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ahmed, *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi*, thk. Zâhid Kevserî, Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Lecnetu İhyâi'l-Meârif en-Nu'mâniyye, 2. bs., Haydarâbâd, 1408/1987, s. 19-20.

⁹⁴ Uzunpostalcı, X, 131.

⁹⁵ Güler, Zekeriya, *Hadis Tetkikleri*, 1. bs., İFAV yay., İstanbul, 2015, S.210; Demir, Halis, "Ebû Hanîfe'ye Nispet Edilen Hadis Kitapları *Kitabu'l-Âsâr ve Müsned*", *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, sy. 20, 2017, s. 121-122. Ayrıca bak. Ünal, s. 270-313.

tarafgirlikle hareket edildiği kanaati yaygın olup bazı âlimlerin çalışmaları sonucunda, bu tenkidlerin gerçeği yansıtmadığı ortaya konmuştur.⁹⁶ Nitekim onun, bir oda dolusu hadis malzemesine sahip olduğu, bunlardan bir kısmını kullandığı nakledilmektedir.⁹⁷ Ayrıca talebeleri ve diğer âlimler, Ebû Hanîfe'nin rivâyet etmiş olduğu hadisleri yirmiye aşkın *Musned*'de bir araya getirmeye çalışmışlardır.⁹⁸

“İmâm A'zam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlminde Zayıf Olduğu İddiasının tahlîli” isimli bir makale çalışması yapan Zekeriya Güler'in ulaştığı netice takdire şâyandır ve burada zikredilmesi de uygun olacaktır: “Ebû Hanîfe, hadis ilminde zayıf olduğu hususundaki zikredilen sözleri ve kendisine yöneltilen tenkidleri hak etmemektedir. Ebû Hanîfe'nin fetvâ ve ictihâdlarına delil olarak kullandığı rivâyetlerin sayısı hayli fazladır. Ulaştığı halde delil olarak esas almadığı veya kendisine ulaşmadığı için amel konusu yapmadığı rivâyetler hususunda Ebû Hanîfe, mazur addedilmelidir. Ebû Hanîfe'nin dikkat çeken insânî ve ahlâkî vasıfları yanı sıra onun ilmî şahsiyetinin tam olarak anlaşılmasından zuhur eden bir idrâk probleminin yaşanması, sebebi ne olursa olsun bazı şahısların hasedine maruz kalması, mezhep taassubu ve ideolojik argümanların yol açtığı karşı tavrın alınması ona duyulan öfke ve husumetin bâriz sebepleri arasında sayılabilir.”⁹⁹ Ayrıca tafsilatlı araştırmalar yapıldığı takdirde Ebû Hanîfe'nin, günümüze kadar kitabı ulaşan ilk hadis eseri müdevvini ve hadis tasnif sisteminin kurucusu olduğu mahiyetinde bir neticenin ortaya çıkması mümkündür.¹⁰⁰

Dört mezhep imamından biri olan Ebû Hanîfe, hicrî 150 senesinde vefat etmiştir.¹⁰¹

⁹⁶ Demir, s. 121-122.

⁹⁷ Hârizmî, Ebu'l-Mueyyed Muhammed ibn Mahmûd (665/1267), *Câmi' u'l-Mesânîd*, I-II, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, trs. I, 222; Demir, s. 124.

⁹⁸ Acıoğlu, I, 42-43.

⁹⁹ Güler, s. 220-221.

¹⁰⁰ Demir, s. 132.

¹⁰¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnaût, Hüseyin el-Esed, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1985/1405, VIII, 450; Ünal, s. 26.

İslâm âleminde büyük âlimlerden biri olan Ebû Hanîfe ve hayatı ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹⁰² Ayrıca tabakât ve terâcim eserlerinde de Ebû Hanîfe'nin hayatına dâir bilgilere yer verilmiştir.¹⁰³ Burada bu kadarıyla yetinilecektir.

1.3.2. *Musnedu Ebû Hanîfe*

Ebû Hanîfe'nin *Musned'*ine geçmeden önce çalışmanın konusu gereği Musned kelimesinin sözlük ve ıstilahî anlamlarından bahsetmek uygun olacaktır.

Sened kelimesi “s-n-d” (سند) fiilinin mastarıdır. Sözlükte dağ veya vadiden yüksekte olan kısım anlamına gelir. Musned kelimesi ise sened kelimesinin ism-i mef'ûlü olup kendisine dayanılan şey anlamına gelmektedir.¹⁰⁴

Musned, hadis terimi olarak “son râvîsinden ilk râvîsine kadar senedi muttasıl olan hadis” demektir.¹⁰⁵ Hadis edebiyatında ise Musned, “her bir sahâbînin ya da sonraki bir şahsın rivâyet ettiği hadisleri sıhhat derecesine veya konularına bakılmaksızın şahısların adı altında bir araya getiren kitap” anlamında “ale'r-ricâl” tasnif sisteminin bir türüdür.¹⁰⁶ Ayrıca bir muhaddis, fakîh veya âlimin senedinde yer aldığı hadislerin o kişiye nisbetle alfabetik tertibe göre sıralanmasıyla meydana gelen kitaplara da “*Musned*” denmiştir.¹⁰⁷ Diğer bir tarife göre de aynı sahâbîden rivâyet edilen hadislerin bir arada verildiği hadis kitaplarına da *Musned* adı verilmektedir.¹⁰⁸

¹⁰² Onlardan bazıları şöyle sıralanabilir: İbn Ebi'l- Avvâm, *Fedailu Ebû Hanîfe ve Ahbâruhû ve Menâkıbuh*; Saymerî, *Ahbâru Ebû Hanîfe ve Ashâbihi*; Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıbu Ebû Hanîfe*; Zehebî, *Menâkıbu'l-İmam Ebû Hanîfe ve Sâhibeyhi*; Kerderî, *Menâkıbu Ebû Hanîfe*; Suyûtî, *Tebyîzu's-Sahîfe fî Menâkıbi'l-İmam Ebû Hanîfe en-Nu'man*.

¹⁰³ Bak. Bağdâdî, Ebû Bekr Hatîb Ahmed ibn Ali ibn Sâbit (463/1071), *Târîhu Bağdad*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., XIII, 323-453; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnaût, Hüseyin el-Esed, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1985/1405, VI, 390-404; Kuraşî, Abdulkâdir (775/1374), *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, I-II. Mîr Muhammed Kutub Hane yay., Karaçi, trs. I, 26-32; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I-XII, Matbaatu Meclis-i Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye el-Kâine, el-Hind, 1326, X, 449-452.

¹⁰⁴ İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebû'l-Fadl Muhammed ibn Mükerrrem (711/1311), *Lisanu'l-Arab*, I-XV, 3. bs., Dâr Sadr, Bayrut, 1993, III, 220.

¹⁰⁵ Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 6. bs., İFAV yay., İstanbul, 2012, s. 219.

¹⁰⁶ Aydınlı, s. 219.

¹⁰⁷ Hatiboğlu, XXXII, 98; Aydoğdu, Necdet, “Ebû Nuaym el-İsbehânî ve ‘Müsnedü'l-İmâm Ebû Hanîfe’ Adlı Eseri Üzerine”, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, sy. 20, 2017, s. 226.

¹⁰⁸ Aydınlı, s. 219.

Musnedu Ebî Hanîfe, hicrî ikinci asırdan itibaren başlayıp üçüncü asır boyunca devam eden ve “ale’r-ricâl” tasnif tarzındaki *Musned* türü hadis edebiyâtının ilk misâllerindendir. Eser, Ebû Hanîfe’nin naklettiği rivâyetlerin yer aldığı eserin adıdır.¹⁰⁹ *Musnedu Ebî Hanîfe*, Ebû Hanîfe’nin hocalarına göre tasnif edilmiştir.¹¹⁰ Ebû Hanîfe’nin rivâyet etmiş olduğu hadisler öğrencileri tarafından cem edilmiş ve *Musnedu Ebî Hanîfe* ismiyle ona nisbet edilmiştir. Söz konusu *Musned*, Ebû Hanîfe’nin fıkıh halkalarında ve hüküm çıkarırken kullandığı rivâyetlerle onun sahâbe ve tâbiûndan naklettiği hadisleri ihtivâ etmektedir.¹¹¹ Bu itibarla Ebû Hanîfe *Musned*’lerinin derlenme sebeplerinden biri de bunların fikhî istinbatlarda istimal edilen rivâyetleri bir araya getirme amacı olduğu ifâde edilmiştir.¹¹²

Ebû Hanîfe, İmam Mâlik’in *Muvatta*’ı tasnif ettiği gibi hadisleri ihtivâ eden bir kitap tasnif etmemiştir. Ancak fıkıh bilgilerini öğrencilerine imlâ ettirirken delile ihtiyaç hâsıl olduğunda merfû, mevkuf ve maktû rivâyetleri muttasıl veya munkatî’ olarak hadis aldığı şeyhlerinden öğrencilerine rivâyet etmiştir. Ebû Hanîfe muhaddislerin âdeti olduğu üzere hadis rivâyetinde bulunmamıştır. Bu sebeple rivâyet ettiği hadislerin sayısı azdır.¹¹³ Ayrıca Ebû Hanîfe hakkında kullanılan ‘hadisi az’ ifâdesi, “hadis rivâyeti az” tarzında anlaşılması gerektiği söylenmiştir.¹¹⁴

Ebû Hanîfe’nin rivâyet etmiş olduğu hadisleri bir araya getirme çalışmaları bizzat talebeleri tarafından, ya hayatında veya vefatından sonra başlatılmış ve onun hadislerini ihtivâ eden birçok *Musned* cem edildiği gibi sonraki asırlarda da bazı âlimler tarafından cem edilmiştir. Mevzubahis *Musned*’lerden biri İmam Ebû Abdillâh ibn Muhammed Hârisî el-Buhârî (340/952) tarafından cem olunan, Mûsâ ibn Zekerriya

¹⁰⁹ Demir, s. 121.

¹¹⁰ Senbehli, Muhammed Hasan, *Tensîku'n-Nizâm fî Musnedi'l-İmam*, 2. bs., Mektebetu'l-Büşra, Pakistan, 2015, s. 4. (Neşredenin mukaddimesi); Görücüoğlu, Erkam, *el-Hârisî ve Müsnedü Ebî Hanîfe Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 67.

¹¹¹ Serkis (1351/1932), *Mu'cemu'l-Matbûati'l-Arabiyye*, Mısır, Matbaatu Serkis, 1928, I, 304; Demir, s. 121; Hatiboğlu, İbrahim, “el-Musned”, *DİA*, 2006, XXXII, 101.

¹¹² Görücüoğlu, s. 63.

¹¹³ Ali el-Kârî, *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1435/2014, s. 3.

¹¹⁴ Güler, s. 213.

Haskefî (650/1252) tarafından ihtisarı yapılmış *Musned*'dir.¹¹⁵ İşte Ali el-Kâfî'nin *şerh* ettiği ve bugün *Musnedu Ebû Hanîfe* adıyla meşhur olan *Musned* budur.

Musnedu Ebû Hanîfe, ale'l-ebvâb tasnif edilen câmi' türü eserlerin ihtivâ ettiği sekiz ana bölüm olan; îmân, ahkâm ve sünen, rikâk ve zühd, et'ime ve eşribe, tefsir, fiten ve melâhim, tarih-siyer-cihad, menâkıb¹¹⁶ konularıyla ilgili rivâyetlerin hemen hemen hepsini ihtivâ etmektedir.

1.3.3. *Musned*'in Ebû Hanîfe'ye Nisbeti

Kendisine üstün özellikler atfedilmiş olan Ebû Hanîfe'nin *Musned*'i bu zamana kadar bazı tenkidlere de maruz kalmıştır. Bazı Hanefî âlimler bu tenkidleri hoş karşılamamış ve ona yönelik vuku bulmuş olan tenkidleri cevaplandırmaya çalışmışlardır.

Ebû Hanîfe'nin bizzat kitap kaleme aldığı ifâde edildiği gibi imlâ usûlüyle talebelerine yazdırdığı da belirtilmiştir. Bu itibarla Ebû Hanîfe derslerinde delil olarak kullandığı hadisleri ezberinden nakletmiş, talebeleri de bunları yazmışlardır.¹¹⁷ İmlâ yöntemiyle eser te'lifi, kitabın hem imlâ edenlere hem de imlâ ettirenlere nisbet edilebilmesini mümkün kılmaktadır. *Kitâbu'l-Âsâr*, İslâm ilimler tarihinde Muhammed Şeybânî (189/805) ve Ebû Yûsuf'a (182/798) nisbet edilmektedir. Şeybânî (189/805) diğer bir şeyhi İmam Mâlik'in (179/795) *Muvatta*'ını naklederken de İmam Mâlik'ten rivâyetleri yazmış, hocasının görüşlerine katılmadığı durumlarda kendi görüşünün hucyeti olan rivâyetleri yazdığı *Muvatta* nüshasına eklemiştir. Hatta *Muvatta*'da hocası Ebû Hanîfe'den "Ahbarana Ebû Hanîfe" tarzında yapmış olduğu rivâyetleri bile mevcuttur. Bu hadislerin senedinde İmam Mâlik'in ismi geçmemektedir. Buna rağmen kitap "Rivâyeti *Muvatta*'ı Muhammed" diye tanınmıştır. Aslında *Muvatta* ve *Kitâbu'l-Âsâr* Muhammed Şeybânî'nin değil,

¹¹⁵ Sa'dî, Abdülazîz Yahyâ, *el-İmâm el-Âzam Ebû Hanîfe ve's-Sunâiyyâtu fî Mesânîdihî*, 1. bs., Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 2005, s. 81; Hatiboğlu, XXXII, 102.

¹¹⁶ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, 10. bs., İFAV yay., İstanbul, 2012, s. 78; Polat, Selahattin vdğ., *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*, İFAV yay., 2. bs., İstanbul, 2011, s. 53.

¹¹⁷ Demir, s. 125.

Muvatta İmam Mâlik'in ve *Kitâbu'l-Âsâr* ise İmam Ebû Hanîfe'nin kitaplarıdır.¹¹⁸ Bu itibarla Ebû Hanîfe ya bizzat ya da imlâ usûlüyle kitap te'lif etmiş olmaktadır.

Ebû Hanîfe, hadis alanında İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı gibi eser te'lif etmemiştir. O fikhî hükümleri öğrencilerine imlâ ettirmiştir. Hadislerden merfû, mevkûf ve maktû haberleri rivâyet etmiştir. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'den rivâyet ettiği hadisleri *Musned* usûlüyle tertib etmiştir. Bu te'lif ettikleri *Âsâr* veya *Musnedu Ebî Yûsuf* tarzında meşhur olmuştur. *Musned*'i, Ebû Hanîfe'nin rivâyet ettiği, fakat talebelerinin tasnif ve tedvin ettiği kabul edilmektedir.¹¹⁹

Muhammed ibn Hasen eş-Şeybânî'nin *el-Âsâr*'ı, Ebû Hanîfe'nin naklettiği merfû, mevkûf ve maktû rivâyetleri ihtivâ etmektedir. Yine aynı tür rivâyetleri bir araya getiren Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-Âsâr*'ı da Ebû Hanîfe'nin rivâyetlerini ihtivâ ettiği için onun *Musned*'i sayılmakta ve bu iki eserin Ebû Hanîfe'ye nisbeti onun sahâbe ve tâbiûn kavillerini kullanışını, döneminin fukahasına bakışını ve fukaha arasındaki yerini göstermesi itibariyle büyük önem taşımaktadır. Bu iki eserde yer alan rivâyetlerin pek çoğunun aynı olması da onların Ebû Hanîfe'ye nisbetini mümkün kılmakta ve bizzat Ebû Hanîfe tarafından tedvin edildiğini veya talebeleri tarafından rivâyet edilen birer hadis kitabı olduğunu söyleme imkânı vermektedir.¹²⁰ İmam Muhammed (189/805) ve Ebû Yûsuf'a (182/798) nisbet edilen *el-Âsâr*'ların onlar tarafından rivâyet edilen *Musnedu Ebî Hanîfe* nüshalarıyla aynı olup olmadığı ise ihtilaflıdır. İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), Muhammed ibn Hasen'in *Musnedu Ebî Hanîfe*'sinin *el-Âsâr* ile aynı kitap olduğu kanaatindedir. Diğer kaynaklarda da Ebû Yûsuf'a nisbet edilen *Musned* ile *Kitâbu'l-Âsâr*'ın Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen *Musned*'in bir nüshası olduğu nakledilmiştir.¹²¹ Dönemin te'lif usûlü dikkate

¹¹⁸ Demir, s. 126.

¹¹⁹ Demir, s. 127-128.

¹²⁰ Özşenel, Mehmet, "Hadislerin Tasnifinde Ebû Hanîfe'nin Rolü", *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, II, 353-359, nşr. İbrahim Hatiboğlu, Bursa 2005, II, 356.

¹²¹ Çelebi, Kâtip, *Keşfu'z-Zunun an Esamî'l-Kutubi ve'l-Funûn*, thk. Muhammed Şerafuddin Yaltkaya, Mektebetü'l-Musenna, 1941, II, 1680; Hatiboğlu, XXXII, 102; Demir, s. 132.

alındığında Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-Âsâr*'ının, *Musnedu Ebû Hanîfe*'inin bir rivâyeti olduğunu ifâde etmek mümkündür.¹²²

Ebû Hanîfe'nin bizzat yazdığı veya öğrencilerinden birinin onun adına te'lif ettiği *Musned* adlı herhangi bir kitabın bulunmadığı kanaati varsa da bir kısmı matbû olmak üzere yaklaşık yirmi Ebû Hanîfe *Musned*'i bulunmaktadır. Bunlar daha çok, rivâyetlerin toplanmasında veya tasnifinde bulunan şahısların isimleriyle anılmıştır.¹²³

Netice itibariyle Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen *Musned* isimli kitabın, kendisinin te'lifi olmayıp, başta talebeleri olmak üzere, ardından gelen mezhep mensupları tarafından Ebû Hanîfe'nin rivâyet ettiği hadisleri bir araya getirmek sûretiyle onun adına te'lif ettikleri bir kitap olduğu kabul edilmiştir.¹²⁴

1.3.4. Ebû Hanîfe *Musned*'leri

Ebû Hanîfe'nin (150/767) rivâyet etmiş olduğu hadisler, talebeleri tarafından *Musned* isimli kitaplarda toplanmıştır. Bu ve benzeri kitapların maksadı Ebû Hanîfe'nin rivâyet etmiş olduğu hadisleri bir araya getirmektir. Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen *Musned*'lerin onun te'lifi değil, onun rivâyet ettiği hadisleri ihtivâ etmesi sebebiyle ona nisbet edildiği belirtilmektedir.¹²⁵ Ebu'l-Vefa el-Afganî'nin (1395/1975) ifâdesine göre, hadis ilminde Rasûlullah'ın (s) âsâr ve ahbârında, sahâbe ve tâbiûn kavillerinde, fikhî bablara göre tertib edilmiş ilk eser, Ebû Hanîfe'nin *Kitabu'l-Âsâr*'ıdır. Daha sonra bu yolu Mekke'de İbn Cüreyc, Medine'de İmam Mâlik ve Saîd ibn Arûbe, Basra'da Osman el-Bettî, Şam'da Evzâî (157/774) takip etmişlerdir.¹²⁶

İmam Ebû Hanîfe'nin talebeleri Ebû Yûsuf (182/798) ve Muhammed'in (189/805) derledikleri *Kitabu'l-Asar*'lar bugüne kadar ulaşmış olmakla birlikte Ebû Hanîfe'nin bizzat böyle bir kitap te'lif ettiği bilinmemektedir. Afganî (1395/1975)

¹²² Hatiboğlu, XXXII, 102.

¹²³ Hatiboğlu, XXXII, 101.

¹²⁴ Görücüoğlu, s. 69.

¹²⁵ Kettânî, Muhammed Abdulhay ibn Abdilkebir ibn Muhammed (1382/1962), *Hadis Literatürü* trc. Yûsuf Özbek, İz yay., İstanbul, 1994, s. 9.

¹²⁶ Acioğlu, I, 37.

büyük ihtimalle, İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerine ait *Kitabu'l-Asar*'ları Ebû Hanîfe'nin onlara imlâ ettirmiş olabileceğinden yola çıkarak böyle bir sonuca varmış olmalıdır.¹²⁷

Ebû Hanîfe'nin rivâyet etmiş olduğu ve hüküm istinbatında kullandığı rivâyetleri bir araya getirme çalışmaları, öğrencileri tarafından ya hayatında ya da vefatından sonra başlatılmış, sonraki dönemlerde onun rivâyetlerini ihtivâ eden *Musned*'ler cem edilmiştir.¹²⁸

Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen *Musned*'ler çeşitli rivâyet yollarıyla rivâyet edilmiştir. Hârizmî'nin (665/1267) Ebû Hanîfe'nin rivâyet etmiş olduğu hadislerin yer aldığı *Musned*'leri bir araya getirdiği *Câmi'u Mesânîdi'l-İmâmi'l-A'zam* adlı eserinde yer verdiği *Musned* müellifleri kronolojik sırasıyla şunlardır:¹²⁹

1. Hammad ibn Ebû Hanîfe (170/786), *Musned*.
2. Ebû Yûsuf Yakub ibn İbrahim (182/798), *Musned* veya *Âsâr*.
3. Muhammed ibn el-Hasen eş-Şeybânî (189/804), *Âsâr*.
4. Muhammed ibn el-Hasen eş-Şeybanî (189/804), *Musned*.
5. Hasen ibn Ziyad (204/819), *Âsâr*.
6. Abdullah ibn Muhammed es-Sa'dî ibn Ebi Avâm (335/946)
7. Ömer ibn el-Hasen el-Eşnânî (339/950).
8. Abdullah ibn Muhammed ibn Yakub Hârisî (340/951).
9. Abdullah ibn Adî el-Cürcanî (365/975).
10. Muhammed ibn Muzaffer el-Bezzâz (379/989).

¹²⁷ Ünal, s. 70.

¹²⁸ Ünal, 69; Demir, s. 133.

¹²⁹ Demir, s. 133.

11. Talha ibn Muhammed ibn Cafer eş-Şâhidi'l-Adl (380/990).
12. Ebû Nuaym Ahmed ibn Abdillâh el-İsfehânî (430/1038).
13. Ahmed ibn Muhammed ibn Hâlid ibn Hûlî el-Kelâî' (432/1040).
14. el-Husayn ibn Muhammed ibn Husrev el-Belhî (522/1128).
15. Muhammed ibn Abdulbâkî el-Ensârî ibn Kâdî Maristan (535/1140).¹³⁰

Hârizmî'nin (665/1267) cem etmiş olduğu *Musned*'lerin dışında kalan *Musned*'lerin müellifleri ise şunlardır:

1. Züfer ibn Huzeyl ibn Kays (158/774). *Âsâr*.
2. Muhammed ibn Mahled ibn Hafes ed-Dûrî (331/942).
3. Ahmed ibn Muhammed ibn Ebî Abbâs ibn Ukde (332/943).
4. Muhammed ibn İbrahim ibn Ali el-İsfahânî ibn el-Mukrî (381/991).
5. Ali ibn Ömer Dârakutnî (385/995).
6. Ömer ibn Ahmed ibn Şâhin (385/995).
7. Ebû Abdillâh ibn Mende (395/1004).
8. Abdullâh ibn Muhammed ibn Ali el-Herevî (481/1088).
9. Muhammed ibn Tâhir el-Makdisî (507/1113).
10. Ali ibn Husayn ibn Asâkir (571/1175).
11. Ali ibn Ahmed ibn el-Mekkî er-Râzî (598/1201).
12. Şemsuddîn Ebû el-Hayr es-Sehâvî (902/1496).

¹³⁰ Sa'dî, s. 68; Demir, s. 133-134; Görücüoğlu, s. 70-71.

13. İsa ibn Muhammed es-Seâlibî (1020/1611).¹³¹

Yukarıda zikredilen ve bir kısmı matbû bir kısmı mahtût olan bu *Musned* nüshaları, *Musnedu Ebî Hanîfe*'nin aslını teşkil etmektedir. Bazı *Musned*'ler ise sonraki dönemde bu asıllar üzerine yapılmış, musanniflerinin Ebû Hanîfe'den nakledilen diğer rivâyetlerin de ilâve edilmesi sûretiyle bir nevi müstahrec çalışması niteliğindedir. Bazı kitaplar da *Musnedu Ebî Hanîfe*'nin “erken dönem rivâyet eserlerinin içerisinde isnadlarında Ebû Hanîfe'nin, yer aldığı hadislerin tedvin edilmesiyle oluşan kitaplardır” diye tarif edildiği görülmektedir.¹³²

1.3.5. Ebû Hanîfe *Musned*'i Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bu bölümde *Musnedu Ebî Hanîfe*'yi konu edinen çalışmalar anahatlarıyla ele alınacaktır. Özellikle Hârisî'nin (340/951) cem etmiş olduğu *Musnedu Ebî Hanîfe* üzerine yapılan çalışmalara işaret edilecektir.

Musnedu Ebî Hanîfe tasnif edildiği günden itibaren ilgiye mazhar olmuş ve hemen hemen her dönemde farklı âlimler tarafından *Musnedu Ebî Hanîfe* üzerine cem, tertib, ihtisar, ricâl ve şerh gibi çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Şimdi bunlar hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1.3.5.1. Tertib ve Cem Çalışmalar

Musnedu Ebî Hanîfe birçok defa cemedilmiş ve fıkıh bablarına göre tertib edilmiştir. Bazılarının adları şu şekildedir:

1. Abdullah ibn Muhammed Ebû Avâm es-Sa'dî (335/946), *el-Musned*.
2. Abdullah ibn Muhammed ibn Yakub Hârisî (340/952), *Musnedu Ebî Hanîfe: Hârisî, Hasen ibn Ziyad'ın rivâyetini esas almıştır. Kitapta 915 hadise yer vermiştir.*
3. Ahmed ibn Abdillâh el-İsfehânî (430/1038), *Musnedu'l-İmam Ebî Hanîfe*.

¹³¹ Sa'dî, s. 80-81; Demir, s. 134-135; Görücüoğlu, s. 71.

¹³² Demir, s. 135.

4. Huseyn ibn Muhammed ibn Husrev el-Belhî'nin (522/1128) *Musned*'i. İbn Husrev bu *Musned*'i Hasen ibn Ziyad'ın yapmış olduğu *Musned* rivâyetinden faydalanarak meydana getirmiştir. İbn Husrev, râvîler hakkında bilgiye yer vermiştir. Askalanî (852/1449) de *Ta'cîlu'l-Menfe' bi Zevâidi Ricâli'l Aşara* isimli eserini te'lifte bu *Musned*'i esas almıştır. Kitapta 1270 hadis yer almaktadır.

5. Ebu'l-Mueyyed Hârizmî (665/1267), *Câmi'u'l-Mesânîdi'l-İmâm Ebî Hanîfe*. Matbu olan bu eser, günümüze ulaşmamış birçok *Musned* hadislerini ihtivâ etmektedir. Bu kitapta 15 *Musned*den 50 farklı senedle 600 civarında rivâyet fıkıh konularına göre tertib edilmiş, mükerrer metin ve isnadlar hafzedilmiş, rivâyetlerin çoğunluğunun sahih, on kadarının ise zayıf olduğu söylenmiştir. Bu eseri te'lifte Hârizmî (665/1267), Abdullah ibn Muhammed ibn Yakub Hârisî, Talha ibn Muhammed ibn Cafer eş-Şâhidu'l-Adl, İbnu'l-Muzaffer, Ebû Nuaym el-İsfahânî, İbn Adî, Ömer ibn Hasen el-Uşnânî, Ahmed ibn Muhammed ibn Hâlid el-Kilâî, Ebû Yûsuf, Hammâd ibn Ebî Hanîfe, Abdullah ibn Muhammed ibn Ebi'l-Avâm es-Sa'dî, Mâverdî ve Hüseyin ibn Muhammed el-Belhî'nin *Musned*'leriyle Muhammed ibn Hasen eş-Şeybânî'nin *Musned*'i ve *Âsâr*'ını esas almıştır.

6. Muhammed ibn Muhammed ibn Şihâb el-Hârizmî (828/1424). Eserindeki hadislerinden *Sahih* ve *Sünen*lerde yer almayan zevâidi inceleyip bunların mütâbeât ve şevahidlerini zikretmiş, bazı senedlerle ilgili açıklamalarda bulunmuştur.

7. Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî (1205/1790). ez-Zebîdî Ebû Hanîfe'den rivâyet edilen *Musned*'leri cem etmeye çalışmıştır.

8. İbn Kutluboğa (879/1474), ez-Zebîdî'nin kitabını fıkıh konularına göre tertib etmiştir. Süyûtî (911/1505), İbn Kutluboğa'nın bu tertib çalışmasını esas alarak *Musned*'i şerh etmiştir.¹³³

¹³³ Demir, s. 135-137.

9. Muhammed Âbid es-Sindî (1257/1841), Ebû Hanîfe'nin hocalarının isimlerine göre tertib edilen *Musnedu Ebî Hanîfe*'nin Haskefî rivâyetini fıkıh bablarına göre tertib etmiştir.¹³⁴

1.3.5.2. İhtisar Çalışmalar

1. Konevî (571/1176), Hârisî'nin *Musnedu Ebî Hanîfe* (340/951) isimli kitabını ihtisar etmiştir. Mükerrer rivâyetleri çıkarmış, senedlerini hazf etmiş ve *el-Mu'temed fi Ehâdîsi'l-Musned*'i te'lif etmiştir.

2. Sadruddîn Mûsâ ibn Zekeriya Haskefî (650/1252), Hârisî'nin *Musned*'indeki rivâyetleri ihtisar etmiştir. Haskefî'nin rivâyetinde 520 hadis vardır. Hârisî'nin *Musned*'inin en meşhur ihtisârı, Haskefî tarafından yapılmış ihtisârdır.

3. Ebu'l-Mueyyed el-Hârizmî'nin (665/1267) *Câmi'u Mesânîdi'l-Îmâm Ebî Hanîfe* isimli kitabını İsmâil ibn Âsâ el-Mekkî (892/1487) ihtisar etmiştir.

4. İsmail ibn Âsâ ibn Devle el-Mekkî (892/1486), *el-Mesânîd fî İhtisari Esmâi ba'zı Ricâli'l-Mesânîd*.

5. Muhammed ibn Abbâd ibn Mâlik Hılatî (652/1254). Hârisî'nin *Musnedu Ebî Hanîfe* isimli kitabının ihtisar etmiştir.

6. İbnu'z-Ziyâ el-Mekkî, *el-Mustened Muhtasaru'l-Musned* adıyla ihtisar etmiştir.

7. Muhammed ibn İsmâil ibn İbrâhim el-Hanefî de ihtisar etmiştir.

8. Bezzâzî'nin ihtisârı, *et-Ta'likâtu'l-Munîfe alâ Senedi Ebî Hanîfe* ismini taşımaktadır.¹³⁵

¹³⁴ Sindî, Muhammed Âbid, *Tertîbu Musnedi'l-Îmâm Ebî Hanîfe bi Rivâyeti'l-Haskefî*, Dâru'l-İhsân, Kahire, 2016, s. 15; Ali el-Kârî, ibn Sultan Muhammed, *Senedu'l-Enâm fî Şerhi Musnedi Ebî Hanîfe*, Tertib eden, Muhammed Âbid Sindî, Dâru'n-Nu'mân li'l-Ulûm, Dımaşk, 1431/2010, s. 3; Demir, s. 137.

¹³⁵ Demir, s. 138; Görücüoğlu, s. 76-77.

1.3.5.3. Ricâli ile İlgili Çalışmalar

Ebû Hanîfe *Musned*'leri üzerine ricâl çalışmaları da yapılmıştır. Bu çalışmalar, isnadlarda bulunan râvilerin kimlik bilgilerinin tesbiti ve güvenilir olmaları ile alâkalıdır. Bu kitaplar şunlardır:

1. Muhammed ibn Ali el-Alevî el-Huseynî (765/1363), *et-Tezkira bi Ma'rifeti Ricâli Kutubi'l-Aşara*'da İbni Husrev'in rivâyetindeki ricâlin biyografisine yer vermiştir.

2. İbn Hacer Askalânî (852/1449), *Ta'cîlu'l-Menfa'a bi Zevâidi'l-Eimmeti'l-Erba'a*'da *Musned*'in râvîlerinin biyografilerine yer vermiştir. Eserde râvîlerin isim, baba ismi, nesep, nisbet, lakap gibi malumatlara yer verilmiştir. Râvîler hakkında bilgi vermiştir.¹³⁶

1.3.5.4. Tercüme ve Şerh Çalışmalar

Hanefî mezhebinin en önemli kaynaklarından biri olan kısaca *Musnedu Ebî Hanîfe* diye meşhur olan bu *Musned*, hadis tarihi boyunca önemli ilgiye mazhar olmuştur. *Musnedu Ebî Hanîfe*, bu ilgi sayesinde çok sayıda çalışmaya konu olmuş ve çok sayıda âlim tarafından şerh edilmiştir.

1. Konevî (571/1176), *el-Mustened fi Şerhi'l-Mu'temed*'de, hadislerde geçen garip lafızları îzah edip cerh edilen râvîlerle alâkalı âlimlerden nakiller yaparak bir takım îzahlarda bulunmaktadır. Hadis şerhinde Hanefî mezhebinde fikhî meseleler üzerine rivayelerle istişhâd'ın keyfiyetini de kaydetmiştir.¹³⁷

2. Kutluboğa (879/1474), *Emâli*'de Hârisî'nin *Musned*'ini fikhî konularına göre tertib ettikten sonra bu eseri şerh etmiştir. Hadislerin râvîleri ile alâkalı bilgi vermiş, rivâyetlerde zikredilen garip kelimeleri îzah ederek Hanefî fikhına göre rivâyetin zikrinin geçtiği kısımla olan istişhâd yönünü göstermiştir. Kutluboğa, Ebû

¹³⁶ Demir, s. 138; Görücüoğlu, s. 79.

¹³⁷ Eser Şam'da Esed Kütüphanesi Osmaniye bölümünde 313 numaralı kayıta el yazması halindedir. (Demir, s. 138)

Hanîfe'yi tenkid eden İbn Ebî Şeybe (235/849) gibi bazı âlimlere reddiye de yapmıştır.¹³⁸

3. Celâluddîn es-Suyûtî (911/1505), *et-Ta'liku'l-Münîfe alâ Musnedi Ebî Hanîfe*.¹³⁹

4. Muhammed Hasen ibn Muhammed Senbehlî (1305/1887) *Tensîku'n-Nizam*. Senbehlî, Âbid es-Sindî'nin (1257/1841) fıkıh bablarına göre tertib ettiği Haskefî rivâyeti ile gelen *Musned*'i şerh etmiştir. Ebû Hanîfe'nin hayatı, Ebû Hanîfe'nin tâbî olmasıyla elde ettiği şeref ve *Musned*'indeki hadis râvîlerinin biyografisi şeklinde oluşan bir mukaddimeyle kitabı yayına hazırlamıştır.

5. Ali el-Karî, *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* adlı eserinde Haskefî rivâyetini esas almıştır. rivâyetleri tahrîc etmiş, hadislerin sıhhati ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Hadis râvîleri hakkında bilgi vermiş, sonra rivâyetleri şerh etmiştir. Rivâyetlerin tarîklerini zikretmiş, farklı lafızlarla nakil olmuş ise zikretmiş ve rivâyetlerin konusuyla ilgili meselede nasıl delil getirildiğini göstermiştir.

6. Osman ibn Yakub el-Kemâhî (1166/1753), *Tenvîrü's-Sened fî İzâhi Rumûzi'l-Musned*.

7. Muhammed Abid es-Sindî (1257/1841), *el-Mevâhibu'l-Latîfe Şerhu Musnedi'l-İmâm Ebî Hanîfe* isimli eserinde, Haskefî'nin ihtisarındaki rivâyetleri fıkıh konularına göre tertib etmiş, sonra şerh etmiştir. Rivâyetlerini tahrîc etmiş, râvîleri ile alâkalı cerh ve ta'dil yönünden bilgiler vermiş, ihtilaflı olan meselelerde durumun gerektirdiği açıklamayı yapmıştır. Eserde 525 rivâyet bulunmaktadır. Hanefî fıkının hadislerle istidlali bakımından önemli bir fıkıh eseri olarak da görülmektedir.¹⁴⁰

¹³⁸ Kitap Irak'daki mektebetü'l-Evkaf'da 187 numaralı kayıtle el yazması olarak bulunmaktadır. (Demir, s. 138)

¹³⁹ Eserin Süleymaniye Kütüphanesinde Raşid Efendi bölümünde 448 numaralı kayıtle el yazması bulunmaktadır. (Demir, s. 138)

¹⁴⁰ Demir, s. 139; Görücüoğlu, s. 78-79.

Yukarıda görüldüğü üzere Hârisî *Musned*'inin, Ebû Hanîfe *Musned*'leri arasında üzerine en çok çalışma yapılan kitapların başında geldiği müşâhade edilmektedir.¹⁴¹

***Musned*'in Türkçe Yapılan Şerhleri**

1. Mustafa Acioğlu, *Ebû Hanîfe Müsned Tercüme ve Şerh*, Kayıhan, İstanbul, 2015.

2. Çelik, Mustafa, *İttibâi's Sünnnet-i Şerife Şerh-u Müsned-i Ebi Hanîfe*, Yenda yay., İstanbul, 2014.

Tercümeleri

Haskefi'nin *Musned*'i ilgi görmüş ve Türkçe'ye çevrilmiştir. Bilindiği kadarıyla *Musnedu Ebû Hanîfe*'nin üç tercümesi bulunmaktadır.

1. Muhammed Selim Köse, Ali el-Kârî'nin şerhini esas alarak *Müsned İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe* ismiyle Türkçe'ye tercüme etmiştir. Emin Yayıncılık tarafından 1978 ve 1993 yıllarında iki kez yayınlanmıştır. Bu çeviri de fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş olup eserde 519 hadis yer almaktadır.¹⁴²

2. Kazım Ağcakaya tarafından *Musned İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe* adıyla tercümesi yapılmış olup Ravza yayınevi tarafından 2000 yılında yayınlanmıştır.

3. Ali Pekcan tarafından tercüme edilmiş olup armağan kitaplar yayınevi tarafından 2005 yılında *İmam Azam Ebû Hanîfe Müsnedi* ismiyle yayınlanmıştır.¹⁴³

Aynı zamanda *Musnedu Ebû Hanîfe*'yi konu edinen bu muhtelif çalışmalar, onun önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Ancak Ali el-Kârî'nin kendisinden önceki *Musnedu Ebû Hanîfe* üzerine yapılan çalışmalara atıfta bulunmadığı tesbit edilmiştir.

¹⁴¹ Görücüoğlu, s. 80.

¹⁴² Hatiboğlu, XXXII, 102.

¹⁴³ Pekcan, Ali, *İmam Azam Ebû Hanîfe Müsnedi*, armağan kitaplar, Konya, 2005, s. 10.

1.3.6. *Musnedu Ebû Hanîfe'nin Kaynak Değeri*

Bazı âlimlerin, kitaplarında, Ebû Hanîfe'nin *Musned*'inden hadisleri delil olarak kullandığı görülmektedir. Bu müellifler ve kitaplardan bazıları şöyle sıralanabilir:

1. Zeylaî (762/1360), *Nasbu'r-Râye li Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye*.¹⁴⁴
2. Aynî (855/1451), *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*.¹⁴⁵
3. İbnu'l-Humâm (861/1457), *Fethu'l-Kadîr*.¹⁴⁶
4. Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*.¹⁴⁷
5. Ali el-Kârî, *Şerhu Muşkilâti'l-Muvatta*.¹⁴⁸

Şimdi Ali el-Kârî'nin şerh ettiği *Musnedu Ebû Hanîfe*'yi cem eden Hârisî (340/952) ve aynı *Musned*'i ihtisar eden Haskefî (650/1252) hakkında kısaca bahsetmek uygun olacaktır.

1.3.7. Hârisî (340/952)

Tam adı Ebû Muhammed Abdullah ibn Muhammed ibn Ya'kûb ibn el-Hârisî ibn el-Halîl Hârisî el-Kelabâzî el-Buhârî'dir. Üstâz lakabıyla bilinir.¹⁴⁹ Muhaddis ve

¹⁴⁴ Zeylaî, Abdullah ibn Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye*, I-IV, thk. Muhammed Avvâme, Muessesetu'r-Rayyan, Beyrut, 1997, III, 333; IV, 53-54.

¹⁴⁵ Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd ibn Ahmed ibn Mûsâ ibn Ahmed (855/1451) *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, I-XIII, 1. bs., Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, VI, 295; VII, 236; X, 211.

¹⁴⁶ İbnu'l-Humâm, Kemaluddin, *Fethu'l-Kadîr*, Daru'l-Fikr, I-X, Beyrut, trs., I, 265; I, 427; II, 378; III, 93; V, 248; V, 358.

¹⁴⁷ Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh*, I, 43.

¹⁴⁸ Ali el-Kârî, *Şerhu Muşkilâti'l-Muvatta*, I-IV, thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâtî Ahmed ibn Alî, 1. bs., Dâru ibn Hazm, Beyrut, 2014, II, 376.

¹⁴⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 196; Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî, I-LIII, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1993, XXV, 190; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, 1. bs., Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1419/1998, III, 49; Kuraşî, Abdulkâdir (775/1374), *el-Cevahiru'l-Mudiyye fî Tabakati'l-Hanefiyye*, I-II, Mîr Muhammed Kutub Hane yay., Karaçi, trs. I, 289; İbn Hacer, Ahmed ibn Ali Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, I-X, Dâru'l-Matbûâtu'l-İslâmiyye, Beyrut, 2002, IV, 580; İbnu'l-İmâd, IV, 219; Bağdatlı, İsmail Paşa (1338/1920), *Hediyyetu'l-Ârifîn*, I-II, Matbaatu'l-Behiyye, İstanbul, 1951, I, 445; Luknovî, *el-Fevaidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Seyyid Muhammed Bedruddin Ebû Firas, Dar'ul-Marife, Beyrut, trs. s. 104-106; Görücüoğlu, s. 21.

Hanefî fakihlerinden olan¹⁵⁰ Hârisî, hicrî 258 senesinde Buhâra'da dünyaya gelmiştir.¹⁵¹ İlim tahsil etmek üzere Bağdat, Hicaz, Irak ve Horasan gibi dönemin ilim merkezlerine yolculuk yapmıştır.¹⁵²

Hârisî (340/952), Ebû Hanîfe'nin rivâyet etmiş olduğu hadisleri *Musnedu Ebû Hanîfe* isimli eserde cem edenlerdendir. Hârisî bu *Musned*'de, rivâyetleri Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyet ettiği hocalarına göre tertib etmiştir. *Musnedu Ebû Hanîfe* denilince Hârisî'nin cem ettiği *Musned* anlaşılır.¹⁵³ İhtiva ettiği rivâyetlerin sıhhati ve üzerine en çok çalışma yapılmış eserler arasında olması¹⁵⁴ önem arz etmektedir. Söz konusu *Musned*, *Câmi'u'l-Mesânîd*'in esas kaynaklarından biri olmuş ve Hârizmî (665/1267) *Musned*'leri sıralarken ilk sırada bu esere yer vermiştir.¹⁵⁵

Hadis râvîsi olan Hârisî hakkında lehte ve aleyhte ifâdeler bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak Erkam Görücüoğlu *el-Hârisî ve Musnedu Ebû Hanîfe Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi* isimli çalışmasında, *el-Hârisî'nin Cerh ve Ta'dil Yönünden Değerlendirilmesi* başlığı altında 10 sayfa kadar bilgiye yer vermiş ve şu neticeye ulaşmıştır:

“Görüldüğü üzere âlimlerin el-Hârisî hakkında cerh ve ta'dil değerlendirmeleri birbiriyle çelişmektedir. İki zıt yöndeki rivâyetlerin incelenmesi ve değerlendirmesi itibariyle el-Hârisî'yi ta'dil edenlerin daha isabetli oldukları görülmektedir.”¹⁵⁶

Hârisî, hicrî 340 senesinde Buhâra'da vefat etmiştir.¹⁵⁷

1.3.8. Haskefi (650/1252)

Mûsâ ibn Zekeriya Haskefi (650/1252) Hârisî'nin rivâyet ettiği *Musned*'deki mükerrer rivâyetleri hazf ederek eseri ihtisar etmiştir. Bu âlim hakkında kaynaklarda

¹⁵⁰ Ziriklî, IV, 120; Görücüoğlu, s. 22; 24.

¹⁵¹ Sem'ânî, I, 197.

¹⁵² Ziriklî, IV, 120; Görücüoğlu, s. 23.

¹⁵³ Pekcan, s. 20.

¹⁵⁴ Görücüoğlu, s. 1.

¹⁵⁵ Hârizmî, I, 4.

¹⁵⁶ Görücüoğlu, s. 50.

¹⁵⁷ Sem'ânî, I, 197; Görücüoğlu, s. 50.

fazlaca bir malûmata rastlanmamaktadır. *DİA* 'da Mûsâ ibn Zekeriya Haskefi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Tam adı Mûsâ ibn Zekeriya ibn İbrahim el-İmam Sadruddin¹⁵⁸ olan Haskefi, hicrî 580¹⁵⁹ senesinde Şam'da dünyaya gelmiştir.¹⁶⁰ Kuraşî (775/1374), Haskefi diye başlık atarak Diyarbekir'de bir şehir olan Haskefa'ya nisbeten Haskefi denildiğini ifâde etmiştir.¹⁶¹ Mûsâ ibn Zekeriya İslâm âleminde buraya nisbetle Haskefi olarak meşhur olmuştur. Birçok talebe yetiştiren Haskefi, Hanefî mezhebinde muteber kabul edilen birçok eser kaleme almıştır. Mûsâ ibn Zekeriya Haskefi, İmam Tirmizî'nin (279/892) *Şemâil* adlı kitabını da rivâyet etmiştir. Hanefî fakihî ve hadis âlimi olan Haskefi, Kahire ve Halep'de hadis okutmuş, Dimyatî (705/1306) gibi zatlar kendisinden hadis dinlemiştir. Kahire'de 650/1252 yılında vefat etmiş, Seyyide Nefise yakınlarında defnolunmuştur.¹⁶²

Haskefi'nin rivâyetinde 520 hadis vardır.¹⁶³ Bu sayıyı 524'e çıkaranlar da olmuştur.¹⁶⁴ Ancak senedleri hazf olunan ve "bir rivâyette de şöyledir" şeklinde zikredilen rivâyetleri de sayılırsa *Musned* 642 hadisten oluşmuştur.¹⁶⁵ Ali el-Kârî'nin şerh ettiği bu *Musned*, Ebû Hanîfe'nin hocalarına göre tertib edilmiştir. Ali el-Kârî de bu tertibe riâyet ederek hadisleri şerh etmiştir.

Kutlay, Haskefi hakkında bilgi verirken Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* mukaddimesinde zikrettiği Haskefi hakkındaki bilgileri naklettikten sonra, Haskefi'nin "Hasfekî" şeklinde okunacağı ile ilgili ibaresinin müstensihlerin eklemesi olabileceğini söyleyerek dipnotta *el-Ensâb* isimli eserlerin musanniflerinin, Haskefi şeklinde zabdettiğini ifâde ederek, Haskefi şeklinin râcih olduğunu zikretmiştir.¹⁶⁶

¹⁵⁸ Kuraşî, II, 299; Ünal, s. 71.

¹⁵⁹ Ali el-Kârî, *Senedu'l-Enâm*, s. 8.

¹⁶⁰ Pekcan, s. 4.

¹⁶¹ Kuraşî, II, 299.

¹⁶² Kârî, *Şerh*, s. 3.

¹⁶³ Acioğlu, I, 38.

¹⁶⁴ Pekcan, s. 10.

¹⁶⁵ Acioğlu, I, 38.

¹⁶⁶ Kutlay, s. 334.

Ebubekir Sifil de Acioğlu'nun *Ebû Hanîfe Mûsned Tercüme ve Şerh* isimli eserine yazdığı takrizde, “el-Hasfekî” şeklinde yazımın büyük ihtimalle istinsah veya matbaa hatası olabileceğini kaydederek Sem'ânî'nin bu nisbeti “el-Haskefi” olarak zabt ettiğini, Kuraşî ve ona atfen Ali el-Kârî'nin de bu şekilde naklettiğini ifâde etmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Acioğlu, I, 20.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ el-KÂRÎ'NİN ŞERHU MUSNEDİ EBÎ HANÎFE İSİMLİ ESERİNDEKİ ŞERH METODU

Bu bölümde Ali el-Kârî'nin şerh metodu incelenerek, şerhte nasıl bir metot takip ettiği ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmaya çalışılacak ve Ebû Hanîfe'ye yöneltilen bazı tenkidlere verdiği cevapları tesbit edilmeye çalışılacaktır. Binaenaleyh hadisleri şerh ederken dikkat çektiği hususlarda, hadislerin sened ve metni ile ilgili tahlîllerinde ve muhteva ile alâkalı açıklamalarda nasıl bir üslup takip ettiği üzerinde durulacaktır.

2.1. Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe Eserinin Genel Özellikleri

Ali el-Kârî'nin şerhine geçmeden önce kısaca şerh kavramı ile ilgili birkaç hususa temas edilmesi uygun olacaktır.

Sözlükte açmak, açıklamak anlamalarına gelen “şerh” kelimesi,¹⁶⁸ hadis terimi olarak: “Bir hadisin veya hadis kitabındaki rivâyetlerin dil, muhteva, hüküm ve benzeri yönlerden açıklamasını yapmak” ya da “bu maksatla yazılan kitap” manasında kullanıla gelmektedir.¹⁶⁹ Diğer bir ifâdeyle, herhangi bir hadisin veya birçok hadisi ihtivâ eden bir hadis kitabının "Kavâid-i Arabiyye ve usûl-i şer'iyye hasebince bi kadri't-tâka"¹⁷⁰ açıklanması sonucu meydana getirilen eser demektir.¹⁷¹

Hadislere ilk şerh bizzat Rasûlullah (s) tarafından yapılmıştır. Rasûlullah'ın (s), muhataplarına olan ifâdeleri anlaşılır şekilde olmakla beraber, bazı anlaşılması zor ifâdelerle ilgili, sahâbîlerin yönelttikleri sorulara cevap niteliğindeki îzahlarının yanı sıra, Rasûlullah (s) kendi açıklamayı ihtiyaç duyduğu veya sahâbîler tarafından sorulan sualler üzerine açıklamada bulunması, rivâyetlerinin daha iyi anlaşılma hususunda Rasûlullah'ın (s) ilk şârih olduğunun misallerindedir.

¹⁶⁸ İbn Manzûr, II, 497.

¹⁶⁹ Aydınlı, s. 293.

¹⁷⁰ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 181, Taşköprizâde, Ahmed Efendi (968/1561), *Mevzûatu'l - Ulûm*, I-II, trc. Kemâleddin Muhammed Efendi, İstanbul, 1313, s. 13.

¹⁷¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 181.

Şerh çalışmaları, daha önce yazılan hadis kitaplarının anlaşılması, açıklanması ve hayata taşınması için gösterilen çabaların tabî neticesi olarak, hicrî üçüncü asırda *garibu'l-hadis* çalışmalarıyla başlayıp, dördüncü asırda Hattabî (388/998) ile gelişmesini sürdürmüş¹⁷² ve sistematik hale gelmiştir.¹⁷³ En güzel misalleri dokuzuncu asırda te'lif edilmiştir.¹⁷⁴ Hadis şerhinin esas amacı, Rasûlullah'ın (s) sözlerinin ve fiillerinin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Bu amaçla meydana gelen şerh edebiyatı, "Müelliflerin, lügat açısından önemli lafızlar ve müşkil manalar ihtivâ eden hadisleri açıklamak, irabını, hükümlerini ve bu hükümlerle ilgili fakihlerin görüşlerini tesbit düşüncelerinin mahsulüdür."¹⁷⁵ Bu çabalar, İslâm âlimlerinin mukaddes İslâm mirasını nakletmenin yanı sıra, rivâyetlerin doğru anlaşılması için büyük emek sarfettiklerinin göstergesidir.

Şerh kitapları her ne kadar hadis eserleri üzerine yazılmış bir çalışma olsa da kendi içerisinde büyük emeği ihtivâ eden bir ilim¹⁷⁶ olması hasebiyle orijinal eser türünden sayılabilir. Çünkü şârihin, rivâyetlerin sıhhatini, senedin mahiyetini, nâsîh ve mensûhunu, lafızların delâletini ve hadisten çıkacak hükümleri bilmesi gerekmektedir.¹⁷⁷

İnsanların hadisleri anlamaya olan ihtiyacı, şârihleri hadis kitaplarına şerh yazmaya sevketmiştir.¹⁷⁸ Çünkü dinî metinlerin ihtivâ ettiği mananın tam bir şekilde ortaya konulabilmesi ve doğru anlaşılması için gerekli îzahlara ihtiyacın olduğu bir gerçektir.¹⁷⁹ Bu gaye ile çok sayıda kıymetli eserler kaleme alınmıştır. Ali el-Kârî de Rasûlullah'ın (s) hadislerinin doğru anlaşılmasına önem vermiş ve kıymetli şerh kitapları yazmıştır. Yazdığı kıymetli şerhlerden biri de *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*'dir.

¹⁷² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 180; Bilen, Mehmet, "Hadis Şarihi Olarak İbn Hacer el-Askalânî", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 2, Sakarya, 2009, s. 51.

¹⁷³ Canlı, Mustafa, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1998, s. 235.

¹⁷⁴ Bilen, "Hadis Şarihi", s. 51.

¹⁷⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 180; Özpinar, Ömer, "Hadis Şerhlerinde Hadis Kaynaklarının Kullanımı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2008, s. 58.

¹⁷⁶ Acet, Semih, *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2018, s. 12.

¹⁷⁷ Nâsîf, Mansûr Ali, *et-Tâc*, Daru'l-Cîl, Beyrut, 1987, I, 13.

¹⁷⁸ Acet, s. 12.

¹⁷⁹ Acet, s. 13.

Bu şerh, *Musnedu Ebî Hanîfe* 'nin üzerine yazılmış en önemli ve meşhur şerhlerden biridir.¹⁸⁰

Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* isimli eseri, kaçınıcı şerh çalışması olduğunu hatırlama açısından, onun sadece hadis kitapları üzerine yazdığı şerhleri kronolojik olarak söyle sıralamak mümkündür:

1. *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*. Ali el-Kârî'nin ilk hadis şerhlerinden olup 1008 senesi Rebîu's-sanî ayının onunda tamamlamış olduğu¹⁸¹ eseridir.

2. *el-Hırzu's-Semîn li'l-Hisni'l-Hasîn*. 1008 senesi Cemaziye'l-âhir ayının sonlarında¹⁸² kaleme almıştır.

3. *Cem'ül-Vesâil fî Şerhi's-Şemâil*. Bu şerhi 1008 senesi Şaban ayında yazmıştır.¹⁸³

4. *Talikâtü'l-Kârî alâ Sulâsiyyâti'l-Buhârî*. Bu şerhi 1010 senesinde yazmıştır.¹⁸⁴

5. *Şerhu's-Şifâ'*. Bu şerhi 1011 senesinde¹⁸⁵ yazmıştır.

6. *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*. Ali el-Kârî bu şerhi hicrî 1012 senesinde te'lif etmiştir.¹⁸⁶

7. *Şerhu Muşkilâti'l-Muvatta*. 1013¹⁸⁷ senesinde yazmıştır.

¹⁸⁰ Pekcan, s. 22.

¹⁸¹ Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh*, XI, 426.

¹⁸² Ali el-Kârî, *el-Hırzu's-Semîn li'l-Hisni'l-Hasîn*, I-III, thk. Muhammed İshâk Muhammed Âli İbrâhîm, 1. bs., Riyâd, 1434/2013, III, 1581.

¹⁸³ Ali el-Kârî, *Cem'ül-Vesâil fî Şerhi's-Şemâil*, I-II, el-Matbaatu'l-Şarkıyye, Mısır, trs. II, 240.

¹⁸⁴ Ali el-Kârî, *Mecmû'atu Resâili Ali el-Kârî*, I, 361.

¹⁸⁵ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ'*, I-II, 1. bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, II, 558; Kandemir, M. Yaşar, "eş-Şifâ" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, XXXIX, 136.

¹⁸⁶ Ali el-Kârî, *Senedu'l-Enâm*, s. 524; Kârî, *Şerh*, s. 559.

¹⁸⁷ Ali el-Kârî, *Şerhu Muşkilâti'l-Muvatta*, I-IV, thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâtî Ahmed ibn Alî, 1. bs., Dâru ibn Hazm, Beyrut, 2014, IV, 385; Kutlay, s 64.

Böylece Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*'yi ömrünün sonlarında, yanî islâmî ilimlerde olgun çağında yazmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.1.1. Tanıtımı ve Yazılış Amacı

Musnedu Ebî Hanîfe, te'lif edildiği günden bu yana önemli bir eser olarak telakkî edilmiş ve üzerine birçok şerh çalışması yapılmıştır. Onlardan biri ve en önemlisi de Ali el-Kârî'nin şerhidir.

Musnedu Ebî Hanîfe'yi Hârisî (340/951) Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyet ettiği hocalarına göre tertib etmiştir.¹⁸⁸ Haskefî (650/1252) de ihtisar ederken aynı şekilde Ebû Hanîfe'nin hocalarına göre başka bir ifâdeyle ale'r-ricâl üzere tertib etmiştir.¹⁸⁹ Ali el-Kârî de bu tertibe riayet ederek hadisleri şerh etmiştir.

Şerhin mukaddimesinde müellif *Musned*'i şerh etme sebebi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, bu şerhiyle amacın, *Musned*'deki rivâyetleri sened ve metin, dil, muhteva, hüküm ve benzeri yönlerden açıklayarak, anlaşılması güç ve îzah muhtaç cümleleri îzah etmekle *Musned*'in daha iyi anlaşılmasını sağlamak, farklı yönleriyle gündeme getirmek ve değer katmak olduğu ifâde edilebilir.

Ali el-Kârî'nin *Musnedu Ebî Hanîfe* üzerine yazdığı şerhi, farklı mahtût ve matbû nüshalarda, terâcim kitaplarında ve şerhin giriş kısmında muhtelif isimlerle ifâde edilmiştir. *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*,¹⁹⁰ *Şerhu Musnedi'l-İmam Ebî Hanîfe*,¹⁹¹ *Senedu'l-Enâm Şerhu Musnedi'l-İmam*,¹⁹² *Senedu'l-Enâm fî Şerhi Musnedi Ebî Hanîfe*¹⁹³ gibi isimlerle ifâde edilmektedir. Bir kitabı müteaddit isimlerle zikretmek mütekaddimûn ulemânın âdetidir.¹⁹⁴ Meselâ Dârimî'nin eserine *Musned* ve *Sünen* denilmiştir. Tirmizî'nin kitabına *Sünen* ve *Câmi* de denilmiştir.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Pekcan, s. 20.

¹⁸⁹ Senbehlî, s. 4. (Neşredenin mukaddimesi)

¹⁹⁰ Ali el-Kârî, *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*, nşr. Halîl Muhyiddin el-Meys, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1435/2014.

¹⁹¹ Ali el-Kârî, *Şerhu Muşkilâti'l-Muvatta*, II, 89; Ebu'l-Hayr, s. 367.

¹⁹² Luknovî, *el-Fevaidu'l-Behiyye*, s. 8.

¹⁹³ Ali el-Kârî, *Senedu'l-Enâm fî Şerhi Musnedi Ebî Hanîfe*, Tertib eden, Muhammed Âbid Sindî, Dâru'n-Nu'mân li'l-Ulûm, Dımaşk, 1431/2010.

¹⁹⁴ Özşenel, "Hadislerin Tasnifi", II, 358; Demir, s. 129.

¹⁹⁵ Demir, s. 129.

Senedu'l-Enâm fî Şerhi Musnedi Ebî Hanîfe ismi büyük ihtimalle neşreden tarafından verilmiştir. Ancak aralarında şu fark var, *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* râvî isimlerine göre, *Senedu'l-Enâm fî Şerhi Musnedi Ebî Hanîfe* ise fıkıh bablarına göre tertib edilmiştir. Bu baskı, fıkıh bablarına göre tertib edilmesi sebebiyle şerhin tertibine uymayan takdim-tehire yol açmıştır.

Ancak bilindiği kadarıyla Ali el-Kârî'nin *Musnedi Ebî Hanîfe* üzerine yazdığı şerhine herhangi bir isimlendirmede bulunduğu bilinmemekle birlikte, şerhin mukaddimesinde:

إن هذا فتح لطيف وشرح شريف للمسند المستند إلى الإمام الأعظم والهمام الأقدم أبي حنيفة النعمان
ifâdelerini kullanılmıştır.¹⁹⁶

Zaten Ali el-Kârî, eserlerinin çoğunun isimlerini zikretmemiştir. Belki de zikretmiş ama, müstensihler mütesâhil davranarak istediği adı vermiş veya kitaplardan silinmiş de kendileri uygun gördüğü ismi vermiş olma ihtimalleri de vardır. İşte bu sebeplerle nüshaların isimleri birbirinden farklılık arz etmektedir.¹⁹⁷

Ali el-Kârî şerhin mukaddimesinde Ebû Hanîfe'nin hocalarının sayısını, az rivâyet etmesinin sebeplerini, muhaddis için fıkıhın önemini ve fıkıh ile hadis ilmini kendisinde bulunduran âlimin faziletini anlatmıştır.¹⁹⁸

Muhtevasını ve özelliklerini incelediğimiz *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*'de Ali el-Kârî, Hadis, Fıkıh, Akaid ve Arab dil bilgisi alanlarında söz sahibi olduğunu, özellikle hadisin metnine ve fikhî hükümle ilgili yaptığı açıklamalarla ilmî seviyesini göstermekte ve şerhe değer katmaktadır. Ayrıca bu eseri önemli kılan diğer bir husus da Ali el-Kârî'nin Hadis, Fıkıh ve Akaid ilimlerinde önemli bir âlim olmasıdır.

Ali el-Kârî, bu şerhi genel olarak anlaşılır, kısa ve kolay ifâdelerle, okuyan kimsenin rahatlıkla anlayabileceği bir üslûp benimseyerek, rivâyetleri kısa ifâdelerle şerh etmiştir. Ali el-Kârî, hadis ilminde asıl meşhur olduğu *Mirkâtu'l-Mefâtih* isimli

¹⁹⁶ Kârî, *Şerh*, s. 5; Ali el-Kârî, *Senedu'l-Enâm*, s. 4.

¹⁹⁷ Kutlay, s. 116.

¹⁹⁸ Kârî, *Şerh*, s. 8-9. Kutlay, s. 336-337.

şerhinden farklı olarak, *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* 'de râvîleri cerh ve tadil yönünden incelemesi ile hadisler hakkında hüküm vermesi bakımından hadisçiliğinin farklı yönlerini izhar etmiştir. Yine fıkıh ilmi açısından bu eser, Hanefîlerin hadisle amel ettiklerini ortaya koyan ve bu konuda Hanefî mezhebini destekleyen bir kaynak olmuştur.

Şerhte râvî bilgilerine, müşkil ifâdelerin zabtına, isim ve künyelerine, mübhemata dâir bilgilere, hadis, akaid ve fıkıh konularına dâir bilgilere yer vermiştir.

Ali el-Kârî, yeri gelince şerh ettiği hadisin sonunda kendi görüşlerini ifâde etmiştir. Hadislerin lafzî olarak anlaşılmasını sağlamak için âyet, hadis ve hakîmlerin sözlerinden bilgiler nakletmiştir. Zaman zaman kelimeleri sarf, nahiv ve belâgât yönünden açıklamalarda bulunmuştur. Hadislerdeki garib kelimeleri îzah edip dilcilerin ve muhaddislerin ifâdelerine yer vermiştir. Râvîlerin isim ve künyelerini açıklamıştır. Hadis metnindeki kelimeleri îzah ederken kelimenin manası veya zabtı üzerinde ihtilaf varsa onları da zikrederek tercihte bulunmuştur.

Ali el-Kârî şerhinde farklı hadis, fıkıh ve tefsir kitaplarından nakilde bulunmuştur. Şerhte mümkün mertebe *Musnedu Ebî Hanîfe* 'de bulunan rivâyetlerin aynısı veya benzerinin rivâyet edildiği bütün kitapları zikretmeye çalıştığı görülmektedir. Bu da *Musnedu Ebî Hanîfe* 'deki hadislerin ferd olmadığını belirtmek, sıhhat değerini ortaya koymak ve hadislerin doğru anlaşılmasını sağlamak için olsa gerektir. Ayrıca *Musnedu Ebî Hanîfe* 'deki hadislerin diğer tarîklerinin hadis âlimlerinin kitaplarında geçtiğine dâir bilgi vermiş olması, okuyucunun başka kitapları taramadan onları da görebilme imkânı sağlamıştır.

Ali el-Kârî şerhin sonunda, açıklamayı gerekli gördüğü Ebû Hanîfe dünyaya geldiğinde hayatta olan sahâbîler, mümin ve münafığın alametleri, tevekkül ve tedavi, zararı giderme yolları ile ilgili konularda beş-altı sayfalık açıklamada bulunmuştur. Bunu, “kitabın sonunda halkın açıklamaya ihtiyaç duyduğu meseleyi beyan etmek için uzattım” cümlesi ile ifâde etmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Kârî, *Şerh*, s. 592-597.

Ali el-Kârî, *Musnedu Ebî Hanîfe*'yi şerh etmekle itikad/inançla ilgili konulardaki rivâyetlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Mevzubahis şerhin muhtasar bir şerh olduğu söylenebilir. Ali el-Kârî'nin bu şerhin muhtasar olmasını istediği, “وللأربعين حكم كثيرة وليس هذا محل بسطها” Kırk sayısı hakkında çok sayıda hikmetler vardır. Burası onun hakkında tafsilatlı açıklama yapma yeri değildir.”²⁰⁰ ifâdesinden yola çıkarak söylenebilir. Ayrıca şerhte bazı konuları açıklamaksızın ilgili kitaplara atıfta bulunması da bu görüşü destekler mahiyettedir. Misal olarak, Rasûlullah'ın (s) kabrini ziyaret etmek ile ilgili şu sahâbî sözü verilebilir:

مِنَ السُّنَّةِ أَنْ تَأْتِيَ قَبْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ قِبَلِ الْقِبْلَةِ، وَتَجْعَلَ ظَهْرَكَ إِلَى الْقِبْلَةِ، وَتَسْتَقْبِلَ الْقَبْرَ لَوَجْهِكَ، ثُمَّ تَقُولَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ

“Rasûlullah'ın (s) kabrini kible cihetinden gelerek, arkayı kibleye çevirerek kabre doğru durup selam sana ya Rasûlallah! Allah'ın rahmet ve bereketi senin üzerine olsun, demen sünnettendir.” Bu sözü şerh ederken, ‘tafsilatlı bilginin menasik ve ziyaret bablarında geçtiğini ve orada genişçe bahsettiğini zikretmekle’²⁰¹ yetinmektedir.

Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe, metin ile şerh ibareleri birbirine karışık olduğu için kendisine “Memzûc” isminin verildiği mezc üslûp ile yazılmış şerh türünden olduğu mahtût nüshalarında görülmektedir.²⁰² Daha sonraki bazı matbû nüshalarının sayfa başına hadis metinlerinin konulduğu ve şerh içerisindeki metinlerin parantez içine alındığı,²⁰³ bazı nüshalarda ise hadis metinleri kırmızı renklerle yazıldığı²⁰⁴ görülmektedir.

Ali el-Kârî, *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* isimli eserini Mekke Mükerrerme’de hicrî 1012 senesinde te’lif etmiştir.²⁰⁵ Ali el-Kârî'nin “الْحَقْبُ” kelimesinin tefsiri ile

²⁰⁰ Kârî, *Şerh*, s. 151.

²⁰¹ Kârî, *Şerh*, s. 202.

²⁰² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 184.

²⁰³ Bak. Ali el-Kârî, *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1435/2014.

²⁰⁴ Bak. Ali el-Kârî, *Senedu'l-Enâm fî Şerhi Musnedi Ebî Hanîfe*, Tertib eden, Muhammed Âbid Sindî, Dâru'n-Nu'mân li'l-Ulûm, Dımaşk, 1431/2010.

²⁰⁵ Ali el-Kârî, *Senedu'l-Enâm*, s. 524.

ilgili *الحُفْبُ ثَمَانُونَ سَنَةً، مِنْهَا سِنَةٌ أَيَّامَ عَدَدِ أَيَّامِ الدُّنْيَا* Hukb, seksen yıldır. Onda bu dünya günleri sayısınca altı gün mevcuttur” manasındaki hadisi şerh ederken ifâde ettiği,

“Biz şuan bin on iki senesindeyiz” cümlesi de bu tarihi destekler mahiyettedir.²⁰⁶

2.1.2. Yazma Nüshaları ve Baskıları

Şerhin mahtût ve matbû nüshaları muhtelif kütüphanelerde bulunmaktadır. *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*’nin el yazmalarının bulunduğu kütüphaneler ve kısaca bilgiler, Halil İbrahim Kutlay’ın *el-İmam Ali el-Kârî ve Eseruhû fi İlmi’l-Hadîs* isimli çalışmasında ve Müessesetu Âli Beyt’in *el-Fihrisu’s-Şâmil li’t-Türasi’l-Arabiyyi’l-İslamiyy el-Mahtûti’l-Hadisi’n-Nebiyyi’s-Şerif ve Ulûmihi ve Ricâlihi* adlı eserinde yer almaktadır. Ayrıca Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğünün yardımıyla yazma nüshalara bilgisayar ekranından ulaşılmış ve gerekli bilgiler edinilmiştir. Şimdi nüshalar hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. Medine’deki Arif Hikmet Kütüphanesi’nde bulunan nüsha: 165 varak olup her sayfası 25 satırdan oluşan bu nüsha, 1107 senesinde Muhammed Abdulvahid el-Ensari tarafından istinsah edilmiştir.

2. Mekke’deki Mektebetu’l-Harami’l-Mekkî’de üç nüsha bulunmaktadır: Bunlar, 242 varaktan oluşan 317 müselsel ve 340 hadis numarası ile kayıtlı nüsha; diğer bir nüshası 317 müselsel ve 377 hadis numarasıyla; üçüncü bir nüshası 316 müselsel ve 405 hadis numarası ile kayıtlı nüsha bulunmaktadır.

3. Süleymaniye Kütüphanesi Çorlulu Ali Paşa bölümü’nde bulunan nüsha: 199 varak olup her sayfası 29 satırdan oluşmaktadır. 1095 senesinde istinsah edilmiştir. Koleksiyon numarası 116 olup 231127 numarada kayıtlıdır.

4. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü’nde bulunan nüsha: 147 varak olan bu nüsha her sayfası 29 satırdan oluşmakta olup hicri 1129 senesinde istinsah edilmiştir. Koleksiyon numarası 705 ve 199764 kayıt numarasıdır; diğer bir nüsha ise

²⁰⁶ Kârî, *Şerh*, s. 559.

161 varak, her sayfada 25 satır bulunmakta, hicrî 1113 senesinde istinsah edildiği kaydedilmektedir. Koleksiyon numarası 706, kayıt numarası ise 199765'dir.

5. Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli Bölümü'nde bulunan nüsha: 221 varak olan bu nüsha, her sayfası 23 satırdan oluşmakta olup hicrî 1133 senesinde istinsah edilmiştir. Koleksiyon numarası 564 ve kayıt numarası ise 298101'dir.

6. Süleymaniye Kütüphanesi Musalla Medresesi Bölümün'de bulunan nüsha: 141 varak olup hicrî 1090 senesinde istinsah edilmiştir. Koleksiyon numarası 62, kayıt numarası ise 313278'dir.

7. Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi'nde bulunan nüsha: 282 varak olup her sayfa 17 satırdan oluşmakta olup hicrî 1012 senesinde istinsah edilmiştir. Koleksiyon numarası 70, kayıt numarası ise 519024'dür.²⁰⁷

Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe'nin baskıları da şu şekilde sıralanabilir:

1. İlk defa *Musnedu'l-İmam el-A'zam ma'a Şerhihî li Molla Ali el-Kârî* ismiyle 1300 senesinde, Lahor'da, el-Matbaatü'l-Muhammediyye tarafından yayımlanmıştır.

2. İkinci defa Lahor'da 1312 senesinde basılmıştır.

3. Dihle'de 1313 senesinde el-Matbaatu'l-Müctabâî yayınevinde basılmıştır.²⁰⁸

4. Halîl Muhyiddin el-Meys tarafından yapılan neşri, *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* ismiyle Beyrut'ta 1985 ve 2014 senesinde iki defa basılmıştır. Neşreden sayfa başlarına hadis metinlerini ayrıca koymuş, dipnotlarda yer yer açıklamalarda bulunmuş ve kitabın sonunda fihrist oluşturmuştur. Bu baskıdaki başlıkların, hadislerin manalarına uygun bir şekilde neşreden tarafından konulma ihtimali vardır. Çünkü yazma nüshalarda konu başlıklarının yer almadığı görülmektedir. Çalışmada

²⁰⁷ Kutlay, s. 337; Müessesetu Âli Beyt, *el-Fihrisu's-Şâmil li't-Türasi'l-Arabiyyi'l-İslamî el-Mahtuti'l-Hadisi'n-Nebiyyi's-Şerif ve Ulûmihi ve Ricalihi*, I-III, Amman, 1991, II/1008-1009; Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı İnternek Kataloğu, <http://www.yazmalar.gov.tr>.

²⁰⁸ Kutlay, s. 337-338; Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, I-III, el-Mecma'us-Sakâfî, el-Imarat el-Arabiyyat El-Muttahida, 2004, III, 1702; Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı İnternek Kataloğu, <http://www.yazmalar.gov.tr>.

esas alınan baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından 2014 yılında Beyrut'ta yayınlanan nüshanın ikinci baskısıdır.

5. Abdu'l-Celîl el-Atâ tarafından yapılan neşri, *Senedu'l-Enâm fi Şerhi Musnedi Ebî Hanîfe* ismiyle Dımaşk'ta 2010 senesinde gerçekleştirilmiştir.

2.2. Ali el-Kârî'nin Şerhinde Kullandığı Kaynaklar

Herhangi bir kitap kaleme alan müellifin, daha önce te'lif edilmiş olan muhtelif eserlerden istifâde etmesi hem tabîî, hem de olması gereken bir iştir. Bu itibarla hadis şerhlerinde, hadis kaynaklarının yanı sıra başta Fıkıh, Kelâm, Tefsir gibi dinî ilimler olmak üzere Dil, Lügat ve Tarih ilimleri ile beraber rivâyetlerin anlaşılmasına yardımcı olacak bütün ilimlere dâir kaynaklara müracaat edilmiştir.²⁰⁹ Binaenaleyh Şerhe kaynaklık eden kitaplar, hem şerhin önemini ortaya koymakta hem de değerini arttırması ve şerhin zenginliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu açıdan *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* isimli şerhin değerinin tesbit edilmesi için öncelikle onun kaynaklarını ortaya koymakla başlamak uygun olacaktır.

Ali el-Kârî, çoğunlukla sadece müellifin veya kitabın adını, bazen de müellifin ve kitabın ismini beraber zikrederek çok sayıdaki kaynaktan hem kelime açıklamalarında hem de muhteva değerlendirmelerinde nakilde bulunmuştur. Şerhte kullandığı eserler ilim dallarına göre şöyle taksim edilebilir.

2.2.1. Hadis Kitapları

Ali el-Kârî, *Musnedu Ebî Hanîfe*'deki rivâyetleri şerh ve muhtelif ilmî meseleleri îzah ederken hadisle ve hadis ilimleriyle alâkalı kaynaklara çokça müracaat etmiştir.

²⁰⁹ Özpinar, s. 91.

2.2.1.1. Hadis Kitapları

1. Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâîl ibn İbrâhîm el-Buhârî (256/870), *el-Câmi 'u's-Sahîh*.²¹⁰
2. Ebu'l-Huseyn Muslim ibn el-Haccâc ibn Muslim el-Kuşeyrî (261/875), *el-Câmi 'u's-Sahîh*.²¹¹
3. Ebû Dâvûd Süleymân ibn el-Eş'as ibn İshâk es-Sicistânî (275/889), *es-Sünen*.²¹²
4. Ebû Îsâ Muhammed ibn Îsâ ibn Sevre et-Tirmizî (279/892), *es-Sünen*.²¹³
5. Ebû Abdirrahmân Ahmed ibn Şuayb ibn Alî en-Nesâî (303/915), *es-Sünen*.²¹⁴
6. Ebû Abdillâh Muhammed ibn Yezîd ibn Mâce el-Kazvînî (273/887), *es-Sünen*.²¹⁵
7. Ebû Muhammed Abdullah ibn Abdirrahmân ed-Dârimî (255/869), *es-Sünen*.²¹⁶
8. Ebû Abdillâh Mâlik ibn Enes ibn Mâlik ibn Ebî Âmir (179/795), *el-Muvatta*.²¹⁷
9. Ebû Abdillâh Ahmed ibn Muhammed ibn Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855), *el-Musned*.²¹⁸

²¹⁰ Kârî, *Şerh*, s. 20; 40; 42.

²¹¹ Kârî, *Şerh*, s. 44; 51; 55.

²¹² Kârî, *Şerh*, s. 80; 91; 153.

²¹³ Kârî, *Şerh*, s. 95; 153; 583.

²¹⁴ Kârî, *Şerh*, s. 153; 388; 513.

²¹⁵ Kârî, *Şerh*, s. 153; 194; 318.

²¹⁶ Kârî, *Şerh*, s. 40; 236; 280.

²¹⁷ Kârî, *Şerh*, s. 128; 153; 308.

²¹⁸ Kârî, *Şerh*, s. 153; 513; 583.

10. Ebû Dâvûd Süleymân ibn Dâvûd ibn el-Cârûd et-Tayâlisî (204/819), *el-Musned*.²¹⁹
11. Ebû Bekr Abdurrezzâk ibn Hemmâm ibn Nâfî' es-San'ânî el-Himyerî (211/826), *el-Musannef*.²²⁰
12. Ebû Dâvûd (275/889), *el-Merâsîl*.²²¹
13. Ebû Bekr Ahmed ibn Amr ibn Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (292/905), *el-Musned*.²²²
14. Ebû Bekr Muhammed ibn İshâk ibn Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî (311/924), *es-Sahîh*.²²³
15. Ebû Avâne Ya'kûb ibn İshâk ibn İbrâhîm el-İsferâyînî (316/929), *Sahîhu Ebî 'Avâne*.²²⁴
16. Ebû Bekr Abdullâh ibn Muhammed ibn Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (235/849), *el-Musannef*.²²⁵
17. Buhârî (256/870), *el-Edebu'l-Müfred*.²²⁶
18. Tirmizî (279/892), *eş-Şemâil*.²²⁷
19. Ebû Ca'fer Ahmed ibn Muhammed ibn Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî Tahâvî (321/933), *Me'ânî'l-Âsâr*.²²⁸

²¹⁹ Kârî, *Şerh*, s. 72; 168.

²²⁰ Kârî, *Şerh*, s. 354; 355; 461.

²²¹ Kârî, *Şerh*, s. 39; 377; 577.

²²² Kârî, *Şerh*, s. 51; 166; 357.

²²³ Kârî, *Şerh*, s. 147; 272; 344.

²²⁴ Kârî, *Şerh*, s. 66; 183; 440.

²²⁵ Kârî, *Şerh*, s. 28; 39; 61.

²²⁶ Kârî, *Şerh*, s. 170.

²²⁷ Kârî, *Şerh*, s. 41; 287; 378.

²²⁸ Kârî, *Şerh*, s. 83; 258; 344.

20. Ebû Abdillâh Muhammed ibn Abdillâh ibn Muhammed Hâkim Nisâbü'rî (405/1014), *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*.²²⁹
21. Ebu'l-Hasen Ali ibn Ömer ibn Ahmed Dârakutnî (385/995), *es-Sünen*.²³⁰
22. Ebu'l-Abbâs Ca'fer ibn Muhammed ibn el-Mu'tez el-Müstağfirî en-Neseî (432/1041), *Kitâbu'd-Da'avât*.²³¹
23. Ebû Bekr Ahmed ibn Huseyn Beyhakî (458/1066), *es-Sunenu'l-Kubrâ*.²³²
24. Ebû Ya'lâ Ahmed ibn Alî ibn el-Musennâ et-Temîmî el-Mevsilî (307/919), *el-Musned*.²³³
25. Tahâvî (321/933), *Muşkîlu'l-Âsâr*.²³⁴
26. Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân ibn Ahmed ibn Eyyûb Taberânî (360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*.²³⁵
27. Taberânî (360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsat*.²³⁶
28. Ebû Mansûr Deylemî (558/1163), *Musnedu'l-Firdevs*.²³⁷
29. Ebu'l-Kâsım İbnu'l-Bârizî (738/1338), *Tecrîdu (Muhtasaru)'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*.²³⁸
30. Zeynuddîn Irâkî (806/1404), *Kitabu's-Şevk ve'l-Mahabbati ve'r-Rizâ*.²³⁹

²²⁹ Kârî, *Şerh*, s. 268; 511; 532.

²³⁰ Kârî, *Şerh*, s. 55; 66; 106; 521.

²³¹ Kârî, *Şerh*, s. 400.

²³² Kârî, *Şerh*, s. 15; 40; 104.

²³³ Kârî, *Şerh*, s. 40; 195; 314.

²³⁴ Kârî, *Şerh*, s. 38; 299; 511.

²³⁵ Kârî, *Şerh*, s. 102; 159; 418.

²³⁶ Kârî, *Şerh*, s. 20; 47; 133.

²³⁷ Kârî, *Şerh*, s. 347; 583; 586.

²³⁸ Kârî, *Şerh*, s. 582.

²³⁹ Kârî, *Şerh*, s. 583.

31. Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân ibn Ebî Bekr ibn Muhammed el-Hudayrî Süyûtî (911/1505), *el-Câmi 'u'l-Kebîr*.²⁴⁰

32. Süyûtî (911/1505), *el-Câmi 'u's-Sagîr*.²⁴¹

33. Süyûtî (911/1505), *el-Budûru's-Sâfira*.²⁴²

34. Ebû Abdillâh Muhammed ibn İdrîs ibn Abbâs Şâfiî (204/820), *el-Musned*.²⁴³

35. Ebû Hâtim Muhammed ibn Hibbân ibn Ahmed el-Büstî (354/965), *Sahîhu İbn Hibbân*.²⁴⁴

2.2.1.2. Hadis Şerh Kitaplar

Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe'nin kaynaklarından önemli bir kısmını şerhler oluşturmaktadır. Ali el-Kârî'nin şerh esnasında atıfta bulunduğu şerh türü eserler şöyle sıralanabilir.

1. Hakîm et-Tirmizî (320/932), *Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ahbâri'r-Rasûl*.²⁴⁵

2. İbn Melek (821/1418'den sonra), *Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr*.²⁴⁶

3. Şemsuddîn Muhammed ibn Abdirrahmân ibn Alî el-Alkamî (969/1561-62), *el-Kevkebu'l-Munîr bi-Şerhi'l-Câmi 'i's-Sagîr*.²⁴⁷

²⁴⁰ Kârî, *Şerh*, s. 166; 460.

²⁴¹ Kârî, *Şerh*, s. 131; 547.

²⁴² Kârî, *Şerh*, s. 296; 496.

²⁴³ Kârî, *Şerh*, s. 359.

²⁴⁴ Kârî, *Şerh*, s. 356; 377; 520.

²⁴⁵ Kârî, *Şerh*, s. 258; 363.

²⁴⁶ Kârî, *Şerh*, s. 121; 160.

²⁴⁷ Kârî, *Şerh*, s. 538.

4. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed ibn Muhammed ibn Ali el-Heytemî el-Mekkî (974/1567), *Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*.²⁴⁸

5. Şemsuddin Muhammed ibn Muhammed ed-Delecî (947/1540), *el-Istifâ li-Beyâni Me'âni'ş-Şifâ*.²⁴⁹

2.2.1.3. Hadis Usûlü ile İlgili Kitaplar

Hadis şerhlerinin hadis usulü ile ilgili bilgilere ve bu konudaki eserlere yer verdikleri görülmektedir. Bu özellik daha çok muteahhar dönemlerde yazılan hadis şerhlerinin bariz hususlarındandır.

1. Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed ibn Abdirrahmân ibn Muhammed Sehâvî (902/1497), *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-İrâkî*.²⁵⁰

2.2.1.4. 'İlelu'l-Hadîs ile İlgili Kitaplar

1. Tirmizî (279/892), *'İlelu'l-Hadîs*.²⁵¹

2. Dârakutnî (385/995), *'İlelu'l-Hadîs*.²⁵²

2.2.1.5. Garîbu'l-Hadîs ile İlgili Kitaplar

Garîbu'l-Hadîs edebiyatı, şerhlerin çok önemli ve ilk müracaat edilen eserleri olmuştur. Binaenaleyh Ali el-Kârî'nin de mevzubahis eserlere müracaat ettiği görülmektedir.

1. İbnu'l-Esîr (606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. Bazen müellifin ismini zikretmeden “صاحب النهاية”²⁵³, Nihâye sahibi” şeklinde ifâde eder.²⁵⁴

²⁴⁸ Kârî, *Şerh*, s. 581.

²⁴⁹ Kârî, *Şerh*, s. 454.

²⁵⁰ Kârî, *Şerh*, s. 581.

²⁵¹ Kârî, *Şerh*, s. 25; 344.

²⁵² Kârî, *Şerh*, s. 199; 203; 365.

²⁵³ Kârî, *Şerh*, s. 159.

²⁵⁴ Kârî, *Şerh*, s. 232; 264.

2. Süyûtî (911/1505), *Telhîsu Nihâyeti İbni'l-Esîr*.²⁵⁵

2.2.2. Tabakât ve Terâcim Kitaplar

Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe'nin kaynaklarından bir kısmı da Tabakât ve Terâcim türü eserlerden oluşmaktadır. Mavzubahis kitaplar şöyle sıralanabilir.

1. Ebû Abdillâh Muhammed ibn Sa'd ibn Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (230/845), *et-Tabakât*.²⁵⁶

2. Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâîl ibn İbrâhîm Buhârî (256/870), *et-Târîh*.²⁵⁷

3. Ebû Ahmed Abdullah ibn Adî (365/976), *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*.²⁵⁸

4. Ebû Nuaym Ahmed ibn Abdillâh ibn İshâk el-İsfahânî (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ'*.²⁵⁹

5. Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf ibn Abdillâh ibn Muhammed ibn Abdilber en-Nemerî (463/1071), *el-İstî'âb*.²⁶⁰

6. Şemsüleimme Muhammed ibn Abdissettâr ibn Muhammed el-İmâdî el-Berâtekînî Kerderî (642/1244), *el-Menâkıb*.²⁶¹

7. Hatîb et-Tebrîzî (741/1340), *Esmâü Ricâli Mişkâtu'l-Mesâbih*.²⁶²

8. Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed ibn Ahmed ibn Osmân Zehebî et-Türkmânî Fârikî Dımaşkî (748/1348), *Mîzânu'l-İ'tidâl*.²⁶³

²⁵⁵ Kârî, *Şerh*, s. 142.

²⁵⁶ Kârî, *Şerh*, s. 581.

²⁵⁷ Kârî, *Şerh*, s. 536; 566; 584.

²⁵⁸ Kârî, *Şerh*, s. 144; 168; 258.

²⁵⁹ Kârî, *Şerh*, s. 62; 192.

²⁶⁰ Kârî, *Şerh*, s. 397; 466; 468.

²⁶¹ Kârî, *Şerh*, s. 9; 584; 586.

²⁶² Kârî, *Şerh*, s. 10; 177; 347; 435.

²⁶³ Kârî, *Şerh*, s. 25.

9. Muhammed ibn Ca'fer El-Harâitî (327/939), *I'tilâlu'l-Kulûb*.²⁶⁴

10. İbn Hibbân (354/965), *es-Sikât*.

2.2.3. Tefsirle Alâkalı Kitaplar

Ali el-Kârî, hadisleri ve rivayetlerde geçen ayetleri açıklarken müfessirlerin görüşlerine müracaat etmiş ve eserlerine atıfta bulunmuştur.

Ebû Muhammed el-Huseyn ibn Mes'ûd ibn Muhammed el-Ferrâ'Beğavî (516/1122), *Me'âlimü't-Tenzîl*²⁶⁵ genelde Beğavî'den alıntı yaparken “ ذكر البغوي في ” “تفسيره”, “قال البغوي في تفسير”, “في تفسير البغوي” gibi ifâdeleri kullanmıştır.

2.2.4. Fıkıhla Alâkalı Kitaplar

Ali el-Kârî, *Musnedu Ebî Hanîfe*'deki rivayetleri şerh ederken birçok fikhî konuları da ele alır. Fikhî tarafı ağır basan bir şerh mahiyetinde olan *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*'nin fıkıh kaynakları şu şekilde sıralanabilir:

1. Serahsî'nin (483/1090), *el-Mebsût'u*, “المبسوط” şeklinde zikredilmiştir.²⁶⁶

2. Mergînânî'nin (593/1197), *el-Hidâye*. Ali el-Kârî şerhte “ صاحب الهداية من ” “أصحابنا”, “صاحب الهداية”, ve “الهداية” ifâdelerini kullanmıştır.²⁶⁷

3. Sadruşşerîa Mahbûbî el-Buhârî (673/1275), *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*.²⁶⁸

4. İbnu'l-Humâm'ın (861/1457), *Fethu'l-Kadîr*'i “ شرح الهداية لابن الهمام ”, “ابن الهمام” ve “قال ابن الهمام” şeklinde kullanılmıştır.²⁶⁹ Bu eser, Ali el-Kârî'nin fikhî konularda en çok müracaat ettiği eserlerden biridir.

²⁶⁴ Kârî, *Şerh*, s. 584.

²⁶⁵ Kârî, *Şerh*, s. 11; 44; 130.

²⁶⁶ Kârî, *Şerh*, s. 436.

²⁶⁷ Kârî, *Şerh*, s. 138; 189; 488.

²⁶⁸ Kârî, *Şerh*, s. 35.

²⁶⁹ Kârî, *Şerh*, s. 75; 389; 521.

5. Muhammed Hatîb el-Osmânî (780/1378'den sonra), *Raḥmetu'l-Umme fî İhtilâfi'l-E'imme*.²⁷⁰

6. Kâdîhân (592/1196), *Fetâvâ Kâdîhân*.²⁷¹

7. Ebû Nasr Ahmed ibn Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî (474/1081), *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*.²⁷²

2.2.5. Arap Dili Alanındaki Kitaplar

1. Ebû Nasr İsmâîl ibn Hammâd Cevherî (393/1003), *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*.²⁷³

2. Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed Fîrûzâbâdî (817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*.²⁷⁴

2.2.6. Akaide Dâir Kitaplar

Ali el-Kârî, akâid ve kelâm konuları ile alâkalı açıklama yaparken muhtelif kaynaklara müracaat etmiştir. Bazen de kendi dirayetiyle konuları îzah etmeye çalışmıştır.

1. Beyhakî (458/1066), *Delâ'ilü'n-Nubuvve*.²⁷⁵

2. Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*.²⁷⁶

2.2.7. Diğer Konularla İlgili Kitaplar

Ali el-Kârî, yukarıda bahsettiğimiz konuların haricinde muhtelif konularla ilgili kaynaklara da müracaat etmiştir. Şimdi bu eserleri sıralayalım:

²⁷⁰ Kârî, *Şerh*, s. 54; 155.

²⁷¹ Kârî, *Şerh*, s. 402; 456.

²⁷² Kârî, *Şerh*, s. 160.

²⁷³ Kârî, *Şerh*, s. 51.

²⁷⁴ Kârî, *Şerh*, s. 10; 142; 427.

²⁷⁵ Kârî, *Şerh*, s. 123.

²⁷⁶ Kârî, *Şerh*, s. 149; 400; 592.

1. Huccetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed ibn Muhammed ibn Muhammed ibn Ahmed Gazzâlî (505/1111), *Minhâcu'l- 'Âbidîn*.²⁷⁷

2. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*.²⁷⁸

3. Ebu'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed ibn Mûsâ ibn Îsâ Demîrî (808/1405), *Hayâtü'l-Hayavân*.²⁷⁹

Bazen sadece müellifi zikretmekle yetinmektedir. Bu durumda Ali el-Kârî'nin alıntı yaptığı eserin ancak müellifin tüm eserlerinin taranması sonucunda açığa kavuşması mümkün olacaktır.

Netice itibariyle Ali el-Kârî, hadis kaynaklarının yanı sıra başta Fıkıh, Kelâm, Tefsir gibi dinî ilimler ile birlikte Dil, Lügat ve Tarih ilimlerine dâir muhtelif kaynaktan istifâde etmiştir. Ancak şu da ifâde edilmelidir ki, kendisinden önceki *Musnedu Ebî Hanîfe* üzerine yapılan çalışmalara atıfta bulunmaması dikkat çekici bir durumdur. Çünkü daha evvel zikredildiği gibi *Musnedu Ebî Hanîfe* üzerine Ali el-Kârî'den önce Konevî (571/1176), Kutluboğa (879/1474) ve Celâluddîn es-Suyutî (911/1505) gibi âlimler tarafından şerh yazılmıştır.

Şimdi bahse konu olan bu bölümde Ali el-Kârî'nin şerhte nasıl bir metot takip ettiği ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmaya çalışılacaktır.

2.3. Eserin Muhteva ve Metodu

Hadis dalında şârihlerin şerh metotlarını konu edinen çalışmalar yapılmış ve bunlar şârihlerin ve eserlerinin daha iyi tanınmasına yardımcı olmuştur. Yukarıda da ifâde edildiği gibi bu bölümde *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*, muhteva ve metot yönünden incelenecektir.

²⁷⁷ Kârî, *Şerh*, s. 24; 471.

²⁷⁸ Kârî, *Şerh*, s. 91.

²⁷⁹ Kârî, *Şerh*, s. 91; 401.

Hadislerin farklı tarîklerini ustalıkla bir araya getiren Ali el-Kârî, hadislerin anlaşılması için öncelikle kelimelerin anlamı üzerinde durmuş ve hadisleri sarf, nahiv ve belâgât yönünden incelemiştir.

Muhaddisler hadislerin hem sened hem de metin tenkidi ile ilgilenmişlerdir. Bilindiği gibi şerhler genel olarak dil ve muhteva merkezlidir. Bu safhada Ali el-Kârî'nin, rivâyetlerin ihtivâ ettiği kelime ve cümleleri îzah etme metodu üzerinde durularak misaller verilmek sûretiyle konu açıklanmaya çalışılacaktır.

2.3.1. Rivâyetlerdeki Kelimeleri İzah ve Tahlîl Etmesi

Hadis metnindeki kelimelerin okunuş şekillerini, manalarını tesbit etme ve ıstılahtaki manasını bilmenin rivâyetlerin anlaşılmasında önemli bir yeri vardır. Hadis şârihleri kelimelerin hareke ve noktalama şekli, isimlerin tekil-çoğul olması, fiillerin mâzi, muzâri, emir, malum ve meçhul olması, muhtelif kalıplara göre manaların değişmesi gibi konularda ciddî bir çaba sarf etmişlerdir. Ali el-Kârî de *Musned*'i şerh ederken kelimelerin zabtını tesbit etmiş, sened ve metinde geçen kelimelerin okunuş şekillerini belirtmiş ve yeri gelince âyet, hadis ve şiiirlerden misaller vermiştir.

2.3.2. Kelimelerin Manasını Açıklaması

Ali el-Kârî, bazı kelimelerin manalarına dâir yerine göre uzun, yerine göre kısa lügavî ve ıstîlâhî yönden açıklamalarda bulunmuştur. Kelimenin lügavî açıklamasına misal olarak, Cibrîl Hadisi diye meşhur olan şu rivâyeti verebiliriz.

يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَمَا شَرَائِعُ الْإِسْلَامِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَغُسْلُ الْجَنَابَةِ قَالَ: صَدَقْتَ، فَعَجِبْنَا لِقَوْلِهِ: صَدَقْتَ

“Ya Rasûlallah (s)! İslâm şariatının esasları nedir? diye sordu. Rasûlullah (s): ‘Namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan ayında oruç tutmak ve gusül abdesti almaktır’, buyurdu.” (Adam:) Doğru söyledin, dedi. Biz onun ‘doğru söyledin’ demesine hayret ettik.”²⁸⁰ Cibrîl Hadisinin bu kısmının şerhinde, hadisdeki “فَعَجِبْنَا”

²⁸⁰ Kârî, *Şerhi*, s, 32; Tirmizî, *İmân*, 4.

kelimesini ele alarak şöyle îzah etmiştir: “التعجب” Alışkanlığın dışında meydana gelen şeyden etkilenecek nefsin duygulanmasıdır. Mahiyeti de ehline gizlidir.²⁸¹

Kelime îzahına diğer bir misal, bir şeye karşı aşırı sevgi ile ilgili hadiste görülmektedir. حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ “Bir şeyi aşırı sevmen kör ve sağır eder.”²⁸² Ali el-Kârî, hadisteki “الحب” kelimesini şöyle açıklar: “Kalbin arzu ve heves ile bir şeye bağlanması, ona yönelmesi ve onun için endişe etmesidir...”²⁸³

Ali el-Kârî, rivâyetlerdeki bazı kelimeleri kavram olarak da îzah etmiştir. Misal olarak “... لَا يَسْتَأْمِرُ الرَّجُلُ عَلَى سَوْمِ أَخِيهِ...” kişi, kardeşinin pazarlığı üstüne pazarlık yapmaz.” şeklindeki hadisin şerhinde şöyle demektedir: Hadisteki “لَا”nın nefiy olup nehiy manasındadır. “يَسْتَأْمِرُ” kelimesini şu şekilde açıklamıştır: Müslüman kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmak demektir; satıcı ile müşteri anlaştıktan sonra müşteriye üçüncü kişinin “bu malda sana hayır yok geri ver” demesi veya satıcıya “o malı geri al ben daha çok paraya satın alacağım” diyerek caydırmaya çalışmasıdır.²⁸⁴

Kavram olarak açıklamasına diğer bir misal de mut’a nikâhının yasak oluşu ile ilgili, نَهَى رَسُولُ اللَّهِ عَنْ مُتْعَةِ النِّسَاءِ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ, Rasûlullah (s) Mekke’nin fethi zamanında kadınlarla mut’a nikâhı ile evlenmeyi yasakladı” manasındaki hadiste görülmektedir. Söz konusu hadisteki “مُتْعَةٍ” kelimesini şöyle açıklar: “Mut’a nikâhının şekli şöyledir; Erkeğin evlenme manisi olmayan bir kadına: ‘Seninle 10 günlüğüne muta’ yaptım veya kendini bana bu kadar mal karşılığında birkaç günlüğüne veya on günlüğüne veyahut gününü belirtmeksizin kendini bana muta’ olarak nikâhla’ demesidir.”²⁸⁵

Bazen *Musned*’in metninden olmayıp şerh etme amaçlı zikrettiği rivâyette geçen bazı kelimelerin manasını da vermiştir: Köleyi azâd eden efendinin kölesine varis olması ile ilgili hadisi şerh ederken açıklama amaçlı “الولاء لمن أعتق” “Velâ hakkı azâd edene aittir” hadisini şerh etmiş ve hadiste geçen “الْوَلَاءُ” kelimesini *en-Nihâye*’den naklen şöyle açıklamıştır: “Velâ, yakınlık demektir. Şeriatta ise nesep

²⁸¹ Kârî, *Şerh*, s. 32.

²⁸² Ebû Dâvûd, Edeb, 116; Ahmed, *Musned*, XXXVI, 24.

²⁸³ Kârî, *Şerh*, s. 584.

²⁸⁴ Kârî, *Şerh*, s. 121.

²⁸⁵ Kârî, *Şerh*, s. 549.

akrabalığında sonra gelir. Azâd eden ona vâris olur, nikâh akdinin ve cenaze namazının da velâyetini üstlenir.”²⁸⁶

Ali el-Kârî, nadir de olsa kelimeyi fıkhu'l-luğa²⁸⁷ yönüyle de ele almıştır. Meselâ: oruç tutmanın yasak olduğu günleri anlatan

“Rasûlullah (s) üç teşrîk gününde oruç tutmayı yasakladı,”²⁸⁸ hadisinde zikri geçen “التشريق” kelimesinin isimlendirilme sebebini şöyle açıklamıştır: “Çünkü Araplar, güneş doğduğu zaman güneşte kurban etlerini kuruturlardı.”²⁸⁹ Onun için güneşte kurutmak manasından yola çıkılarak “eyyâmu't-teşrîk” şeklinde ifâde edilmiştir.

Bazı kelimelerin manasını mufessirlerin görüşleriyle desteklemiştir:

Bana gelince, *أَمَا أَنَا فَلَا أَكُلُ مُتَكَبِّرًا، وَأَشْرَبُ كَمَا يَشْرَبُ الْعَبْدُ، وَأَعْبُدُ رَبِّي حَتَّى يَأْتِيَنِي الْيَقِينُ*, dayanarak yemek yemem. Bir kula/kulluğa yakışacak şekilde içerim. Ecelim gelinceye kadar Rabbime ibadet ederim.”²⁹⁰ Bu rivâyette geçen “الْيَقِينُ” kelimesine müfessirlerin “واعْبُدُ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ” âyetinin tefsirine dayanarak “الموت ölüm” manasını vermiştir.²⁹¹

Ali el-Kârî'nin kelimelerin manasını îzah ederken genelde kaynaklara atıfta bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bazen “وفي القاموس”²⁹², “كذا في القاموس”²⁹³

²⁸⁶ Kârî, *Şerh*, s. 264; İbnu'l-Esîr, *Mecdu'd-Dîn eş-Şeybânî el-Cezerî (606/1210), en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979, s. 227-228.

²⁸⁷ “İnceleme (istikrâ) ve betimlemeye dayalı bir araştırma yöntemi olarak fasih Arapça'nın ayırıcı özellikleri, doğuşu, gelişim süreci, fasih dilden farkları bakımından lehçeler, fasih dilin tekâmül tarihi, kıyas, ta'lîl, semâ', dilin görevi ve fonksiyonu, Arapça'nın ilk vatani, ailesi, diğer dillerle ilgisi gibi genel meseleler, dil seslerinin mahreç ve sıfatları, işlevleri, kelimelerin delâletlerinden bahseden bilim dalı” (Durmuş, İsmail, “Fıkhu'l-Luga” *DİA*, EK-1, 451-454, İstanbul, 2006.)

²⁸⁸ Kârî, *Şerh*, s. 246; Muslim, *Sıyâm*, 114; İbn Mâce, *Sıyâm*, 35; Ahmed, *Musned*, XXVII, 260.

²⁸⁹ Kârî, *Şerh*, s. 246.

²⁹⁰ Kârî, *Şerh*, s. 285; Buhârî, *Etime*, 13.

²⁹¹ Kârî, *Şerh*, s. 285.

²⁹² Kârî, *Şerh*, s. 10; 97; 142.

²⁹³ Kârî, *Şerh*, 168; 470; 551.

“297”²⁹⁷ “كذا في النهاية”²⁹⁶ “كما في النهاية”²⁹⁵ “على ما في النهاية”²⁹⁴ “على ما في القاموس” ve benzeri ifâdelerle alıntı yaptığı eseri zikrettiği de görülmektedir.

2.3.3. Hadis Metninde Geçen Kelimenin Zabtını Belirtmesi

Ali el-Kârî, şerhe konu olan hadisin senedinde geçen râvî isimlerinin okunuş şekillerini îzah etmektedir. Ehl-i tevhidin cehennemde ebedî kalmayacağı konulu rivâyetin senedinde geçen râvîlerle ilgili tutumunu misal olarak verebiliriz.

عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنِ رَبِيعِ بْنِ جِرَاشٍ، عَنْ حُدَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Bu senedde geçen رَبِيعِ بْنِ جِرَاشٍ isminin okunuşunu şöyle tesbit etmiştir:

رَبِيعِي: kelimesi “râ” harfinin kesrasıyla “bâ” harfinin sükûnuyla okunur, noktasız “ayn” harfi ve sondaki “yâ” nisbet yâsıdır.

جِرَاشٍ: kelimesi noktasız “hâ”nın kesrasıyla ve “râ”nın fethasıyla okunur.²⁹⁸

Şimdi de hadisteki kelimelerin zabtına misal verelim. Senedden sonra hadis metnindeki kelimelerin okunuş şekillerini açıklamakta, bazen de örnek bir kelime vererek bunun gibi okunur şeklinde ifâde etmektedir. Misal olarak, peygamberler ve sâlih insanların imtihan edilmesi ile ilgili şu hadis verilebilir:

إِنَّ عُمَرَ ابْنَ الْخَطَّابِ دَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي شِكَاةٍ شَكَاَهَا، فَإِذَا هُوَ مُضْطَجِعٌ عَلَى عِبَاءَةٍ قَطَوَانِيَّةٍ وَمِرْفَقَةٍ مِنْ صُوفٍ حَسَّوْهَا مِنْ إِذْخِرٍ، فَقَالَ: يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَسَرْتَنِي وَقَيْصَرْتَنِي عَلَى الدِّيَابِجِ! فَقَالَ: " يَا عُمَرُ، أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ لَهُمُ الدُّنْيَا وَلَنَا الْآخِرَةُ؟ ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ مَسَّهُ فَإِذَا هُوَ فِي شِدَّةِ الْحَمَى، فَقَالَ: نُحْمٌ هَكَذَا وَأَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ: إِنَّ أَسَدَّ هَذِهِ الْأُمَّةِ بَلَاءٌ نَبِيُّهَا، ثُمَّ الْخَيْرُ، ثُمَّ الْخَيْرُ، وَكَذَلِكَ كَانَتْ الْأَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَبْلَكُمْ وَالْأُمَّمُ

“Hz. Ömer, Rasûlullah (s), hasta iken yanına geldi. O esnada Rasûlullah'ın (s) Katavan malı, içi saz kamışıyla doldurulmuş geniş yün aba üzerinde yattığını görünce: *Anam babam sana feda olsun ya Rasûlallah (s), İran ve Bizans kralları ipekler içinde*

²⁹⁴ Kârî, *Şerh*, s. 53; 251; 446.

²⁹⁵ Kârî, *Şerh*, s. 30.

²⁹⁶ Kârî, *Şerh*, s. 10; 53.

²⁹⁷ Kârî, *Şerh*, s. 97; 137; 172.

²⁹⁸ Kârî, *Şerh*, s. 60.

iken, sen bu haldesin, diye seslendi. Rasûlullah (s): ey Ömer, dünya onların, âhiretin de bizim olmasını istemez misin? buyurdu. Daha sonra Hz. Ömer, elini Rasûlullah'a (s) dokundurdu ve ateşinin şiddetli olduğunun farkına varınca: *Sen Allah'ın Rasûlu olduğun halde bu şiddetli hastalıkla başıyuyorsun*, dedi. Rasûlullah (s): Bu ümmetin en şiddetli imtihana uğrayanı, onların peygamberi, sonra daha hayırlı olanları ve sonra yine daha hayırlı olanlarıdır. Sizden önceki peygamberler ve ümmetler için de durum böyledir.”²⁹⁹

Bu metindeki kelimeleri aşağıdaki şekilde açıklıyor:

شِكَاءٍ: Noktalı “şîn” harfi kesralı okunur. Son harfi “tâ”dır.

عَبَاءٍ: İlk harfi fethalıdır.

قَطَوَانِيَّةٍ: kelimesi “kaf”ın fethasıyla okunur ve “ta” noktasızdır.

مِرْفَقَةٍ: kelimesi “mîm”in kesrası ve “fa”nın fethasıyla okunur. Aksi de caizdir. Yani “mîm”in fethası ve “fa”nın kesrasıyla.

إِذْخِرٍ: kelimesi “hemze”nin kesrası, “zal”ın sukûnuyla, “hâ”nın kesrasıyla okunur ve sonunda “ra”dır.

كِسْرَى: kelimesi “kâf”in kesrası, “râ”nın fethası ve imaleyle okunur.

فَيْصِرُ: kelimesi, جَعْفَرُ gibi okunur.

الدِّيَابِجِ: “dal” harfi kesralıdır.

نُحْمُ: kelimesi “tâ”nın zammesi, “hâ”nin fethası ve “mîm”in şeddesiyle okunur.

الْحَيْرُ: “yâ” harfi şeddelidir. Kesra ile okunur.³⁰⁰

²⁹⁹ Kârî, *Şerh*, s. 10-12; Muslim, Talak, 39.

³⁰⁰ Kârî, *Şerh*, s. 10-12.

2.3.3.1. Âyetle İstişhad Etmesi

Ali el-Kârî aynı zamanda kırâat âlimi olduğu için bazı hadis metinlerinde geçen kelimelerin okunuş şekillerine âyetlerin farklı okunuşlarından delil getirmektedir. Misal olarak peygamberler ve sâlih insanların imtihan edilmesi ile ilgili hadiste geçen *وَيُهِئُ لَكُمْ مِنْ* “*مِنْ*” kelimesinin okunuşunu açıklarken Kehf sûresinin 16. âyetindeki *مِرْفَقًا* kelimesinin iki şekilde okunduğunu ifâde etmiştir.³⁰¹ Yani mirfak ve marfik şeklinde okunabileceğini bildirmiştir.

Diğer bir misal de şudur: Rûm sûresi 54. âyette geçen “*ضَعْفٍ*” kelimesinin okunuşu ile ilgili kırâat âlimlerinden Hamza, Şu’be ve Hafs’ın “*dâd*”ın fethasıyla, diğer kırâat âlimlerinin ise “*dâd*”ın zammesiyle okuduklarını ifâde etmiştir.³⁰²

Meşhur Cibrîl hadisinde geçen “*أَذْنُهُ*” kelimesinin sonundaki “*ه*” harfi ile ilgili açıklama yaparken, Enâm sûresindeki 90. âyetin “*فَبِهَذَا هُمْ أَقْتَدَهُ*” kısmını zikrederek sekte ha’si ile ve sekte ha olmaksızın iki şekilde de okunduğuna dikkat çekmiştir.³⁰³

Ali el-Kârî, bazı kelimelerin yanlış zabtına da dikkat çekmiştir. Meselâ, insanların iyi şâhitliği sebebiyle mağfiret edilen meyyit ile ilgili hadisin senedindeki “*التستري* et-Tusterî” kelimesinin “*تستر*” “Tuster”e nisbet edildiğini ve “*ششتر*” Şuşter” şeklindeki okunuşunun hata olduğunu ifâde etmiş ve ‘kâmûs sâhibi de böyle demiş’ diyerek kendi görüşünü kuvvetlendirmiştir.³⁰⁴

“*وَلِأَهْلِ نَجْدٍ، وَمَنْ مَرَّ بِهَا قَرْنٌ*... Necid halkı ve oradan geçenler için mîkât yeri Karn’dır...”³⁰⁵ rivâyetinde yer alan “*قَرْنٌ*” kelimesi üzerine yaptığı açıklama bu uygulamanın diğer bir misalini teşkil etmektedir. Ali el-Kârî, “*قَرْنٌ*” kelimesinin “*ق*”ın fethası ve “*ر*”nın sukûnu ile okunabileceğini, hac yapacakların ihrama girecekleri meşhur bir mekân olduğuna işâret ettikten sonra, söz konusu kelimenin zabtı

³⁰¹ Kârî, *Şerh*, s. 10.

³⁰² Kârî, *Şerh*, s. 302.

³⁰³ Kârî, *Şerh*, s. 31.

³⁰⁴ Kârî, *Şerh*, s. 502.

³⁰⁵ Kârî, *Şerh*, s. 51; Buhârî, Hac, 7; Muslim, Hac, 14; Ahmed, *Musned*, IV, 109.

konusunda hem “ق” hem de “ر”nın fethasıyla³⁰⁶ okunacağı hususunda Cevherî'nin (393/1003) hata ettiğini ileri sürmüştür.³⁰⁷

Ali el-Kârî, kelimelerin zabtını açıklarken çok nadir de olsa *Musned*'in diğer nüshalarına işaret etmektedir.³⁰⁸

2.3.4. Hadis Rivâyetlerinin Gramer Yönüyle İncelemesi

Şârihler, rivâyetleri sarf, nahiv ve belâgât yönünden tahlillere tabi tutmuşlardır. Çünkü hadisleri oluşturan harf, kelime ve edatların doğru anlaşılmasının rivâyetlerin muhtevalarının kavranmasında önemli bir yeri vardır. Bu sebeple hadis şerh kitaplarında bu konuya yeterince yer verilmiştir. Ali el-Kârî de bazı rivâyetleri Arab dili kuralları yönünden tahlîl etmiş, ihtiyaç duyulduğu yerlerde hadis metninde geçen bazı kelimelerin zabtına ve manasına dâir bilgiler vermiş, edatların ifâde ettiği manaları açıklamıştır.

2.3.4.1. Kelimeleri Sarf Yönünden Tahlîl Etmesi

Ali el-Kârî, pazarlık üstüne pazarlık yapmanın keraheti ile ilgili hadisi şerh ederken fiilin veznini mâzî, muzârî, emir “سام”, “يسوم”, “سوماً” şeklinde çekimini vermiştir.³⁰⁹

Bazen hadiste geçen fiilin masdarını vererek hangi vezinde olduğuna işaret etmektedir. Misal olarak, bir şeye karşı aşırı sevgi ile ilgili hadiste “يُعْمِي وَيُصِمُّ” fiillerinin masdarlarına “من الإعماء”, “من الإصمام”³¹⁰ şeklinde işaret etmiştir.

2.3.4.2. Kelimeleri Nahiv Yönünden Tahlîl Etmesi

Yatsı namazından sonra dört rekât nâfile namaz kılmanın sevabıyla ilgili,

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَلَّى أَرْبَعًا بَعْدَ الْعِشَاءِ، لَا يَفْصِلُ بَيْنَهُنَّ بِسَلِيمٍ، يَقْرَأُ فِي الْأُولَى بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَتَنْزِيلِ وَالْمِ وَفِي الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ: بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَحَمِ الدُّخَانُ، وَفِي الرَّكْعَةِ الثَّالِثَةِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَيَسِ

³⁰⁶ Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl ibn Hammâd (393/1003) *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, I-VI, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Dâru'l-İlim, 4. bs., Beyrut, 1987, VI, 2181.

³⁰⁷ Kârî, *Şerh*, s. 51.

³⁰⁸ Kârî, *Şerh*, s. 13.

³⁰⁹ Kârî, *Şerh*, s. 121.

³¹⁰ Kârî, *Şerh*, s. 584.

وفي الركعة الأخيرة بفاتحة الكتاب وتبارك الذي بيده الملك بالوجه الثلاثة كُتِبَ لَهُ كَمَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ، وَشَفَّعَ فِي أَهْلِ بَيْتِهِ كُلِّهِمْ مِمَّنْ وَجَبَتْ لَهُ النَّارُ، وَأَجِيرَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ

“Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: Her kim yatsı namazından sonra tek selamla dört rekât nâfile namaz kılar; ilk rekâtta Fatiha ile Tenzil (Secde) sûrelerini, ikinci rekâtta Fatiha ile Hamim (Duhan) sûrelerini, üçüncü rekâtta Fatiha ile Yasin sûrelerini, son rekâtta Fatiha ile Tebareke (Mülk) sûrelerini okursa kadir gecesinde ibadet etmiş insanın sevabı yazılır. Bununla beraber ailesinden cehennem ateşinde yanma cezasını hak etmiş olanlara şefaet edilir. Kabir azabından da korunur”³¹¹ hadisinde geçen “تنزيل” kelimelerinin irabını şu şekilde yapmıştır:

“تنزيل” irab-ı mahkî ile merfû okunur. Normal cer üzere okunması da caizdir. “تنزيل السجدة” izafet üzere cer ile okunur, takdir üzere raf okunması da caizdir. Mensûb olarak okunması, “أعني” fiilin takdir etmek sûretiyle olur.³¹²

Rasûlullah’ın (s) Ebû Bekr’e (r.a.) insanlara namaz kıldırmasını emretmesini anlatan rivâyetin şerhinde “بِنْتَاءَ” kelimesini tahlîl ederken, “هـ سâkindir, nüdbe kalıbındadır. Çünkü istiğase ve istiâne makamındadır” ifâdelerini kullanmıştır.³¹³

Ali el-Kârî, rivâyetlerdeki edatların ifâde ettiği manaları da açıklamıştır. Misal olarak istihâre ile ilgili hadisi gösterebiliriz:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ، وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ

“Allah’ım, herşeyi kapsayan ilim ve kudretinle benim için hayırlı olanı talep ederim. Hayırlı olanı yapmamda kudretinle güç vermeni dilerim.”³¹⁴ Bu hadisi şerh ederken “بِعِلْمِكَ” ve “بِقُدْرَتِكَ” kelimelerindeki “ب” harfinin istiâne manasını ifâde edeceğini belirtmiştir.³¹⁵

³¹¹ Kârî, *Şerh*, s. 268. “Elimizdeki kaynaklarda bu hadisi tesbit edemedik.” (Pekcan, s. 250).

³¹² Kârî, *Şerh*, s. 268.

³¹³ Kârî, *Şerh*, s. 98

³¹⁴ Kârî, *Şerh*, s. 19; Buhâri, *Tatavvu*, 1; *Tevhîd*, 10.

³¹⁵ Kârî, *Şerh*, s. 19.

Diğer bir misal olarak, peygamberler ve sâlih insanların imtihan edilmesi ile ilgili hadisdeki ... فَاِذَا هُوَ مُضْطَّجِعٌ عَلَى عِبَاءَةٍ قَطْوَانِيَّةٍ ... ifâdesinin başındaki “إِذَا” edatının mufâcâe ifâde ettiğini belirtmiştir.³¹⁶

2.3.4.3. Kelimeleri Belâgât Yönünden Tahlil Etmesi

Hadis metinlerindeki incelikleri tesbit etmek ve bunlara uygun mana vererek edebi değerlendirmelerde bulunmak, şârihlerin yapması gereken unsurlardandır. Çünkü Rasûlullah (s) *cevâmiu’l-kelim* yani az sözle çok manayı ihtivâ eden ifâdelerle konuşma maharetine sahipti. Nitekim kendisi “Bana *cevâmiu’l-kelim* özelliği verildi”³¹⁷ buyurarak bu hususu dile getirmiştir. Bu sebeple şârihler rivâyetleri belâgât yönünden de tahlîle tabi tutmaya çalışmışlardır.³¹⁸

Ali el-Kârî şerhinde hadis metinlerini belâgât yönünden de tahlil ettiği müşahade edilmektedir. Meselâ İstihâre ile ilgili,

... إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَمْرًا، فَلْيَتَوَضَّأْ، وَلْيَرْكَعْ رَكَعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ...

“Sizden her kim bir iş yapmaya azmederse abdest alıp farzın dışında olmaksızın iki rekât namaz kılsın...”³¹⁹ hadisindeki “لْيَرْكَعْ” ifâdesinin, *cüz zikredilip küil* kastedilmesi kabilinden olduğu, buradaki rükû ile namazın kastedildiğini söyler.³²⁰

Benzer bir uygulama, Ali el-Kârî’nin Hz. Ömer’in (r.a) insanlara hitaben “مَنْ أَرَادَ مِنْكُمْ الْحَجَّ، فَلَا يُحْرَمَنَّ إِلَّا مِنَ الْمَيْقَاتِ، وَالْمَوَاقِيْتُ الَّتِي وَقَّتْهَا نَبِيُّكُمْ”³²¹ sizden her kim hac için ihrama girmeyi murad ederse, ancak Nebinizin (s) belirlediği mîkâttan ihrama girsin...” rivâyetindeki “الْمَوَاقِيْتُ” kelimesinin açıklamasında görülmektedir. Ali el-Kârî, bu rivâyette zikri geçen “الْمَوَاقِيْتُ”ın “الْمَيْقَاتِ” kelimesinin çoğulu olduğunu ifâde ettikten sonra, “الْمَيْقَاتِ”ın tayin edilmiş vakit olduğuna ve istiare yoluyla belirli bir mekân için de kullanıldığına dikkat çekmektedir.³²²

³¹⁶ Kârî, *Şerh*, s. 10.

³¹⁷ Muslim, Eşribe, 71.

³¹⁸ Acet, s. 274.

³¹⁹ Kârî, *Şerh*, s. 19; Buhâri, Tatavvu, 1; Tevhîd, 10.

³²⁰ Kârî, *Şerh*, s. 18.

³²¹ Kârî, *Şerh*, s. 50; Buhâri, Hac, 7; Muslim, Hac, 14; Ahmed, *Musned*, IV, 109.

³²² Kârî, *Şerh*, s. 50.

2.3.5. Hadisin İhtiva Ettiği Manayı Açıklaması

Ali el-Kârî, rivâyetlerin mana ve maksadını göz önüne alarak açıklamalarda bulunmaktadır. Nitekim bazı rivâyetlerin ihtivâ ettiği manaların vuzuha kavuşması için şerhte ihtiyaç duyulan yerlerde benzer muhtevadaki bazı âyet, hadis, şiir ve hikmetli sözleri naklettiği görülmektedir.

Ali el-Kârî, genelde “المعنى” diyerek rivâyetin ihtivâ ettiği anlamı ifâde etmeye çalışır. Misal olarak, öğle namazından sonra kılınan iki rekât sünnet namaz hakkında “... كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يُصَلِّي بَعْدَ الظُّهْرِ رَكْعَتَيْنِ...” Rasûlullah (s) öğle namazının farzından sonra iki rekât namaz kılardı”³²³ manasındaki hadisi şerh ederken, “المعنى” diyerek hadisin ihtivâ ettiği anlamı şöyle îzah etmiştir: “Rasûlullah (s) öğle namazından sonra kılınan iki rekât namazı devamlı kılardı, terk ettiği çok nadirdi. Bu sebeptendir ki, âlimlerimiz bu iki rekât namazın revâtib sünnetlerden olup müekked sünnet olduğunu söylemişler.”³²⁴

2.3.5.1. Hadislerin Âyetlerle İzahı

Hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması için âyetlerin rolü büyüktür. Bu sebeptendir ki hadis şârihleri hadisleri şerh ederken delil olarak benzer muhtevadaki âyetleri de kullanmışlardır. Ali el-Kârî de bazı hadisleri şerh ederken hadisin ihtivâ ettiği mananın tam olarak anlaşılması için âyet zikretmektedir. Bununla hadislerin manasının anlaşılmasını amaçladığı söylenebilir. Misal olarak, peygamberler ve sâlih insanların imtihan edilmesi ile ilgili rivâyetin manasını Âl-i İmrân sûresinin şu âyetiyle açıklar:

لَا يَغُرَّتْكَ تَغَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ (196) مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ (197) لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ (198)

“196. İnkârcıların (refah içinde) diyar diyar dolaşması, sakın seni aldatmasın!
197. Azıcık bir menfaattır o. Sonra onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir! 198. Fakat Rablerine karşı gelmekten sakınanlar için, Allah tarafından bir ikram olarak, altlarından ırmaklar akan, ebedî olarak kalacakları cennetler vardır.

³²³ Kârî, *Şerh*, s. 265; Buhâri, *Cuma*, 37; Muslim, *Salâtu'l-Musâfirîn*, 104, Nesâî, *İmâme*, 64.

³²⁴ Kârî, *Şerh*, s. 265.

Allah katındaki (nimetler) iyi kişiler için daha hayırlıdır.” Âyetin nüzûl sebebi olarak ise, rahat ve bolluk içinde yaşayan müşrikleri gören bazı müminlerin, ‘Allah düşmanları bolluk ve nimet üzere, biz ise darlık ve sıkıntı içinde yaşıyoruz’ demesi üzerine bu âyetin indiğini ifâde etmiştir.³²⁵

Ali el-Karî, bazı hadisleri şerh ederken mevzubahis hadisin âyetten iktibas olduğunu “وهو مقتبس من قوله تعالى” ve “وهو مستفاد من قوله تعالى” ifâdeleriyle söyler. Misal olarak, kâtili affetmenin faziletini anlatan,

مَنْ عَفَا عَنْ ذِمِّ لَمْ يَكُنْ لَهُ ثَوَابٌ إِلَّا الْجَنَّةَ
فَمَنْ عَفَا“³²⁶ hadisinin şerhinde bu hadisin, Şuara sûresinin kırkinci âyetinden “فَمَنْ عَفَا“ kim affeder ve arayışta ıslah ederse onun mükâfatı Allah’a aittir” iktibas olduğunu ifâde eder.³²⁷

Yetimlik hükmünün kalkma zamanı ile ilgili,

“bulûğdan sonra yetimlik yoktur”³²⁸ hadisinin Nisa sûresinin altıncı âyeti “وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النُّكَاحَ“ yetimleri evlilik çağına ermelerine kadar deneyin” âyetinden iktibas olduğunu söylemesi³²⁹ de bu uygulamanın diğer bir misalidir.

2.3.5.2. Hadislerin Hadislerle İzahı

Şârihler, Rasûlullah’ın (s) hadislerini şerh ederken mananın îzahı için yine benzer muhtevadaki başka hadisleri zikretmişlerdir. Diğer bir ifâdeyle yeri gelince hadisi hadisle şerh etmişlerdir. Ali el-Kârî, hadislerin manasını beyan ederken, benzer muhtevadaki diğer sahih, hasen veya zayıf hadisleri de nakleder. Şerhte kullandığı hadislerin kaynağını söyler.

İdareciliğin bir emanet olduğu ile ilgili,

³²⁵ Kârî, *Şerh*, s. 11.

³²⁶ Kârî, *Şerh*, s. 151; “Elimizdeki kaynaklarda bu hadisi tesbit edemedik.” (Pekcan, s. 260).

³²⁷ Kârî, *Şerh*, s. 151.

³²⁸ Kârî, *Şerh*, s. 219; Ebû Dâvud, *Vasâyâ*, 9; Abdurrazzâk, *Musannef*, VI, 416; VII, 464.

³²⁹ Kârî, *Şerh*, s. 219.

يَا أَبَا ذَرٍّ، الأَمْرَةُ أَمَانَةٌ فإِتْبَانُهُ فِيهَا خَيْرٌ وَهِيَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خَزْيٌ وَنَدَامَةٌ إِلَّا مَنْ أَخَذَهَا مِنْ حَقِّهَا وَأَدَّى الَّذِي عَلَيْهِ
وَأَتَى ذَلِكَ

“Ya Ebû Zer! İdarecilik bir emanettir. Onu yerine getirmekte çok hayır vardır. Hakkıyla yerine getirmeyen ve gereğini edâ etmeyenler için bu vazife kıyamet gününde pişmanlık ve rezilliktir. Ancak, kim ki yöneticiliği üstlenir ve üzerine düşen vazifeleri hakkıyla yerine getirirse, müstesnadır. Bunu hakkıyla yapabilecek kimse zor bulunur.”³³⁰ manasındaki rivâyeti şerh ederken, “كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ” Hepiniz çobansınız, hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz”³³¹ rivâyetiyle söz konusu hadisin manasını açıklamaya çalışmıştır.

2.3.5.3. Hakîmlerin Sözü ile Açıklaması

Ali el-Kârî'nin hadislerin manasını beyan ederken, hakîmlerin sözlerini de zikrettiği müşahade edilmektedir. Meselâ İstihâre ile ilgili hadisi şerh ederken,

قال بعض الحكماء: مَنْ أُعْطِيَ أَرْبَعًا لَمْ يَمْنَعْ مِنْ أَرْبَعٍ: مَنْ أُعْطِيَ الشُّكْرَ لَمْ يَمْنَعْ الْمَزِيدَ، وَمَنْ أُعْطِيَ
التَّوْبَةَ لَمْ يَمْنَعْ الْقَبُولَ، وَمَنْ أُعْطِيَ الْإِسْتِخَارَةَ لَمْ يَمْنَعْ الْخَيْرَ، وَمَنْ أُعْطِيَ الْمَشُورَةَ لَمْ يَمْنَعْ الصَّوَابَ

“Hakîmlerden biri şöyle demiştir: Kime şu dört şey verildiyse, o kimse dört şeyden mahrûm bırakılmaz; kime şükretme verilmişse, o kimsenin malında ziyâde engellenmez; kime tevbe etme verilmişse, onun tebvesinin kabûlu engellenmez; kime istihâre etme verilmişse, onun istihâresinin kabûlu engellenmez ve kime istişare etme verilmişse, onun isâbet etmesi engellenmez.”³³² manasındaki hikmetli sözle hadisin manasını îzah etmeye çalışmıştır.

2.3.5.4. Şiirler ile Açıklaması

Ali el-Kârî'nin rivâyetlerin manasını îzah ederken bazen Arab şairlerinden de misaller getirdiği görülmektedir. Ancak bir hadisi şerh ederken âyet ve hadisten istifâde oranıyla mukayese edildiğinde şiirin yok denecek seviyede olduğunu söylemek mümkündür.

³³⁰ Kârî, *Şerh*, s. 422; Muslim, *İmâre*, 4.

³³¹ Kârî, *Şerh*, s. 422.

³³² Kârî, *Şerh*, s. 20.

Misal olarak vefat edenin kabir hayatında karşılaşılabileceği şeyleri anlatan,

فِي الْقَبْرِ ثَلَاثٌ: سُؤَالٌ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى، وَدَرَجَاتٌ فِي الْجَنَّةِ، وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ عِنْدَ رَأْسِكَ

“Kabirde üç şey olur: Allah hakkında suâl, cennetlerde kalınacak makamlar ve başucunda Kur'ân-ı Kerim'in okunması.”³³³ hadisinin şerhinde şu şiiri zikrederek manaya açıklık getirmeye çalışır:

وحيث الفتى يرتاع في ظلماته من القبر يلقا سناه تهلاً

هنالك يهنيه مقبلاً وروضة من أجله في ذروة العز تجتلى

O genç kimseye Kur'ân okuması sebebiyle kabirde rahatlık olarak konaklama yeri, bahçe verilir ve kıyâmet gününde ise şeref lezzetinin zirvesinde olur.³³⁴

Ali el-Kârî'nin benzer bir yaklaşımı Rasûlullah'ın (s) vefatı ile ilgili hadisin şerhinde de görülmektedir:

فالموت كأس وكل الناس شاربه

والقبر باب وكل الناس داخله

“Ölüm içi dolu bir bardak gibidir. Tüm insanlar onu içecek. Mezar ise bir kapı gibidir. Tüm insanlar ondan girecek.”³³⁵ manasındaki şiiri naklederek rivâyetin manasını açıklamaya çalışmıştır.

Verilen bu misaller Ali el-Kârî'nin şerhinde Arab şiirinden istifâde ettiğini göstermektedir.

Hadisi şerh ettikten sonra şayet şerh uzarsa “المعنى”³³⁶ veya “مجمل الكلام”³³⁷ diyerek hadisten murad edilen manayı ifâde etmektedir. Bunun misali, peygamberler ve sâlih insanların imtihan edilmesi ile ilgili şu hadiste görülmektedir. Ali el-Kârî:

³³³ Kârî, *Şerh*, s. 474; İbn Mâce, *Cenâiz*, 4; Ebû Davud, *Cenâiz*, 24.

³³⁴ Kârî, *Şerh*, s. 474.

³³⁵ Kârî, *Şerh*, s. 305.

³³⁶ Kârî, *Şerh*, s. 12.

³³⁷ Kârî, *Şerh*, s. 13.

“مَجْمَلُ الْكَلَامِ” diyerek hadisin ihtivâ ettiği manayı şöyle özetler: “Belâ, velâyetin alametidir. Çünkü belâ, peygamberlerde olduğu gibi ya derecenin yükselme sebebidir ya da evliyâlarda olduğu gibi günahların bağışlanma sebebidir...”³³⁸

2.3.6. Hadisin Delâletini İfade Etmesi

Hz. Aişe'nin (r.a.) faziletini anlatan hadiste Rasûlullah (s) Hz. Aişe'ye hitaben şöyle demiştir:

... إِنَّهُ لَيَهْوُنُ عَلَيَّ الْمَوْتَ أَنِّي رَأَيْتُكَ زَوْجَتِي فِي الْجَنَّةِ ... “Artık ölüm bana kolay geliyor. Çünkü cennette seni eşim olarak gördüm.”³³⁹ Bu rivâyeti şerh ederken hadisteki ifâdelerin Rasûlullah'ın (s) Aişe'ye (r.a.) olan sevgisinin büyük olduğuna delâlet ettiğini söyler.³⁴⁰

Yine devamındaki رَأَيْتُ عَائِشَةَ فِي الْجَنَّةِ ifadesinin ve benzeri rivâyetlerin, Aişe'nin (r.a.) Fatıma'dan (r.a.) daha üstün olduğuna delil gösterildiğini ifade etmiştir.³⁴¹ Son olarak kendi görüşünü ifâde ederken, ‘evla olan Aişe'nin (r.a.) diğer hanımlardan faziletli olmasıdır’ der ve bu konuyu tafsilatlı bir şekilde eserlerinin birinde açıkladığına işaret eder.³⁴²

Diğer bir misal Rasûlullah'ın (s) zühdü hakkındaki şu rivayettir:

مَا شَبِعَ آلَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مَتَوَالِيَةً مِنْ خُبْزِ الْبُرِّ “Muhammed'in ailesi, üç gün peş peşe doyuncaya kadar buğday yemeği yemedi.” Ali el-Kârî bu hadisin, sabreden fakirin şükreden zenginden üstünlüğüne delâlet ettiğini bildirmiştir.³⁴³

Ali el-Kârî, bazen “فيه تنبيهه” diyerek hadisin delâlet ettiği manayı ifâde etmiştir. Ayrıca hadisleri şerh ederken konu hakkında önemli gördüğü bazı bilgilere ve âlimlerin görüşlerine okuyucunun dikkatini çekmiştir.

³³⁸ Kârî, *Şerh*, s. 13.

³³⁹ Kârî, *Şerh*, s. 13; Ahmed, *Musned*, XXXXI, 519.

³⁴⁰ Kârî, *Şerh*, s. 13.

³⁴¹ Kârî, *Şerh*, s. 13-14.

³⁴² Kârî, *Şerh*, s. 14.

³⁴³ Kârî, *Şerh*, s. 15-16.

2.3.8. Diğer Eserlerine Atıfta Bulunması

Ali el-Kârî, şerhlerini sanki bir bütün olarak telakki etmiş ve *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe'* den önce kaleme aldığı şerh kitaplarında şerhettiği bazı hadisleri tekrar ele almaya gerek görmeyerek onların şerhi için diğer eserlerine atıfta bulunmak sûretiyle ilgilileri oraya yönlendirmektedir. Bu şerh esnasında atıfta bulunduğu eserlerini şöyle sıralamak mümkündür.

1. *Mirkâtu 'l-Mefââtih*³⁵⁰
2. *Cem 'u 'l-Vesâil fî Şerhi 'ş-Şemâil*³⁵¹
3. *el-Hırzu 's-Semîn Şerhu Hisni 'l-Hasîn*³⁵²
4. *el-Mubînu 'l-Mu 'în li-Fehmi 'l-Erbâin*.³⁵³
5. *Şerhu 'ş-Şifâ*³⁵⁴
6. *Şerhu Şerhi Nuhbeti 'l-Fiker*³⁵⁵
7. *Şerhu Sulasiyâti 'l-Buhârî*³⁵⁶
8. *Şerhu 'l-Fıkhi 'l-Ekber*³⁵⁷

2.3.9. Rivâyet Tarîklerine İşaret Etmesi

2.3.9.1. Farklı Tarîkleri Zikretmesi

Hadis şârihleri rivâyetleri şerh ederken aynı konudaki diğer hadisleri bir araya getirerek hadisin daha iyi anlaşılmasını sağlamışlardır. Ayrıca rivâyetlerin şâhid ve

³⁵⁰ Kârî, *Şerh*, s. 53; 385; 498.

³⁵¹ Kârî, *Şerh*, s. 16.

³⁵² Kârî, *Şerh*, s. 20.

³⁵³ Kârî, *Şerh*, s. 165; 222.

³⁵⁴ Kârî, *Şerh*, s. 29, 40.

³⁵⁵ Kârî, *Şerh*, s. 63.

³⁵⁶ Kârî, *Şerh*, s. 291.

³⁵⁷ Kârî, *Şerh*, s. 454.

mutâbîlerini bir araya getirmek sûretiyle yapılan itibar çalışmasının amaçlarından biri de münferid zannedilen hadisi takviye etmektir.³⁵⁸

Aynı konudaki rivâyetlerin tamamına bakılması bu bakımdan önem arz etmektedir. Bu sebeplerden dolayı rivâyetlerin farklı tarîklerine işaret etme metodu hadis şerhçiliğinde temel bir uygulama olarak yerini almıştır. Nitekim bu hususta Yahyâ ibn Maîn (233/847): “Biz şayet bir rivâyeti otuz vecihten yazmasaydık, onun ifâde ettiği manayı anlayamazdık.” ve Ahmed ibn Hanbel (241/855) de: “Hadisi, tarîklerini bir araya getirilmeksizin anlayamazsın. Çünkü hadisler birbirlerini tefsir eder.”³⁵⁹ diyerek rivâyetlerin anlaşılmasında bütün tarîklerinin bir arada değerlendirilmesinin önemine işaret etmektedirler.

Rasûlullah'ın (s) konuşmasından her bir râvînin işitmiş olduğu bölümü rivâyet etmesi ya da onun döneminde yaşanan bir olayın şahit olunan bölümünün nakledilmesi rivâyet tarîklerinin birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Kendisine sorulan sorulara muhatabın seviyesine göre vermiş olduğu cevap değiştiği gibi, Onun sormuş olduğu sorulara verilen cevaplar da farklı olabiliyordu.³⁶⁰ Ayrıca râvîlerin kavrama özelliklerinin farklı olması doğal olarak rivâyetlerde fazlalık veya noksanlık oluşmasına yol açabiliyordu. Bu ve benzeri sebepler, rivâyet tarîklerini bir araya getirerek hadisleri incelemeyi gerekli kılmıştır.³⁶¹

Ali el-Kârî'nin aynı konuda farklı lafızlarla rivâyet edilmiş hadisin tarîklerini sıralamak sûretiyle şahid ve mutâbîlerine müracaat ettiği görülebilmektedir. Bunu çoğunlukla hadisin geçtiği kaynağı belirterek bu yerlerde “Bir rivâyette şöyledir”, “Diğer bir rivâyette ise şöyledir”, “Bir rivâyette şöyle bir fazlalık vardır” gibi kalıp haline gelmiş ifâdeleri kullanmıştır. Nadir de olsa bizzat “طرق” ifâdesini kullandığı da müşâhade edilmektedir.³⁶²

³⁵⁸ Bananzâde Ahmed Nâim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*, I (Mukaddime) 9. bs., DİB Yayınları, Ankara, 1987, s. 117; 119.

³⁵⁹ Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvi ve Âdâbi's-Sâmi'*, I-II, thk. Mahmûd Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1403/1983, II, 212: Özpınar, s. 66.

³⁶⁰ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 4. bs., Otto yay., Ankara, 2014, s. 241.

³⁶¹ Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, Rağbet yay., 4. bs., İstanbul, 2011, s. 90-101.

³⁶² Kârî, *Şerh*, s. 236; 255; 537.

Yolculukla ilgili rivâyetteki şu açıklamaları da misal verilebilir:

“وَلَا تُسَافِرُ الْمَرْأَةُ يَوْمَيْنِ إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ”³⁶³ ve kadın iki günlük yolculuğu ancak kendine mahrem bir erkekle yapar” kısmını şerh ederken, bu hadisin diğer tariflerini zikrederek hangi sahâbîden rivâyet olunduğuna, hangi hadis kitabında geçtiğine ve lafız farklılıklarına dâir bilgi vermektedir.

Şöyle ki, öncelikle “ذِي مَحْرَمٍ” kelimesinin oğul, kardeş veya amca gibi yakınları olduğunu³⁶⁴ zikrettikten sonra şöyle demektedir:

Şeyhân Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) merfû olarak

لا تسافر المرأة يومين إلا ومعها زوجها، أو ذو محرم منها lafzıyla rivâyet etmişlerdir. Muslim’de “ثلاث” ve diğer rivâyetinde “فوق الثلاث” lafızlarıdır.

Ahmed ibn Hanbel, Şeyhân ve Ebû Dâvûd ibn Ömer’den (r.a.),

لا تسافر المرأة ثلاثة أيام إلا مع ذي محرم lafzıyla rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd, Hâkim ve İbn Hibbân Ebû Hureyre (r.a.) tarifıyla لا تسافر المرأة بريداً lafzıyla rivâyet etmişlerdir.³⁶⁵

Taberânî *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*’inde “ثلاثة أميال” lafzıyla rivâyet etmiştir.

Ahmed ibn Hanbel ve Şeyhân İbn Abbâs’tan (r.a.) لا تسافر المرأة إلا مع ذي محرم، lafzıyla rivâyet etmiştir. لا يدخل عليها إلا ومعها محرم

Sahîhayn’da Ebû Hureyre’den (r.a.) merfû olarak لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر مسيرة يوم وليلة إلا مع ذي محرم عليها lafızlarıyla rivâyet edilmiştir. Muslim’de “مسيرة” ve “ليلة” lafızlarıdır.³⁶⁶ Ali el-Kârî, görüldüğü kadarıyla rivâyetlerdeki farklılıkları zikretmekle yetinmiş ve tercihte bulunmamıştır.

³⁶³ Kârî, *Şerh*, s. 250; Buhârî, *Savm*, 66; Muslim, *Salâtu’l-Musâfirîn*, 264.

³⁶⁴ Kârî, *Şerh*, s. 250.

³⁶⁵ Berid: İki fersah ve on iki mîle tekâbul eder. (Kârî, *Şerh*, s. 251.)

³⁶⁶ Kârî, *Şerh*, s. 250-251.

Ali el-Kârî'nin rivâyetlerin şâhid ve mutâbîlerini zikretmesinin, yukarıda bahsedilen sebeplerin yanı sıra, Ebû Hanîfe *Musned*'inde ferd zannedilen hadisleri takviye etmek amaçlı ve Ebû Hanîfe'nin içtihadında kullandığı hadislerin sahihlik payının olduğunu ispatlamak amacıyla da bu itibar çalışmasını yaptığı söylenebilir. Bu fikri aşağıdaki hadisin şerhindeki ifâdeleri destekler mahiyettedir.

“أسفروا بالصُّبْحِ، فَإِنَّهُ أَكْبَرُ لِلتَّوَابِ” Sabah namazını aydınlıkta kılınız. Çünkü bu sevap bakımından bu vakit daha değerlidir.³⁶⁷ rivayetinin şerhinde bu hadisi, Şâfiî'nin (204/820), Dârimî'nin (255/869) ve Taberânî'nin (360/971) Râfi' ibn Hadîc'den أسفروا أسفروا بالفجر فإنه أعظم للأجر şeklinde olduğunu Tirmizî (279/892) ile İbn Hibbân'ın (354/965) aynı sahâbîden أسفروا بالفجر فإنه أعظم للأجر lafzıyla rivâyet ettiğini ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (204/819) de zikri geçen sahâbîden أسفروا بصلاة الصبح حتى يرى القوم مواقع نبلمه lafzıyla rivâyet ettiğini ifâde eder. Daha sonra mevzubahis rivayetinin diğer tarîklerde ما أسفرتم بالفجر، فإنه أعظم للأجر şeklinde geldiğinden bahseder ve bu hadislerin Ebû Hanîfe'nin delilleri cümlesinden olduğunu belirtir.³⁶⁸

Görüldüğü kadarıyla Ali el-Kârî, muhtelif tarîkleri bir araya getirmek sûretiyle şerh sırasında detaylarıyla ele alacağı konunun alt yapısını oluşturmaya çalışmıştır. Bununla birlikte anlamı bütünleştirme amacıyla farklı rivâyetleri zikrettiği gibi, hadisin sıhhatine işaret etme gayesiyle de bu metoda başvurduğu söylenebilir. Bazen de sadece bilgi vermek için zikrettiği görülmektedir. Böylece konuyu bütün yönleriyle görebilme ve doğru anlama imkânı sağlanmaktadır. Ayrıca farklı tarîkleri, anlamı kuvvetlendirme amacına matuf olarak ya da hadisin vürud sebebine işaret muradıyla zikrettiği de ifâde edilebilir.

2.3.9.2. Hadisin Kaynağına İşaret Etmesi

Tasnif döneminden sonra rivâyetlerin müstakil eserlerde bir araya getirilmesi, senedin kullanımını bir zaruret olmaktan çıkarmış, senedli nakil yerine hadislerin bulunduğu eserlere işaret etme metodu yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır. Esasen

³⁶⁷ Kârî, *Şerh*, s. Kârî, *Şerh*, s. 235-236; Ebû Dâvud, *Salât*, 8; İbn Mâce, *Salât*, 2.

³⁶⁸ Kârî, *Şerh*, s. 236.

rivâyetlerin kaynağından uzaklaşılması, eldeki verilerin de artması, hadislerin muhafaza edilmesi konusunda eser te'lifinin kaçınılmaz bir vasıta olduğunu isbatlamış durumdaydı.³⁶⁹

Beğavî'nin (516/1122) *Kutub-i Sitte* başta olmak üzere Dârimî'nin (255/869) *es-Sünen*, Mâlik'in (179/795) *el-Muvattâ*, Şâfî'nin (204/820) *el-Musned*, Dârakutnî'nin (385/995) *es-Sünen* ve Beyhakî'nin (458/1066) *Şuabu'l-îmân* adlı eserlerinden derlediği *Mesâbîhu's-Sunne*'sinde rivâyetlerin sadece sahâbî râvîsini veya az da olsa tâbiî râvîsini zikretmesiyle hadis ilminde senedi hazf etme geleneği başlamıştır.³⁷⁰ Kâdî İyâz'ın (544/1149) hadis usûlü hakkında yazdığı *el-İlma' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâyeti ve Takyîdi's-Semâ* isimli kitabında, delil olarak naklettiği hadisler dışında, zikrettiği malûmatı senedsiz vermesiyle de bu usûlün Hadis usûlünde kabul gördüğü biliniyordu.³⁷¹ Sonra İbnu'l-Esîr'in (606/1210) *Câmi'u'l-Usûl fi Ehâdîsi'r-Rasûl*'ü ile Sağânî'nin (650/1252) *Meşâriku'l-Envâr*'ında olduğu gibi temel hadis kitaplarından derleme yapan birçok kitapta isnadın hazf edilmesi anlayışı yerleşmiştir.³⁷²

Ali el-Kârî'nin yaşadığı hicrî X. yüzyılda söz konusu uygulama gelişerek devam etmiştir. Ali el-Kârî, kendi zamanının yerleşik uygulamalarına riâyet ederek hadisin sahâbî râvîsi hariç bütün senedini hazfetmiştir. Rivâyetin bulunduğu kitaba çoğunlukla işaret etmiştir. Misal olarak seccade edinme konulu hadisin tahrîci ile ilgili,

ابن عباس أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ، فَوَجَدَهُ يُصَلِّي عَلَى حَصِيرٍ يَسْجُدُ عَلَيْهِ

“Ebû Saîd (r.a.), Rasûlullah'ın (s) huzuruna vardığında, O'nu bir hasır üzerinde ona secde eder vaziyette bulmuştu”³⁷³ hadisini şerh ederken, “Buhârî (256/870), Ebû Dâvûd (275/889), Nesâî (303/915) ve İbn Mâce'de (273/887) bu hadis şöyledir: Meymûne'den (r.a.) nakledildiğine göre Rasûlullah (s) hurma liflerinden iplikle dokunan bir hasır üzerinde namaz kılardı. Bu hadiste “على الخمرة” ifâdesi var. Ahmed

³⁶⁹ Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, 3. bs., Otto yay., Ankara, 2012, s. 62.

³⁷⁰ Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, 2. bs., MÜİFV. yay., İstanbul, 2011, s. 121.

³⁷¹ Yücel, s. 121-122.

³⁷² Yücel, s. 122.

³⁷³ Kârî, *Şerh*, s. 318; Muslim, *Masâcid*, 271; Ahmed, *Musned*, XVIII, 65.

ibn Hanbel (241/855), Ebû Dâvûd (275/889) ve Hâkim Nîsâbûrî (405/1014) ise, Muğîre'den (r.a.) “على الحصير” ifadesiyle rivâyet etmişlerdir. Diğer bir tahrîc ise, İbn Mâce (273/887) ibn Abbâs'tan “على بساط” lafzıyla rivâyet etmiştir³⁷⁴ İfadelerini kullanarak bu metodun güzel bir misalini sunmuştur. Hadisin sahâbî râvîleri olan Meymûne, Muğîre ve ibn Abbâs (r.a.) dışındaki senedlerini hazf etmiş, rivâyetin yer aldığı eserleri zikretmeyi yeterli görmüştür.

Bir başka misal olarak, safların düzgün tutulmasının fazileti konusundaki şu hadisin şerhi gösterilebilir:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى الَّذِينَ يَصِلُونَ الصُّفُوفَ

“Hiç aralık bırakmadan saflarını sıkı ve düzgün tutanlara Allah ve Melekleri salât eder.”³⁷⁵

Bu rivâyetin kaynağından bahsederken, “Bu hadisi, Ahmed ibn Hanbel (241/855), İbn Mâce (273/887), İbn Hibbân (354/965) ve Hâkim Nîsâbûrî (405/1014) Aişe'den (r.a.) rivâyet etmiştir” diyerek hadisin sadece sahâbî râvîsi Aişe'yi (r.a.) zikretmiş ve hadiste “ومن سدُّ فُرْجَةٍ رَفَعَهُ اللهُ بِهَا دَرَجَةً” kim saftaki bir boşluğu doldurursa, Allah onu bir derece yükseltir.”³⁷⁶ ziyadesi olduğunu ifâde etmiştir. Yine Hâkim Nîsâbûrî (405/1014) ve Nesâî'nin (303/915) İbn Ömer'den

“kim bir saftaki boşluğu doldurursa Allah ona rahmetiyle yaklaşır. Kim de bir safta boşluk bırakırsa Allah ta o kimseden rahmetini keser” lafızlarıyla rivâyet ettiklerini ifade etmiştir.³⁷⁷

Ali el-Kârî, hadisleri tahrîc konusunda Bezzâr'ın (292/905) *Musned*'inden büyük ölçüde istifâde etmiştir. Şerhe konu olan rivâyetin tahrîcinin sonunda

³⁷⁴ Kârî, *Şerh*, s. 318-319.

³⁷⁵ Kârî, *Şerh*, s. 205; Ahmed, *Musned*, XXXX, 443.

³⁷⁶ Kârî, *Şerh*, s. 205; İbn Mâce, *İkâmetu's-Salat*, 52; Dârimi, *Salât*, 52.

³⁷⁷ Kârî, *Şerh*, s. 205; İbn Mâce, *İkâmetu's-Sufûf*, 50.

“Bezzâr’ın rivâyetinde olduğu gibi” ifâdelerini kullanır. Bezzâr’ın *Musned*’ine 18 yerde atıfta bulunduğu tesbit edilmiştir.³⁷⁸

Hadis şerhlerinde takip edilen metot, hadislerin tahrîci yapılırken diğer rivâyet eserlerine müracaat edilmesidir. Muteahhir dönemde yazılan şerhlerde, mutekaddimundan farklı olarak, şerh edilen eserin rivâyetlerinin diğer kaynaklardan tahrîcine ayrıca önem verildiği müşahade edilmektedir. Şerh edilen hadisin tahrîci için başta *Kutub-i Tis*’a olmak üzere başka hadis kaynaklarına da müracaat edilmiştir.³⁷⁹

Ali el-Kârî şerhettiği rivâyetin tahrîcini yaparken mevzubahis rivâyetin masâdir-ı asliyyede mevcut olan bütün kaynaklarını zikretmeye çalışır. Eğer söz konusu hadis *Kutub-i Sitte*’nin tamamında zikredilmiş ise Ali el-Kârî bu durum da, “رواه السنة”³⁸¹ “روى أصحاب الكتب السنة”³⁸⁰ şeklinde ifâde kullanır. Şayet rivâyeti *Sünen-i Erba*’a müellifleri tahrîc etmişlerse, “رواه الأربعة”³⁸³ “أصحاب السنن الأربعة”³⁸² şeklinde zikreder. Buhârî (256/870) ve Muslim (261/875) rivâyet etmişlerse “روى الشيخان”³⁸⁴ tarzında ifâde eder.

Misal olarak, Rasûlullah (s) adına bilerek yalan uydurmaktan sakındıran şu hadis:

“Her kim bilerek bana yalan söz yahut benim söylemediğim bir sözü bana isnâd ederse cehennemdeki yerine hazırlansın” manasındaki rivâyeti şöyle tahrîc eder: رواه أحمد والشيخان والأربعة والحاكم والطبراني والدارقطني والخطيب وغيرهم بروايات متعددة عن الصحابة “bu hadisi Şeyhân, *Sünen-i Erba*’a sahipleri, Hâkim, Taberânî, Dârakutnî, Hatîb ve başkaları sahâbîlerden pek çok tarikla olarak rivâyet etmişlerdir.”³⁸⁵

³⁷⁸ Kârî, *Şerh*, s. 19; 178; 232; 313; 327; 345; 357; 545; 593; Bezzâr ve *Musned*’i için bak. DİA, VI, 113.

³⁷⁹ Özpınar, s. 68.

³⁸⁰ Kârî, *Şerh*, s. 239, 257.

³⁸¹ Kârî, *Şerh*, s. 564.

³⁸² Kârî, *Şerh*, s. 17.

³⁸³ Kârî, *Şerh*, s. 518.

³⁸⁴ Kârî, *Şerh*, s. 267.

³⁸⁵ Kârî, *Şerh*, s. 441.

Şerhinde rivâyetlerin sıhhat değerlendirmeleri ile ilgili hususlara pek girmeyen Ali el-Kârî'nin ele aldığı hadislerin sahih, hasen, zayıf veya mevzû olup olmadığı konusunda genellikle bilgi vermemekte, rivâyetlerin belli kitaplarda geçmesini zikretmeyi yetinmektedir. Bu hususla ilgili olarak çoğunlukla rivâyetler hakkındaki hükümleri Tirmizî (279/892),³⁸⁶ bazen de İbn Huzeyme (311/924),³⁸⁷ İbn Hibbân (354/965),³⁸⁸ Dârakutnî (385/995)³⁸⁹ ve Hâkim (405/1014)³⁹⁰ gibi âlimlerden nakilde bulunmakla yetinir.

2.3.10. Râvîleri Değerlendirme Usûlü

Rivâyetler, sened ve metinden oluşmaktadır. Sened, hadisi birbirlerine rivâyet ederek sonrakilere ulaştıran kimselerin yâni râvîlerin tarihi sırayla zikredildikleri kısım, râvî isimleri zinciridir.³⁹¹

Ali el-Kârî, hadis râvîlerinin ilk defa geçtiği yerde kısa bir şekilde terceme-i hallerini zikretmektedir. *Musned*'deki râvîlerin hal tercümelerini zikrederken hocaları, talebeleri, sika olup olmadıkları, doğum ve vefat tarihleri ve nisbet edildikleri mekânları hakkında bilgi vermektedir. Ancak şu da ifâde edilmelidir ki, Ali el-Kârî'nin muteahhir hadis şerhlerine nisbetle râvîlerin değerlendirilmesine az yer verdiği görülmektedir. Şimdi misaller verilmek sûretiyle açıklanmaya çalışılacaktır.

Sahâbî râvîlerden misal olarak, عَنْ أَبِي ذَرٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ şeklinde senedde sahâbî râvî Ebû Zer (r.a.) ile ilgili şu bilgileri zikretmektedir: “Cündeb İbn Cünâde el-Gıfârî ashâbın önde gelen âlim ve zâhidlerindedir. Kendisi ilk müslümanlardandır. Müslümanların beşincisidir denmiştir. Müslüman olduktan sonra kavmine döndü ve Hendek'ten sonra Medine'ye Rasûlullah'ın (s) yanına gelinceye kadar kavmiyle beraber kaldı. Sonra Hz. Osman'ın hilâfeti sırasında 32 senesinde vefat edinceye kadar Rabeze'de yaşadı ve orda vefat etmiştir. Ebû Zer, Rasûlullah'a (s)

³⁸⁶ Kârî, *Şerh*, s. 17; 28; 38; 101.

³⁸⁷ Kârî, *Şerh*, s. s. 321.

³⁸⁸ Kârî, *Şerh*, s. 170

³⁸⁹ Kârî, *Şerh*, s. s. 112.

³⁹⁰ Kârî, *Şerh*, s. 12.

³⁹¹ Aydınlı, s. 275.

risalet gelmeden önce inzivâya çekilirdi. Kendisinden çok sayıda sahâbî ve tâbîî hadis rivâyet etmişlerdir.”³⁹²

Bir başka misal:

أَبُو حَنِيفَةَ عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ

حَمَّادٍ: Kerderî (642/1244) *el-Menâkıb*'ında şöyle demektedir: Hammâd ibn Muslim Ebû Süleyman el-Eş'arî Mevlâ İbrahim ibn Ebû Mûsâ, tâbîî ve Kûfîdir. İbrahim Nehaî'den hadis dinlemiştir ve re'y konusunda insanların en âlimi idi. 120 Senesinde vefat etmiştir. Ebû Hanîfe, 'Hammad'dan (120/738) daha fakih birini ve Ata ibn Rebâh'tan da daha çok ilimleri kendinde toplayan bir kimseyi görmedim' demiştir.

Hatîb et-Tebrîzî (741/1340) *Esmâi Ricâl*'ında: Hammâd'ın babası Ebû Süleymân'ın isminin Muslim olduğunu söylemiştir. Birçok âlimden hadis dinleyen tâbîî birisidir. Kendisinden Şube, Sevrî ve başka âlimler hadis rivâyetinde bulunmuştur.

Hammâd şöyle söyledi: Çoğu kere benim reyimle Ebû Hanîfe'nin reyî ve benim sözümle onun sözü aynı olurdu.³⁹³

Ali el-Kârî, hadis râvîsinin ilk geçtiği yerde râvî hakkında bilgi vermekte ve sonraki geçtiği yerde daha önce onun hakkında bilginin geçtiğine işaret etmektedir.³⁹⁴

Ali el-Kârî, bazen “لعل” diyerek Ebû Hanîfe'nin hocasının isminde tahminde bulunur.³⁹⁵

Bir râvinin sahâbeden veya tâbîînden olma ihtimali olduğunda, İbn Abdilberr'in (463/1071) *el-İstî'âb* adlı eserinde zikredilmemiş olduğundan yola çıkarak onun tâbîî olduğunu söyler.³⁹⁶

³⁹² Kârî, *Şerh*, s. 125.

³⁹³ Kârî, *Şerh*, s. 10.

³⁹⁴ Kârî, *Şerh*, s. 10.

³⁹⁵ Kârî, *Şerh*, s. 558.

³⁹⁶ Kârî, *Şerh*, s. 397.

Ali el-Kârfî'nin şerhinde ricâl tanıtımına yeterince yer ayırmadığı ve senede dâir bilgilerin oldukça sınırlı olduğu ifâde edilebilir. Bunun sebebi olarak da *Musned*'deki hadislerin Ebû Hanîfe ve ashâbı nezdinde makbul görülen rivâyetlerden müteşekkil olması sebebiyle derinlemesine sened tahlîli yapmamış olduğu söylenebilir.

2.3.11. Rivâyetleri Muhtelifü'l-Hadis Yönünden Değerlendirmesi

Zâhiren aralarında tearuz varmış zannedilen rivayetleri konu edinen ilme muhtelifü'l-hadis³⁹⁷ ilmi adı verilmiştir. Bu, şârihlerin en çok önem verdikleri ilimlerden biridir. Netice itibarıyla âlimler, rivâyetler arasında zâhiren tearuz gibi gözükten hadisleri inceleyerek İslâm'ın doğru anlaşılması için çaba sarf etmişlerdir. Nitekim Rasûlullah'ın (s) hadislerinin birbiri ile tearuz etmeyeceği inancıyla hadis âlimleri ortaya koydukları belli usûller çerçevesinde zâhiren birbirine muarız olan rivâyetleri te'lif etmeye çalışmışlardır.

Rivâyetlerde görülen ihtilafları giderme, temelde ihtilafın meydana gelmesindeki sebeplerin ortaya konmasından ve onun üzerine bir te'vil, cem' ve te'lif, nesih, tercih ve tevakkufun tesbit edilmesinden ibarettir.³⁹⁸

Hadis rivâyetleri arasındaki ihtilafın giderilmesi için ilmî metotlarla bazı çözüm yollarını aramak hem hadis metinlerini kavramak, hem de hadis rivâyetlerinin hemen hemen hepsinden istifâde etmek bakımından önem arz etmektedir.³⁹⁹

Usûl âlimlerinin çoğunluğu, ihtilaflı rivâyetlerin cem' ve te'lif imkânı olanlar ve cem' ve te'lif imkânı olmayanlar olmak üzere iki kısım olduğunu kabul ederler.⁴⁰⁰ Binaenaleyh hadis usûlü âlimlerinin hadis rivâyetleri arasında görülen ihtilafı giderme yolları şu şekilde sıralanır:

1. Cem' ve te'lif

³⁹⁷ Aydınli, s. 206.

³⁹⁸ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, 5. bs., İFAV yay., İstanbul, 2012, s. 178.

³⁹⁹ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 177.

⁴⁰⁰ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 178.

2. Nesih

3. Tercih

4. Tevakkuf.⁴⁰¹

Tabîî olarak Ali el-Kârî'nin de şerhte bazı rivâyetlerde görülen ihtilafları giderme usûlüne müracaat ettiği, rivâyetlerin tearuz halinde olduğunu ifâde ederek cem' etmenin lazım olduğunu zikrettiği,⁴⁰² mümkün mertebe rivâyetlerin arasını cem' ettiği ve nadir de olsa nesih metodunu kullandığı görülmektedir. Çünkü bu husus şerh çalışmalarının en önemli konularındandır.

2.3.11.1. Rivâyetleri Cem' ve Te'lif Yönünden Değerlendirmesi

Ali el-Kârî'nin bazı hadisler ile diğer hadis eserlerinde rivâyet edilen bazı rivâyetler arasında tearuz olduğunu ifâde ederek onların cem'ine dâir îzahlarda bulunduğu müşâhade edilmektedir. Nitekim her iki hadis ile amel etme çabasında olan Ali el-Kârî, ihtilaflı rivâyetleri genellikle farklı durum, zaman ve mekânlara hamlederek aralarını bulmaya çalışmıştır. Diğer bir ifâde ile Ali el-Kârî, hadisler arasında görülen tearuzları umumiyetle haml⁴⁰³ metodu ile halletmeye çalışmaktadır.

Ali el-Kârî'nin sabah namazında okunacak kunut ile ilgili, “أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَقْنُتْ فِي الْفَجْرِ إِلَّا شَهْرًا وَاحِدًا، لَمْ يُرَ قَبْلَ ذَلِكَ، وَلَا بَعْدَهُ يَدْعُو عَلَى أَنْاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ” Rasûlullah (s) bir ay haricinde hiçbir vakit sabah namazında kunut duası okumadı. Ne ondan önce ne ondan sonra kunut duasını yaptı.”⁴⁰⁴ rivayetinin şerhinde sözünü ettiğimiz konunun bir misali bulunmaktadır. Ali el-Kârî, Dârakutnî (385/995) ve başka muhaddislerin Enes'ten (r.a.) rivâyet etmiş oldukları “Rasûlullah (s) vefat edinceye kadar sabah namazlarında kunut duası okudu.” Rivâyetinin, Âsım ibn Süleyman'dan gelen “Biz Enes ibn Mâlik'ten: Bir kavim Rasûlullah'ın (s) sabah namazlarında kunut duasını devamlı okuduğunu iddia ediyorlar? diye sorduk. O da: Yanılıyorlar. Rasûlullah (s)

⁴⁰¹ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 180.

⁴⁰² Kârî, *Şerh*, s. 38.

⁴⁰³ “Zâhiren birbirine zıt görünen hadislerin; her birinin değişik olaylara, değişik şahıslara veya değişik manalara ... yorulması sûretiyle bağdaştırılması.” (Aydınlı, s. 109.)

⁴⁰⁴ Kârî, *Şerh*, s. 106; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 69.

müşrik kavimlerinden birinin aleyhine bir ay kunut duası okudu, cevabını verdi.” rivâyeti ile tearuz halinde olduğunu ifâde etmiştir. Taberânî'nin Gâlib ibn Ferkad et-Tahhan'dan naklettiği: “Ben Enes'in (r.a.) yanında iki ay kaldım. Sabah namazlarında kunut duası okumadı.” rivâyetinin Âsım ibn Süleyman rivâyetini destekler mahiyette olduğunu söylemiş ve şerhe şöyle devam etmiştir: Buhârî Ebû Hureyre'den nakledilen: “O, sabah namazlarının son rekâtında سمع الله لمن حمده dedikten sonra müminlerin lehine, kâfirlerin aleyhine dua ederdi” rivâyetinin ise, vitir manazınında okunan kunut duasına ve musibet anında okunan duaya hamledileceğini ve bazı ehl-i hadisin, ‘Rasûlullah (s) musibet esnasında kunut yapardı’ ifâdesinin de bu hamli destekler mahiyette olduğunu ifâde etmiştir. Akabinde bu şekilde rivâyetler arasını cem’ etmenin doğru yol olduğunu zikretmiştir.⁴⁰⁵

Oturarak namaz kılmanın caiz olması ile ilgili,

“Rasûlullah (s) oturarak, ayakta ve bacıklarını elleri ile çekerek karnına namaz kıldı”⁴⁰⁶ manasındaki hadisin şerhinde, bu hadisi Rasûlullah'ın (s) özürsüz haline veya nâfile namazına hamledileceğini ifâde etmesi,⁴⁰⁷ bu konunun diğer bir misalini teşkil etmektedir.

2.3.11.2. Nesih

Hadislerin şerhinde önemli unsurlardan biri de rivâyette nesihin olup olmadığını tesbit etmektir. Şayet nesih varsa hangisinin nâsîh ve hangisinin mensûh olduğunu araştırma neticesinde belirtmek önem arz etmektedir. Ali el-Kârî'nin şerh esnasında birçok yerde nesih söz ettiği görülmektedir.⁴⁰⁸ Yirmiden fazla yerde nesih bahsedildiği tesbit edilmiştir.

Hac aylarında umre yapmanın cevazı ile ilgili

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ أَصْحَابَهُ أَنْ يُحِلُّوا مِنْ إِحْرَامِهِمْ بِالْحَجِّ، وَيَجْعَلُوا هَا عُمْرَةً

⁴⁰⁵ Kârî, *Şerh*, s. 106.

⁴⁰⁶ Kârî, *Şerh*, s. 147; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 52.

⁴⁰⁷ Kârî, *Şerh*, s. 147.

⁴⁰⁸ Kârî, *Şerh*, s. 38; 69; 71; 107; 114; 119; 132; 172; 173; 198; 201; 263; 299; 318; 358; 374; 397; 439; 525; 543; 548.

“Rasûlullah (s) sahâbîlerine, hac için girdikleri ihramı aynı zamanda umre için de yapmalarını buyurdu.”⁴⁰⁹ manasındaki hadisi şerh ederken, bu rivâyetin cumhûr ulamâ nezdinde mensûh olduğunu ve bu hükmün sahâbîlere has olduğunu yahut o seneye has bir hüküm olduğunu ifâde etmiştir.⁴¹⁰

2.3.12. Hadislerden Hüküm Çıkarması

Ali el-Kârî'nin şerh ettiği hadislerden fikhî hükümler çıkardığı görülmektedir. Bu hükümleri çıkarırken delil olarak kullandığı hadislerin yer aldığı eserlerin sadece ismini veya müellifini veya ikisini birlikte zikretmeyi yeterli görmekte, bazen rivâyetin senedine, seneddeki sahâbî râvîsine yer vermediği müşahade edilmektedir.⁴¹¹

Ali el-Kârî, hadislerden çıkan fikhî hükümleri zikrederken yeri gelince “hadisin diğer mezheplerin hilafına delil olduğunu” ifâde etmektedir.⁴¹² Ali el-Kârî, hadisleri Hanefî mezhebini ön planda tutarak şerh etmiş ve İmam Azam'ın görüşlerini delillerle desteklemiştir. Kendisinin Hanefî olması hasebiyle bu da pek tabii görülebilir.

Nâfile namazın cemaatle kılınması ile ilgili,

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِرَجُلٍ فَصَلَّى خَلْفَهُ، وَأَمْرًا خَلْفَ ذَلِكَ، صَلَّى بِهِمْ جَمَاعَةً

“Rasûlullah (s) bir erkek ve bir kadına namaz kıldırdı. Erkek, Rasûlullah'ın (s) arkasında, kadın da erkeğin arkasında durdu. Bu şekilde cemaat olarak onlara namaz kıldırdı.”⁴¹³ hadisinin nâfile namazın cemaatle kılınmasının caiz olduğuna delâlet ettiği hükmünü çıkarmıştır.⁴¹⁴

Namazların seferde iki rekât kılınacağı ile ilgili hadisi şerh ederken, hadiste geçen “كَانَ” fiili devamlılık ifâde ettiğinden Ebû Hanîfe'nin dediği gibi namazdan

⁴⁰⁹ Kârî, *Şerh*, s. 172; Buhârî, Hac, 35; Muslim, Hac, 178; Nesâî, Menâsik, 49.

⁴¹⁰ Kârî, *Şerh*, s. 172.

⁴¹¹ Kârî, *Şerh*, s. 14; 15; 83.

⁴¹² Kârî, *Şerh*, s. 93.

⁴¹³ Kârî, *Şerh*, s. 414; Buhârî, Ezân, 164.

⁴¹⁴ Kârî, *Şerh*, s. 415.

kısaltmanın vacip olduğu ve diğer üç imamın dedikleri gibi ruhsat olmadığı hükmünü çukarmıştır.⁴¹⁵

Aynı şekilde nâfile namazların binek üzerinde îmâ ile kılınması ile ilgili hadisi şerh ederken, “bu hadisin Ebû Hanîfe’nin ‘vitir namazı vaciptir’ görüşüne delâlet ettiğini belirtir”. Vitir namazının zannî delille sabit olan *amelî farz* olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁶ Hadisin devamındaki “تَطَوُّعًا” kelimesiyle ilgili, farz ve vacibin dışındaki sünnet ve nâfilelere şâmil olduğunu ifade eder.⁴¹⁷ Sonra bu konuyla ilgili olarak, arasında zâhiren tearuz var gibi gözüken Tahâvî’nin (321/933) rivâyet ettiği عن ابن عمر كان يصلي على راحلة ويوتر بالأرض، ويزعم أن النبي صلى الله عليه وسلم فعل ذلك”أنه عن ابن عمر أنه عليه الصلاة والسلام“ hadisi ile Şeyhân’ın rivâyet ettiği “كان يوتر على البعير” hadisini iddia ederdi.” hadisi ile Şeyhân’ın rivâyet ettiği “كان يوتر على البعير” hadisini değerlendirmiştir. Netice olarak bir özür sebebiyle farz ve vitir namazlarının binek üzerinde kılınması konusunda ittifak olduğunu zikretmiştir.⁴¹⁸

Ali el-Kârî, fikhî konularda bazen ilgili kitaplara işaret etmekle yetinmiştir. Misal olarak, cemaatle kılınan namazda kadının nerde duracağı ile ilgili hadisi şerh ederken, muhâzât kelimesi ile ilgili “fıkıh kitaplarında zikredilen muhâzâtın şartları” demekle yetinmiştir.⁴¹⁹

Yine komşuluk hakkı ile ilgili,

“الْجَارُ أَحَقُّ بِشُفْعَتِهِ”⁴²⁰ “komşu şuf’a en çok hak sahibi olandır” manasındaki hadisi şerh ederken, şuf’a ile ilgili tafsilatlı bilginin fıkıh kitaplarında olduğunu zikretmiştir.⁴²¹

⁴¹⁵ Kârî, *Şerh*, s. 42.

⁴¹⁶ Kârî, *Şerh*, s. 82.

⁴¹⁷ Kârî, *Şerh*, s. 82-83.

⁴¹⁸ Kârî, *Şerh*, s. 83.

⁴¹⁹ Kârî, *Şerh*, s. 415.

⁴²⁰ Kârî, *Şerh*, s. 217; Buhâri, Hiyel, 13; Nesâî, Buyu, 109; Ebû Dâvûd, Buyu, 75.

⁴²¹ Kârî, *Şerh*, s. 217.

Hadisten çıkan fikhî hükümlerle ilgili genellikle Mergînânî'nin (593/1197) *el-Hidâye*'si ile İbnu'l-Humâm'ın (861/1457) *Fethu'l-Kadîr* isimli eserlerinden istifâde etmektedir.⁴²² Bazen İbnu'l-Humâm'ın (861/1457) görüşlerine katılmayıp kendi görüşünü destekleyen hadisleri zikretmiştir. Mâiz (r.a.) ile ilgili hadisi şerh ederken ikrarın farklı meclislerde olduğunu Muslim rivâyetine dayanarak ifade etmiştir.⁴²³

2.3.12.1. Fikhî Konularla İlgili Açıklama Yapması

Hadiste geçen emir sîğasının ifâde ettiği manayı belirtir. Misal olarak, Cuma namazına gitmek için gusül abdesti almakla ilgili,

“Cuma namazına gilecek olan gusül abdesti alsın” *مَنْ رَاحَ إِلَى الْجُمُعَةِ، فَلْيَغْتَسِلْ* ifâdesindeki emir sîğasının istihbâb ifâde ettiğini söyler.⁴²⁴

2.3.12.2. Mezhep Görüşlerini Zikretmesi

Şerhte her ne kadar Hanefî mezhebi görüşlerinin ağırlığı hissedilse de başka mezheplerin fikirlerine de yer verilmiş olmasının farklı mezheplerin görüşlerini kıyas etme adına okuyucuya mühim bir imkân sunduğu söylenebilir. Ali el-Kârî, şerhte fikhî konularla ilgili meselelerde genelde Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerine yer vermektedir.

Süt emmenin hürmete sebep olması ile ilgili,

“nesep sebebiyle haram olan, süt emme yolu ile de haram olur. Azı da çoğu da eşittir”⁴²⁵ hadisini şerh ederken, âlimlerin görüş ayrılıklarını ve dayandıkları delilleri şu şekilde zikretmiştir: Bu hadisin merfû ve mevkûf olma ihtimalı olsa da emme ile süt kardeşliğin sabit olması hususunda bizim

⁴²² Kârî, *Şerh*, s. 389.

⁴²³ Kârî, *Şerh*, s. 355-356; Muslim, Hudûd, 23:

عن بريدة أن ما عراً أتى النبي صلى الله عليه وسلم فرده، ثم أتاه الثانية من الغد، فرده، ثم أرسل إلى قوم، هل تعلمون بعقله شيئاً، فقالوا: ما نعلمه إلا وفي العقل من صالحنا، فاتاه الثالثة، فأرسل عليهم أيضاً، فسألهم، فأخبروه أنه لا بأس به، ولا بعقله فلما كان الرابعة، حفر له حفيرة فرجمه

⁴²⁴ Kârî, *Şerh*, s. 220.

⁴²⁵ Kârî, *Şerh*, s. 262; Buhârî, Şehâdet, 7; Muslim, Rada, 1; Nesâî, Nikâh, 48; Tirmizî, Rada, 1.

için hüccettir. Bu ise cumhûru ulemânın mezhebidir. Âyette mutlak olarak zikredilmesi de bizim için delildir.⁴²⁶

İmam Şâfi, Ahmed ve İshâk: Muslim'in Hz. Aişe'den (r.a.) rivâyet ettiği hadisten dolayı çocuğun beş kere emmesiyle hükmün sabit olacağını söylemişlerdir.⁴²⁷

2.3.12.3. Hadisler Arasında Tercihle Bulunması

Yaşadığı döneminin önemli âlimlerinden olan Ali el-Kârî, hadisleri şerh ederken kendi ilim ve tecrübesine dayanarak kendi fikirlerini de ifâde etmekten geri durmamıştır. Nitekim âlimlerden yaptığı nakillerde her zaman onların görüşlerini aynen kabul etmemiş, yeri gelince onların fikirlerini tenkid etmiş, karşı olduğunu ifâde etmiş ve kendi tercihlerini zikretmiştir.

Rivâyet farklılıklarına göre ihtilafların meydana gelmesi, ele alınan rivâyetin farklı tarîklerine bütüncül bakışla bakmayı zorunlu kılmıştır. Ali el-Kârî, şerhe konu olan fikhî hadisin muhtevası, amelî hükme medar olabileceyse, hadisin farklı tarîklerini zikrederek bazen kendi tercihinin bildirmektedir.

Ali el-Kârî, *Sünen-i Erba'a* sahiplerinin rivâyet ettiği, Nesâî'nin lafzı olan ve Tirmizî'nin sahih hükmünü verdiği,

كان يسلم عن يمينه السلام عليكم ورحمة الله حتى يرى بياض خده الأيمن، وعن يساره: السلام عليكم
ورحمة الله حتى يرى بياض خده الأيسر

“Rasûlullah (s) yanağının beyazı görününceye kadar sağına ve soluna: "Allah'ın selâm ve rahmeti üzerinize olsun!"⁴²⁸ diye selâm verirdi” hadisinin, İmam Malik'in amel ettiği şu hadisten daha tercihe şâyân olduğunu belirtmiştir:

أنه عليه الصلاة والسلام كان يسلم في الصلاة بتسليمة واحدة تلقاء وجهه يميل إلى الشق الأيمن

⁴²⁶ Kârî, *Şerh*, s. 263.

⁴²⁷ Kârî, *Şerh*, s. 263.

⁴²⁸ Kârî, *Şerh*, s. 17-18; Muslim, *Mesâcid*, 62.

“Rasûlullah (s) namazdan çıkarken önüne doğru sağ tarafa meyilli bir şekilde tek bir selâm verirdi.”⁴²⁹

Yeri gelince kendisi Hanefî olmasına rağmen mezhebindeki âlimlerin yanlışlarını zikretmekten geri durmamıştır.⁴³⁰ Bu da Ali el-Kârî'nin aşırı mutaassıp birisi olmadığını göstermektedir.

2.3.13. Hadis Usûlü İle Alâkah Bilgiler

Ali el-Kârî, sened ve metinde zikri geçen hadis ilmi ile ilgili hususları vuzuha kavuşturmuştur. Meselâ, “an’ane” muhaddislerin ıstılahında semâ’ya ve icâzete hamledilir. Fakat likâyı şart koşan Buhârî'nin hilâfına cumhûra göre muasır râvîlerin an’ane ile rivâyeti aralarında likâ olsun olmasın semâ’ya hamledilir. Müellif, Ebû Hanîfe ile şeyhlerinin arasında şüphesiz likânın olduğunu ifâde etmiştir.⁴³¹

Uzun elbisenin yasaklanması ile ilgili bir rivâyetin peşinden Ali el-Kârî şu değerlendirmede bulunur:

“... وَفِي رَوَايَةٍ: عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْأَقْمَرِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْقَطِعًا” diğeri bir rivâyette Ali ibn Akmer'den munkatı' olarak Hz. Peygamberden (s) nakledilmiştir. Buradaki “مُنْقَطِعًا” kelimesinin mutekaddimûn muhaddislerin ıstılahı üzerine söylendiğini ve muteahhirûn muhaddislerin ıstılahine göre Mürsel manasında olduğunu ifâde eder. Ardından her iki şekilde de Hanefîlere göre râvî sika olursa hüccet kabul edildiğini belirtmiştir.⁴³²

عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ

Bu seneddeki “عَبْدُ اللَّهِ”ın Abdullah ibn Mesud olduğunu söyler. Çünkü muhaddislerin ıstılahında mutlak olarak Abdullah dendiğinde, Abdullah ibn Mesud'un kastedildiğini ifâde etmiştir.⁴³³

⁴²⁹ Kârî, *Şerh*, s. 17.

⁴³⁰ Kârî, *Şerh*, S. 550.

⁴³¹ Kârî, *Şerh*, s. 10.

⁴³² Kârî, *Şerh*, s. 283.

⁴³³ Kârî, *Şerh*, s. 17.

عَنِ الْهَيْئِمْ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنِ أَبِي دَرٍّ İdareciliğin bir emanet olduğu ile ilgili rivâyetin

şeklindeki senedinde geçen “الْحَسَنِ” ismi ile ilgili şu açıklamayı yapar: Mutlak olarak “Hasen” dendiğinde Hasen el-Basrî kastedilir.⁴³⁴

Ali el-Kârî, bazen hadislerin merfû,⁴³⁵ mürsel,⁴³⁶ mevkû⁴³⁷ ve munkatî⁴³⁸ olduğunu ifade etmektedir.

2.3.14. Rivâyetlerle İlgili Kendi Görüşlerini İfade Etme Şekilleri

Ali el-Kârî, âyet ve hadislerin yerine göre bol miktarda muhaddis, fakih, müfessir ve benzeri çok sayıdaki âlimin görüşlerinden nakilde bulunmakta ve ayrıca kendi görüşlerini de zikretmektedir. Bunu yaparken islâmî ilim adabına, kendi dönemine kadarki ulemâya ve onların görüşlerine karşı son derece saygı duyduğu ve kendi görüşlerini büyük bir tevazu ile ifade ettiği görülmektedir. Genelde kendi görüşlerini beyan ederken “قُلْتُ”، “أَقُولُ”، “المعنى”،⁴³⁹ “مَجْمَلُ الْكَلَامِ”،⁴⁴⁰ “الحاصل”،⁴⁴¹ “المعتمد”،⁴⁴² “فيه إشارة”،⁴⁴³ “فيه إيماء”،⁴⁴⁴ gibi ifâdeleri kullanmış ve kendi görüşlerinin hemen ardından “والله أعلم بالصواب”، “والله أعلم بالأحوال”، “والله ولي التوفيق” ifâdelerine yer vermiştir. Bu da Ali el-Kârî'nin tevazu sahibi bir âlim olduğunun göstergesidir. Bu konuyu birkaç misalle aktarmaya çalışalım.

Ali el-Kârî, genelde herhangi bir muhatap belirtmeden “قُلْتُ” derim ki” tarzında kendi görüşünü ifade etmektedir. Misal olarak, “hac yolculuğunda Rasûlullah’ın (s) siyah bir sarık sarmasıyla” ilgili şu rivâyeti verebiliriz:

⁴³⁴ Kârî, *Şerh*, s. s. 422.

⁴³⁵ Kârî, *Şerh*, s. 12; 56; 344.

⁴³⁶ Kârî, *Şerh*, s. 14; 39; 166.

⁴³⁷ Kârî, *Şerh*, s. 63; 519; 574.

⁴³⁸ Kârî, *Şerh*, s. 283; 317.

⁴³⁹ Kârî, *Şerh*, s. 12.

⁴⁴⁰ Kârî, *Şerh*, s. 13.

⁴⁴¹ Kârî, *Şerh*, s. 330.

⁴⁴² Kârî, *Şerh*, s. 58.

⁴⁴³ Kârî, *Şerh*, s. 39; 310.

⁴⁴⁴ Kârî, *Şerh*, s. 225.

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ عَلَى بَعِيرٍ أُرْزِقَ إِلَى سَوَادٍ، وَهُوَ نَاقَتُهُ الْقَصْوَاءُ، مُنْقَلَدًا بِقَوْسِهِ، مُنْعَمًا بِعِمَامَةٍ سَوْدَاءَ مِنْ وَبَرٍ

“Rasûlullah (s) Mekke-i Mûkerremenin fethi günü Kasvâ adlı esmer renkli bir deve üzerinde yayını kuşanmış ve başına deve tüyünden yapılmış siyah bir sarık sarmıştı”. Bu hadisin tahrîcini yaptıktan sonra, Rasûlullah (s) Mekke’ye ihramsız girdiği ile ilgili olarak şöyle demiştir: “Ben derim ki: Bu zâhir bir hükümdür. Evlâ olan ise Rasûlullah’ın (s) ihramlı olması ve bir özür sebebiyle sarık sarması” denilmesidir,⁴⁴⁵ diyerek kendi görüşünü ifâde etmiştir.

Bazen “bil ki”⁴⁴⁶ “اعلم” şeklinde okuyucuya hitap ederek bazı bilgilere dikkat çekmektedir.

Ali el-Kârî’nin nadir de olsa farazî bir soru sorarak “فإن قلت”, “فقلت”, “şöyle dersin” “şöyle derim” şeklinde bir metot benimsediği görülmektedir.⁴⁴⁷

Ali el-Kârî, şeyhlerimizin şeyhi⁴⁴⁸ diyerek övgü ifâdeleri kullansa da, yeri gelince Suyutî’yi (911/1505) tenkid etmekten geri durmamıştır.

Ali el-Kârî, bazen hadisin söyleniş sebebini ve hikmetini açıklamaktadır. Misal olarak yemek hazırsa önce yemeğin yenmesi ile ilgili,

إِذَا نُودِيَ بِالْعِشَاءِ، وَأَنَّ الْمُؤَدَّنَ، فَأَبْدَأُوا بِالْعِشَاءِ“ müezzin Yatsı için ezan okursa, önce akşam yemeği ile başlayın”⁴⁴⁹ hadisini şerh ettikten sonra, bunun hikmetini şöyle îzah etmiştir: Bunun hikmeti, yemeğin namazda insanı meşgul etmemesidir. Namazın karıştığı yemek, yemeğin karıştığı namazdan daha hayırlıdır.⁴⁵⁰

“Allah doğrusunu en iyi bilendir, Allah أعلم بالصواب, والله أعلم بالأحوال” gibi ifâdeleri genellikle birbirine muâriz gibi gözükten

⁴⁴⁵ Kârî, *Şerh*, s. 232.

⁴⁴⁶ Kârî, *Şerh*, s. 584, 592.

⁴⁴⁷ Kârî, *Şerh*, s. 9.

⁴⁴⁸ Kârî, *Şerh*, s. 98.

⁴⁴⁹ Kârî, *Şerh*, s. 207; 208; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, III, 331.

⁴⁵⁰ Kârî, *Şerh*, s. 208.

hadisleri cem' ederek bir manaya hamlettiği zaman,⁴⁵¹ senedle ilgili bilgi verdiği zaman,⁴⁵² hadisi açıkladıktan sonra⁴⁵³ ve kendi görüşünü ifâde ettikten sonra zikretmektedir. Bazen bu ifâdeleri terk ettiği yerler olduğu da görülmektedir.

2.3.15. Ali el-Kârî'nın Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen Tenkidlere Verdiği Cevaplar

Ali el-Kârî, Hanefî âlimlerin te'lif ettiği bazı eserler üzerine şerh yazmanın yanı sıra, özellikle Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen *Musnedu Ebû Hanîfe* ve *el-Fıkhu'l-Ekber* isimli eserlerini şerh etmek sûretiyle Ebû Hanîfe'ye ne kadar bağlı olduğunu isbat etmiştir.

Ali el-Kârî'nin farklı yerlerde Ebû Hanîfe'nin Hadis ilmindeki yerine değindiği ve Ebû Hanîfe'ye yöneltilen bazı tenkidlere cevap vermeye çalıştığı müşahade edilmektedir.

Şu da ifâde edilmelidir ki, şerh çalışmalarının değerini azaltan unsurlardan biri de mezhep taassubudur. Bir eser, taassuba kapılmadan şerh edildiğinde herkes için çok faydalı bir çalışma olacağı muhakkaktır.⁴⁵⁴ Bu açıdan Ali el-Kârî'nin bu şerhini değerlendirmek gerekirse, onda aşırı derecede bir mezhep taassubu görülmemiştir. Şöyleki yeri gelince diğer mezheplerin görüşlerini⁴⁵⁵ ve hadislerden delillerini⁴⁵⁶ zikretmesi, İbnu'l-Humâm'dan (861/1457) naklen mut'a nikâhının caiz olduğu ile ilgili görüşün İmam Malik'e nisbet edilmesinin galat olduğunu⁴⁵⁷ ve yeri gelince *Musnedu Ebû Hanîfe*'deki bazı hadislerin İmam Şâfiî'nin görüşüne muvafık olduğunu⁴⁵⁸ ifâde etmesi, Ali el-Kârî'nin aşırı mutaassıp birisi olmadığını söyleme imkânı vermektedir.

⁴⁵¹ Kârî, *Şerh*, s. 16.

⁴⁵² Kârî, *Şerh*, s. 64.

⁴⁵³ Kârî, *Şerh*, s. 97.

⁴⁵⁴ Şirinov, Rufet, *Ali el-Kârî'nin Şerh Metodu (Mirkâtül'l-Mefâtiḥ Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2019, s. 84.

⁴⁵⁵ Kârî, *Şerh*, s. 36; 61; 65; 66; 128. 263; 493.

⁴⁵⁶ Kârî, *Şerh*, s. 141; 263; 442.

⁴⁵⁷ Kârî, *Şerh*, S. 550.

⁴⁵⁸ Kârî, *Şerh*, s. 29

Bu hususla ilgili Ebû Hanîfe ile Evzâî (157/774) arasında cereyan eden münazarayı anlatan rivâyetin şerhinde görülmektedir. Ali el-Kârî, Ebû Hanîfe'nin fâkih râvîlerin rivâyetlerini ve Evzâî'nin ise âli isnadı tercih ettiğini İbnu'l-Humâm'dan (861/1457) naklettikten sonra, “her kim ki bu konu ile ilgili (rukûya giderken ve kalkarken ellerin kaldırılması) Buhârî'nin (256/870) *Sahih*'de rivâyet edilen bir hadisin Ebû Hanîfe ve ashâbına ulaşmadığını iddia ederse insâf sınırını aşmış ve hataya düşmüş olur⁴⁵⁹ diyerek Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki konumunu belirtmeye çalışmıştır.

Haskefî rivâyetinde “وَفِي رِوَايَةٍ” bir rivâyette de şöyledir” şeklinde aynı muhtevadaki bazı hadislerin olduğu daha önce ifâde edilmişti. Binaenaleyh Ali el-Kârî, idareciliğin bir emanet olduğu ile ilgili,

يَا أَبَا ذَرٍّ، الْإِمْرَةُ أَمَانَةٌ فَيَتَبَانَهُ فِيهَا خَيْرٌ وَهِيَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خِزْيٌ وَنَدَامَةٌ إِلَّا مَنْ أَخَذَهَا مِنْ حَقِّهَا وَأَدَّى
الَّذِي عَلَيْهِ وَأَنَّى ذَلِكَ

“Ya Ebû Zer! İdarecilik bir emanettir. Onu yerine getirmekte çok hayır vardır. Hakkıyla yerine getirmeyen ve gereğini edâ etmeyenler için bu vazife kıyamet gününde pişmanlık ve rezilliktir. Ancak, kim ki yöneticiliği üstlenir ve üzerine düşen vazifeleri hakkıyla yerine getirirse müstesnadır. Bunu hakkıyla yapabilecek kimse zor bulunur.”⁴⁶⁰ manasındaki rivâyetin ikinci bir tariki vardır. İfâdesi ile başlayan الْإِمْرَةُ أَمَانَةٌ، وَهِيَ خِزْيٌ وَنَدَامَةٌ، إِلَّا مَنْ أَخَذَهَا مِنْ حَقِّهَا، وَأَدَّى الَّذِي عَلَيْهِ، وَأَنَّى ذَلِكَ يَا أَبَا ذَرٍّ hadisin şerhinde, bunun bir önceki rivâyetin aynısı olduğunu, ancak يَا أَبَا ذَرٍّ kısmında takdim ve tehir söz konusu olduğunu kaydettikten sonra, zikri geçen takdim ve tehirin, metin farklılıkları ve senedlerin diğer tarîkleri hususunda Ebû Hanîfe'nin zabt ve hıfzının kemaline delâlet ettiğini belirtir. Çünkü onun, ümmetin en hayırlısı olarak bilindiğini ve hadislerden anlaşılması gereken muradı nakletmede tek âlim olduğunu söylemiştir.⁴⁶¹

Ali el-Kârî, kertenkele'nin yenmesi ile ilgili rivâyeti şerh ederken, Gazzâlî'nin (505/1111) *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'deki: “Rasûlullah'ın (s) sofrasında kertenkelenin

⁴⁵⁹ Kârî, *Şerh*, s. 38.

⁴⁶⁰ Kârî, *Şerh*, s. 422; Muslim, *İmâre*, 4.

⁴⁶¹ Kârî, *Şerh*, s. 423.

yendiğine dâir rivayetin Sahihayn'da nakledilmekte olup zannımca bu rivâyet Ebû Hanîfe'ye ulaşmamıştır. Şayet ulaşmış olsaydı buna göre hüküm verirdi"⁴⁶² manasındaki sözlerini zikrettikten sonra, "قُلْتُ" diyerek bunu şu şekilde cevaplamaya çalışmıştır: "Bu bir zandır. Ebû Hanîfe hakkında en doğru görüş, Onun sahîh ve zayıf hadislerle hâkim olduğudur. Ebû Hanîfe bu konuyla ilgili hadisleri cem' ederek ve rivâyet ve dirâyeti göz önünde bulundurarak kertenkelenin yenmesinin ya haram olduğuna dâir rivâyeti tercih etmiştir ya da mekruh olduğuna hamletmiştir."⁴⁶³

Ali el-Kârî'nin bazı ifâdeleri, *Musnedu Ebû Hanîfe*'deki hadisleri aynı zamanda Ebû Hanîfe'nin görüşleri olarak telakki ettiğini söyleme imkânı vermektedir. Binaenaleyh bazı rivâyetlerin yanlış anlaşılmasından endişe ederek meselenin doğru anlaşılması için açıklama yaptığından bahseder. Bunun en güzel misali îmân hususunda şüpheli olan kimsenin durumunu anlatan hadisin şerhinde görülmektedir.

لَمَّا نَزَلَ مُعَاذُ حِمَصَ، أَنَاهُ رَجُلٌ شَابٌ، فَقَالَ: " مَا تَرَى فِي رَجُلٍ وَصَلَ الرَّحِمَ، وَبَرَّ، وَصَدَقَ الْحَدِيثَ، وَأَدَّى الْأَمَانَةَ، وَعَفَّ بَطْنَهُ وَقَرَجَهُ، وَعَمِلَ مَا اسْتَطَاعَ مِنْ خَيْرٍ، غَيْرَ أَنَّهُ شَكَ فِي اللَّهِ وَرَسُولِهِ، قَالَ: إِنَّهَا تُحْبِطُ مَا كَانَ مَعَهَا مِنَ الْأَعْمَالِ، قَالَ: فَمَا تَرَى فِي رَجُلٍ رَكِبَ الْمَعَاصِي، وَسَفَكَ الدَّمَاءَ، وَاسْتَحَلَّ الْفُرُوجَ وَالْأَمْوَالَ، غَيْرَ أَنَّهُ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ مُخْلِصًا، قَالَ مُعَاذٌ: أَرْجُو، وَأَخَافُ عَلَيْهِ، قَالَ الْفَتَى: وَاللَّهِ، إِنْ كَانَتْ هِيَ الَّتِي أَحْبَبْتُ مَا مَعَهَا مِنْ عَمَلٍ، مَا تَضُرُّ هَذِهِ مَا عَمِلَ مَعَهَا، ثُمَّ انصَرَفَ، فَقَالَ مُعَاذٌ: مَا أَرُؤُكُمْ أَنْ رَجُلًا أَفْقَهُ بِالسُّنَّةِ مِنْ هَذَا

"Muaz (r.a.) Hims'tayken bir genç gelerek şöyle bir soru sordu: sıla-i rahim yapan, iyilik yapan, sözünde sadık olan, emaneti yerine getiren, yediğine dikkat eden, namuslu yaşayan, imkânı nisbetinde hayır işleri yapan, bütün bunların yanı sıra Allah ve onun Rasûlu hususunda şüpheye düşen bir kimse hakkında ne dersin? Muaz (r.a.), 'bu şüphe, onun yapmış olduğu hayır işlerini yok eder' diye cevap verdi. Genç soru sormaya şöyle devam etti: Bir insan, her türlü günahı yapar, kan akıtır, başkalarının namusuna ve mallarına tecavüz eder. Bunların yanı sıra Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlu olduğuna halis olarak inanan kimse hakkında ne dersin? Muaz (r.a.) şöyle cevap verdi: İmanından dolayı

⁴⁶² Gazzâlî, Muhammed ibn Muhammed (505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Dâru'l-Marife, Beyrut, trs. II, 116.

⁴⁶³ Kârî, *Şerh*, s. 91.

kurtulacağını ümit ederim ve yapmış olduğu günahlarından dolayı da cehenneme gireceğinden korkarım.” Bilahare genç: Allah’a yemin olsun ki, yapılan bütün salih amelleri yok eden o şüpheli, şüpheden uzak olan bu îmâna bütün bu günahlara rağmen zarar vermez. Muaz (r.a.) gencin bu sözünün üzerine şöyle dedi: Sünneti bu gençten daha iyi bilen birisinin olduğunu zannetmiyorum.” Bu hadisi şerh ederken, Muaz’ın (r.a.) verdiği iki cevabın bu iki meseledeki ehl-i sünnet ve'l-cemaatin mezhebine uygun olduğunu ifade eder. Ancak, gencin “ وَاللَّهِ، إِنْ كَانَتْ هِيَ الَّتِي أَحْبَبْتُ مَا مَعَهَا مِنْ عَمَلٍ، مَا تَضُرُّ هَذِهِ ” sözünde işkâl olduğunu, sebep olarak da gencin sözünün zâhiren Mürcie mezhebinin görüşüne benzediğini söyler. Ardından ircâ meselesini *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*'de tafsilatlı bir şekilde izah ettiğini ve Ebû Hanîfe'nin ehl-i sünnet ve'l-cemaattan olduğunu beyan ettiğini ve Muaz'ın (r.a.) son sözünün Ebû Hanîfe nezdinde makbul olduğunun düşünülmemeyeceğini ifade eder. Ali el-Kârî, devamında meseleyi şöyle te'vil eder: Gencin sözündeki masiyet, sahibini cehennemde ebedi bırakacak ve cennete hiç bir zaman giremeyecek kadar zarar verecek günah değildir.⁴⁶⁴ Başka yerlerde de *Musnedu Ebî Hanîfe*'deki rivâyetten yola çıkarak Hâricîlerin ve Mutezilenin iddialarının batıl, Mürcienin sözünün de fâsid olduğunu söylemiş, bilahare Ebû Hanîfe'nin itikadının doğru olduğunu ve O'nu Mürcieye nisbet edenin de sözünün batıl olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁵

Şerhte *Musned*'in güvenilir olduğuna dâir ifâdeleri görülmektedir. Ali el-Kârî, “هذا المسند المعتمد”⁴⁶⁶ diyerek, *Musnedu Ebî Hanîfe*'nin güvenilir olduğuna işaret etmiş bulunmaktadır. Ali el-Kârî'nin *Musnedu Ebî Hanîfe*'yi şerh etmesi, söz konusu eserin güvenilir olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü, ancak sağlam ve güvenilir bir metin üzerinde, sağlıklı açıklamalar yapılarak doğru hükümlere ulaşılabılır. Binaenaleyh bir şeye karşı aşırı sevgi ile ilgili hadiste bu görülmektedir. “حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ” Bir şeyi aşırı sevmen kör ve sağır eder”. manasındaki rivâyetin şerhinde mavzubahis hadisin sihhati ile alâkalı bazı görüşlere yer vermiştir. Ali el-Kârî, Radiyyuddîn Sâgânî'nin (650/1252) söz konusu hadisin mevzû olduğuna dâir görüşünde yanıldığını ifade ettikten sonra, Sehâvî'den (902/1496) şu bilgileri nakleder: “Ebû Dâvûd'un bu hadisin

⁴⁶⁴ Kârî, *Şerh*, s. 453- 454.

⁴⁶⁵ Kârî, *Şerh*, s. 496- 497; 502.

⁴⁶⁶ Kârî, *Şerh*, s. 7; 9.

hükmü ile ilgili sükûtu bize yeter. Bu ne mevzû ne de şedîdu'd-da'fdır. Bu rivâyet hasendir."⁴⁶⁷ Buna benzer misallerden yola çıkılarak Ali el-Kârî şerhinin, aynı zamanda *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* özelinde yapılan bir nevi Ebû Hanîfe savunması durumunda olduğu da söylenebilir.

2.3.16. *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*'nin Sonraki Çalışmalara Tesiri

Bir şerhin değeri ve önemi, kendinden sonraki dönemlerde istifâde edilmesiyle bilinir. Ali el-Kârî'nin *Musned* şerhinin kendinden sonraki çalışmalara etkisi incelenektir.

Türkçe tercüme ve şerhler Ali el-Kârî'nin şerhinden müstağni kalamamışlardır. *Musnedu Ebî Hanîfe*'nin tercüme ve şerhlerinde sıklıkla Ali el-Kârî'nin şerhine müracaat edilmiştir. Bunun sebebi Ali el-Kârî'nin temel İslâmî ilimlerin her alanında eser kaleme almış olmasıdır.

1. Muhammed Hasen Senbehlî'nin (1305/1887) *Tensîku'n-Nizâm fî Musnedi'l-İmam* isimli eserinde sık sık Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*'sine atıfta bulunduğu müşâhade edilmiştir.⁴⁶⁸

2. Muhammed Selim Köse tarafından *Müsned İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe* ismi ile Türkçeye tercüme edilen eser, Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* adlı eserini esas alınarak tercüme edilmiştir.⁴⁶⁹

3. Çelik, Mustafa, *İttibâi's Sünnat-i Şerife Şerh-u Müsned-i Ebi Hanîfe* isimli eserinde, *Musnedu Ebî Hanîfe*'deki rivâyetleri şerh etme esnasında en çok Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe* adlı şerhine müracaat edildiğini⁴⁷⁰ mevzubahis eserinde ifâde etmiştir.

4. Hayyire Yüksek, *Zâhid el-Kevserî'nin "el-İmtâ" Adlı Eserinde Yer Alan "Musnedu Ebî Hanîfe li'l-Hasen b. Ziyâd"daki 60 Hadîs-i Şerîfin Tahrîci ve*

⁴⁶⁷ Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed ibn Abdîrahmân ibn Muhammed (902/1497), *el-Mekâsîdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Muştehire ale'l-Elsine*, thk Muhammed Osman, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1985, s. 294.

⁴⁶⁸ Bak. Senbehlî, s. 38; 39; 265; 952, vd.

⁴⁶⁹ Köse, Muhammed Selim, *Müsned İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe*, 2. bs., Emin yay., İstanbul, 1978, s. 6. (Neşredenin önsözü)

⁴⁷⁰ Çelik, Mustafa, *İttibâi's Sünnat-i Şerife Şerh-u Müsned-i Ebi Hanîfe*, Yenda yay., İstanbul, 2014.

Değerlendirilmesi isimli çalışmasında, hadislerin tercümesi ve tahrîci hususunda Ali el-Kârî'nin *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*'sinden istifâde edeceğini belirtmiş,⁴⁷¹ bazı rivâyetlerin sıhhati,⁴⁷² bazı râvîlerin terceme-i hâlleri⁴⁷³ ve bazı kelimelerin manalarının açıklamaları⁴⁷⁴ ile ilgili mevsubahis şerhe atıfta bulunduğu görülmüştür. İşte bu bilgiler, Ali el-Kârî'nin şerhinin önemli olduğunu söyleme imkânı vermektedir.

Şerh, kendinden önceki kitaplardan nakilde bulunması, değerlendirmeler yapması, hadislerden çıkarılan fikhî hükümleri belirlemesi, râvîlerin hal tercümelerini vermesi ve kelimeleri açıklaması bakımından kapsamlı bir şerhtir.

Ali el-Kârî'nin *Musnedu Ebî Hanîfe*'deki rivâyetleri şerh etmedeki bütün bu gayretlerine rağmen kendinden sonraki bazı *Musnedu Ebî Hanîfe* şârihleri tarafından tenkid edildiği noktalar da olmuştur.⁴⁷⁵ Misal vermek gerekirse, Senbehli: "...Ali el-Kârî'nin şerhi çok acele yazdığını ve bu sebeple özellikle râvileri tanıtırken bir takım kusurların meydana geldiğini, belirtmiştir."⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Yüksek, Hayyire, *Zâhid el-Kevserî'nin "el-İmtâ" Adlı Eserinde Yer Alan "Müsnedü Ebî Hanîfe li'l-Hasen b. Ziyâd"daki 60 Hadîs-i Şerîfin Tahrîci ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Uşak, 2018, s. 1; 3.

⁴⁷² Yüksek, s. 99.

⁴⁷³ Yüksek, s. 114.

⁴⁷⁴ Yüksek, s. 231.

⁴⁷⁵ Sindî, *el-Mevâhibu'l-latîfe Şerhu Müsnedi Ebî Hânîfe*, I-VII, thk. Takiyyu'd-Dîn Nedvî, 1. bs., Dâru'n-Navâdir, Rivayd, 2013, I, 4; Senbehli, s. 18; 460-461.

⁴⁷⁶ Senbehli, s. 18.

SONUÇ

Şerhe olan ihtiyaç ilk dönemden itibaren başlamış ve bugüne kadar devam etmiştir. Araştırmamızda Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen, Hârisî (340/952) tarafından cem olunan ve Haskefi'nin (650/1252) ihtisar ettiği *Musned* üzerine Ali el-Kârî tarafından kaleme alınan *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe* isimli eserin, muhtevası, metodu ve kaynakları konu edinilerek incelenmiş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Ebû Hanîfe'ye yöneltilen tenkidlere müellifin cevabı incelenmiş ve netice itibarıyla bu şerh özelinde Ali el-Kârî'nin hadisçiliği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Şerh tarihinde önde gelen önemli şahsiyetlerden biri olan Ali el-Kârî, Herat'ta ilk tahsilini yaptıktan sonra Mısır'da bir müddet kalmış, ardından Mekke'ye gidip oraya yerleşmiştir. Genç yaşından itibaren dinî ilimlerle meşgul olmuş ve yaşadığı asırda İslâm ilimlerinin geliştiği Mekke'de ilim halkalarına katılarak kendini geliştirmiş bir âlimdir. Oradaki Ebu'l-Hasen el-Bekrî (952/1545), İbn Hacer el-Heytemî (974/1567), Ali el-Muttakî el-Hindî (974/1567), Kutbuddin el-Mekkî (990/1582) gibi zamanının önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Ali el-Kârî, kendi zamanından önce ve yaşadığı dönemde ümmet içerisinde dinî ilimlere olan rağbetinin, özellikle hadis ilmine himmetlerin azaldığını yakından görmüş ve bazı hadis kitaplarını şerh etmek sûretiyle bu eksikliği gidermeye çalışmıştır. Yine hadis alanında yazdığı eserler onun hadis ilmine olan vukûfiyetini isbatlar mahiyettedir.

Ali el-Kârî, *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe* başta olmak üzere yazdığı bütün hadis şerh kitaplarında Ebû Hanîfe'nin görüşlerine sadık kalmış ve Ebû Hanîfe'den gelen fikirleri savunmuştur. Binaenaleyh Ebû Hanîfe'nin görüşleriyle hadislerin uyumluluğunu ortaya koymak için büyük bir çaba sarf eden Ali el-Kârî'nin bu hususla ilgili olarak Ebû Hanîfe'ye yöneltilmiş tenkidleri de cevaplandırmaya çalıştığı görülmektedir. Bu sebeple söz konusu şerhi bir nevi Ebû Hanîfe mudaafası olarak tavsîf etmek mümkündür.

Musnedu Ebû Hanîfe üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. Bu şerhler arasında özellikle Ali el-Kârî'nin şerhi dikkat çekmektedir. Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*'den sonra yazdığı bu şerhte, önceki dönemin bilgi birikimini de adeta özetleyerek şerhetmiştir. Bu sebeple *Musned*'in şerhi konusunda, başvurulacak ilk kaynak durumunda olduğu söylenebilir. Sözü edilen şerhte hadis ile fikhî mezc eden Ali el-

Kârî'nin hadisçiliğinin yanında fıkıhçılığını da büyük ölçüde ortaya koyduğunu ifâde etmek mümkündür.

Ali el-Kârî, rivâyetleri sened ve metin yönünden incelemiş, hadislerin ihtivâ ettiği manaları ifâde etmiş ve hükümleri açıklamıştır. Bunu yaparken ayet ve hadislerden de istifâde etmiştir. Bununla birlikte ibareleri dil bilgisi yönünden tahlîl etmekle ve kelimelerin zabtına dâir bilgi vermek sûretiyle ibarelerin doğru anlaşılmasını sağlamıştır. Ali el-Kârî, kırâat âlimi olduğu için bazı hadis metinlerindeki kelimelerin okunuş şekillerine, âyetlerin farklı okunuşlarından istişhad etmiştir. *Musned*'deki hadislerin mümkün mertebe her birini masâdir-ı asliyyeden benzer mahiyetteki rivâyetleri farklılıklarıyla beraber zikretmek sûretiyle tahrîcini yapmıştır. Bununla *Musned*'in değerini artırmış ve güvenilir olduğunu rivâyetlerin mutâbî ve şâhidlerini zikrederek ortaya koymaya çalışmıştır.

Senedleri incelerken râvîler hakkında genel bilgi vermiş ve *Musned*'deki bazı râvîlerin isimlerini tesbit ederek açıklamaya çalışmıştır. Ebû Hanîfe'nin hadis aldığı hocalarından, ilk geçtiği yerde bazen uzun ve yerine göre kısa yer vermiştir. Rivâyetlerden hüküm çıkarırken genellikle Ebû Hanîfe'nin görüşlerini teyit etmiş, bununla birlikte diğer mezheplerin görüşlerine de temas etmiştir. Mezhep içerisinde imamlar görüş ayrılığına düştüklerinde, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tercih etmiştir. *Musned*'deki bazı hadislerin diğer hadislerle tearuz halinde olduğunu ifâde ederek sözü edilen tearuzu gidermeye çalışmıştır.

Ali el-Kârî'nin kendisinden önceki *Musnedu Ebî Hanîfe* üzerine yapılan çalışmalara atıfta bulunmadığı tesbit edilmiştir. *Musnedu Ebî Hanîfe*'nin bazı tercüme ve şerhlerinde sıklıkla Ali el-Kârî'nin şerhine müracaat edildiği müşâhade edilmiştir. Ali el-Kârî, genel olarak bu şerhi anlaşılır, kısa ve kolay ifâdelerle, okuyan kimsenin rahatlıkla anlayabileceği bir üslûp benimseyerek rivâyetleri kısa ifâdelerle şerh etmiştir. Çalışmamızın, akademik çalışmalara bir nebze de olsa katkıda bulunacağı kanaatindeyiz. Şerhin muhtelif kütüphanelerde bulunan bütün mahtû nûshalarının tesbiti yapılarak metinlerin mukayese edilmesi, sağlıklı ve tahkîkli neşrinin yapılması önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdurrazzâk**, Ebû Bekr İbn Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannef*, 2. bs., thk. Habîburrahmân A'zamî, I-XI, el-Meclisu'l-İlmî, Hind, 1403/1982.
- Acet**, Semih, *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2018.
- Acioğlu**, Mustafa, *Ebû Hanîfe Müsned Tercüme ve Şerh*, I-II, Kayıhan, İstanbul, 2015.
- Ahmed**, Ebû Abdillâh Ahmed ibn Muhammed ibn Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855), *Musned*, thk. Şuayb el-Arnâvût - Âdil Mürşid, 1. bs., I-XLV, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.
- Akgöğ**, Harun, *Ali el-Kârî Hayatı, Eserleri ve İbn Arabî'ye Eleştirisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1995.
- Ali el-Kârî**, İbn Sultan Muhammed (1014/1605), *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhi Mişkâti'l-Mesâbih*, I-XVIII, Beyrut, trs.
- _____, *el-Hurzu's-Semîn li'l-Hisni'l-Hasîn*, I-III, thk. Muhammed İshâk Muhammed Ali İbrâhîm, 1. bs., Riyâd, 1434/2013.
- _____, *Mecmû'atu Resâili Ali el-Kârî*, I-VIII, thk. Muhammed Hallûf Abdullah, vd. Daru'l-Lübab, İstanbul, 2016.
- _____, *Şerhu Musnedi Ebû Hanîfe*, nşr. Halîl Muhyiddin el-Meys, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1435/2014. (Kârî, *Şerh*)
- _____, *Şerhu Şerhi Nühbeti'l-Fikar*, thk. Muhammed Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm, Kalem yay., Beyrut, trs.
- _____, *Şemmu'l-Avârız ve fî Zammi'r-Ravâfiz*, 1. bs., thk. Macîd el-Halîfe, Merkezu'l-Furkân li-Dirâsati'l-İslâmiyye, Kâhire, 2004.
- _____, *Senedu'l-Enâm fî Şerhi Musnedi Ebû Hanîfe*, Tertib eden, Muhammed Âbid Sindî, Dâru'n-Nu'mân li'l-Ulûm, Dımaşk, 1431/2010.
- _____, *Cem'ül-Vesâil fî Şerhi's-Şemâil*, I-II, el-Matbaatu'l-Şarkiyye, Mısır, trs.
- _____, *Şerhu's-Şifâ*, I-II, 1. bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.
- _____, *Şerhu Muşkilâti'l-Muvatta*, I-IV, thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâtî Ahmed ibn Alî, 1. bs., Dâru ibn Hazm, Beyrut, 2014.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 6. bs., İFAV yay., İstanbul, 2012.

Aydoğdu, Necdet, “Ebû Nuaym el-İsbehânî ve “Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe” Adlı Eseri Üzerine”, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, sy. 20, s. 213-235, 2017.

Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd ibn Ahmed ibn Mûsâ ibn Ahmed (855/1451) *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, I-XIII, 1. bs., Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

Bananzâde Ahmed Nâim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*, I (Mukaddime) 9. bs., DİB Yayınları, Ankara, 1987.

Bağdâdî, Ebû Bekr Hatîb Ahmed ibn Ali ibn Sâbit (463/1071), *Târîhu Bağdad*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

_____, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, I-II, thk. Mahmûd Tahhân, Mektebetu'l-Meârif, Riyâd, 1403/1983.

Bağdatlı, İsmail Paşa (1338/1920), *Hediyetu'l-Ârifîn*, I-II, Matbaatu'l-Behiyye, İstanbul, 1951.

Bilen, Mehmet, “Hadis Şârihi Olarak İbn Hacer el-Askalânî”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, sy. 2, Sakarya, 2009, s. 50-66.

_____, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, Ankara Okulu yay., Ankara, 2013.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1382/1962), *Büyük Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay, Ankara, 1974.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed ibn İsmâîl el-Buhârî el-Cu' fi (256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr ibn Nâsiru'n-Nâsir, 1.bs., I-IX, Dâru Tavku'n-Necât, Beyrut, 1422/2002.

Dârimî, Abdullah ibn Abdirrahmân ibn el-Fazl (255/869), *es-Sünen*, thk. Nebîl Hâşim el-Ğamrî, 1.bs. Dâru'l-Beşâir, Beyrut, 1434/2013.

Demir, Halis, “Ebû Hanîfe'ye Nisbet Edilen Hadis Kitapları *Kitabu'l-Âsâr ve Müsned*”, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, sy. 20, 2017, s. 121-144.

Durmuş, İsmail, “Fıkhü'l-Luga” *DİA*, EK-1, 451-454, İstanbul, 2006.

Canlı, Mustafa, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1998.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl ibn Hammâd (393/1003) *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, I-VI, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, 4. bs., Dâru'l-İlim, Beyrut, 1987.

- Çakan**, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, 10. bs., İFAV yay., İstanbul, 2012.
- _____, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, 5. bs., İFAV yay., İstanbul, 2012.
- Çelebi**, Kâtip, *Keşfu'z-Zunun an Esamî'l-Kutub ve'l-Funun*, nşr. Şerefeddin Yaltkaya - Rifat Bilge, Mektebetu'l-Musenna, Bağdat, 1941.
- Çelik**, Mustafa, *İttibâi's Sünnet-i Şerife Şerh-u Müsned-i Ebi Hanîfe*, Yenda yay., İstanbul, 2014.
- Ebû Bekir**, Nizamuddin Nâfi, *Molla Ali el-Kârî el-Herevî Muhaddisen*, Basılmamış Doktora Tezi, Pencap Üniversitesi, Lahor, 1980.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman ibn Eşâs ibn İshak ibn Beşîr es-Sicistânî (275/889), *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Hamîd, I-IV, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, trs.
- Ebu'l-Hayr**, Abdullah Mirzâd (1343/1924), *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-Nevr ve'z-Zeher fî Terâcimi Efâzîli Mekke mine'l-Karni'l-Âşir ile'l-Karni'r-Râbi' Aşer*, nşr. M. Saîd el-Âmûdî - Ahmed Ali, Â'lamü'l-Ma'rife, Cidde, 1406/1986.
- Gazzâlî**, Muhammed ibn Muhammed (505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Dâru'l-Marife, Beyrut, trs.
- Görmez**, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 4. bs., Otto yay., Ankara, 2014.
- Görücüoğlu**, Erkam, *el-Hârisî ve Müsnedü Ebî Hanîfe Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2018.
- Güler**, Zekeriya, *Hadis Tetkikleri*, 1. bs., İFAV yay., İstanbul, 2015.
- Gündüz**, Tufan, "Safevîler", *DİA*, XXXV, 451-457. TDV yay., İstanbul, 2010,
- Habeşî**, Abdullah Muhammed, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşi*, I-III, el-Mecma'us-Sakâfî, el-Imarat el-Arabiyat El-Muttahida, 2004.
- Hatiboğlu**, İbrahim, "el-Musned", *DİA*, XXXII, 101-103, İstanbul, 2006.
- Haskefi**, Alâuddîn Muhammed Dimaşkî, *ed-Durru'l-Muhtâr*, thk. Abdu'l-Mun'im Halil İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Hârizmî**, Ebu'l-Mueyyed Muhammed ibn Mahmûd (665/1267), *Câmi'u'l-Mesânîd*, I-II, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, trs.

İbn Hacer, Ahmed ibn Ali Askalânî (852/1449), *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, I-X, Dâru'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Beyrut, 2002.

_____, *Tehzibu't-Tehzib*, I-XII, Matbaatu Meclis-i Dâireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye el-Kâine, el-Hind, 1326.

İbn Mâce, Muhammed el-Kazvînî (273/887), *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, I-II, trs., yy.

İbnu'l-Esîr, Mecdu'd-Dîn eş-Şeybânî el-Cezerî (606/1210), *en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, I-V, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979.

İbnu'l-Humâm, Kemaluddin, *Fethu'l-Kadîr*, Daru'l-Fikr, I-X, Beyrut, trs.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay ibn Ahmed ibn Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (1089/1679) *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâvud, thr. Abdulkadir el-Arnâvud, I-XI, Dâru ibn Kesîr, Beyrut, 1986.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebû'l-Fadl Muhammed ibn Mükerrrem (711/1311), *Lisanu'l-Arab*, I-XV, 3. bs., Dar Sadr, Bayrut, 1993.

İsâmî, Abdulmelik ibn Huseyn ibn Abdulmelik (1111/1699), *Semtu'n-Nucûm el-Avâlî fî Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâlî*, 1. bs., I-IV, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Kahraman, Hüseyin, "Hadis Şerhinde Mezheb Faktörü", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 7, Sakarya, 2007, s. 7-34.

Kandemir, M. Yaşar, "eş-Şifâ" *DİA*, XXXIX, 134-138, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010.

Karadaş, Çağfer, *Ali el-Kârî'nin Akaide Dâir Eserleri ve Bazı İtikadi Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1991.

_____, "Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", *Uludağ Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c.5, sayı 5, Bursa, 1993. s. 287-299.

Kayapınar, Hasan, *İslam Hukuk Metodolojisinde Âhâd Haber ve Ali el-Kârî'nin Âhâd Habere Yaklaşımı (Fethu Bâbi'l-İnaye Özelinde)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2014.

Kehhâle, Ömer Rızâ (1408/ 1987), *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Dâru İyhâi't-Turâs el-Arabî, Beyrut, trs. I-XIII.

- Kettânî**, Muhammed Abdulhay ibn Abdilkebir ibn Muhammed (1382/1962), *Hadis Literatürü* trc. Yûsuf Özbek, İz yay., İstanbul, 1994
- Köse**, Muhammed Selim, *Müsned İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe*, 2. bs., Emin yay., İstanbul, 1978.
- Kuraşî**, Abdulkâdir (775/1374), *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefîyye*, I-II. Mîr Muhammed Kutub Hane yay., Karaçi, trs.
- Kutlay**, Halil İbrahim, *el-İmam Ali el-Kârî ve Eseruhû fî İlmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1987.
- Luknovî**, Abdulhay (1303/1886), *Ta'liku'l-Mumecced alâ Muvatta'î Muhammed*, thk. Takiyyu'd-Dîn en-Nedvî, I-III, Dâru'l-Kalam, Dımaşk, 2005.
- _____, *el-Fevaidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefîyye*, nşr. Seyyid Muhammed Bedruddin Ebû Firas, Dar'ul-Marife, Beyrut, trs.
- Mollaibrahimoğlu**, Cemil Cahit, *Ta'likatu'l-Kârî alâ Sulâsiyyâti'l-Buhârî Adlı Eserin Edisyon Kritiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2010
- Muhibbî**, Muhammed Emîn (1111/1699), *Hulâsatu'l-Eser fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer*, I-IV, Dâru Sâdır, Beyrut, trs.
- Muslim**, Ebu'l-Huseyn Muslim ibn el-Haccâc ibn Muslim el-Kuşeyrî (261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, I-V, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- Müessesetu Âli Beyt**, *el-Fihrisu's-Şâmil li't-Türasi'l-Arabiyyi'l-İslamî el-Mahtûti'l-Hadisi'n-Nebiyyi's-Şerif ve Ulûmihi ve Ricâlihi*, I-III, Amman, 1991.
- Mustakîmzâde**, Süleyman Sadeddin (1202/1788), *Tuhfe-i Hattatîn*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927.
- Nâsîf**, Mansûr Ali, *et-Tâc*, I-V, Daru'l-Cîl, Beyrut, 1987.
- Nesâî**, Ebû Abdurrahman Alî el-Horasânî (303/925), *es-Sunen*, 1.bs., I-XII, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.
- Özel**, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlımleri*, 3. bs., TDV yay., Ankara, 2013.
- _____, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403-405, İstanbul, 1989.
- _____, "Haskefî", *DİA*, XVI, 387-388, İstanbul, 1997.

- Özpinar**, Ömer, “Hadis Şerhlerinde Hadis Kaynaklarının Kullanımı”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2008, s. 58-97.
- Özşenel**, Mehmet, “Hadislerin Tasnifinde Ebû Hanîfe'nin Rolü”, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ve Dü-şünce Sistemi Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, II, 353-359, nşr. İbrahim Hatiboğlu, Bursa 2005.
- Pekcan**, Ali, *İmam Azam Ebû Hanîfe Müsnedi*, 2. bs., armağan kitaplar, Konya, 2012.
- Polat**, Selahattin vdğ., *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*, 2. bs., İFAV yay., İstanbul, 2011.
- Sa'dî**, Abdulazîz Yahyâ, *el-İmâm el-Âzam Ebû Hanîfe ve's-Sunâiyyâtu fî Mesânîdihî*, 1. bs., Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 2005.
- Sehâvî**, Ebu'l-Hayr Muhammed ibn Abdîrrahmân ibn Muhammed (902/1497), *el-Mekâsidu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Muştehire ale'l-Elsine*, thk Muhammed Osman, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
- Sem'ânî**, Abdülkerim ibn Muhammed ibn Mansûr et-Temîmî, *el-Ensâb*, I-XIII, Dâiratu'l-Mearifi'l-Osmaniyye, Haydarabat, 1962.
- Senbehî**, Muhammed Hasen, *Tensîku'n-Nizâm fî Musnedi'l-İmam*, 2. bs., Mektebetu'l-Büşra, Pakistan, 2015
- Serkîs** (1351/1932), *Mu'cemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye*, I-II, Matbaatu Serkîs, Mısır, 1928.
- Sezgin**, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, 3. bs., Otto yay., Ankara, 2012.
- Sindî**, Muhammed (1257/1841), *Tertîbu Musnedi'l-İmam Ebî Hanîfe bi Rivâyeti'l-Haskefi*, Dâru'l-İhsân, Kahire, 2016.
- _____, *el-Mevâhibu'l-latîfe Şerhu Musnedi Ebî Hânîfe*, I-VII, thk. Takiyyu'd-Dîn Nedvî, 1. bs., Dâru'n-Navâdir, Rivayd, 2013.
- Soyal**, Fikret, *Celâleddin ed-Devvânî'nin Firavun'un İmânî Konusundaki Görüşleri ve Ali el-Kârî'nin Eleştirisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2004.
- Şevkânî**, Muhammed ibn Ali (1250/1834), *el-Bedru't-Tâli' bi'Mahâsini min Ba'di'l-Karni's-Sâbi'*, I-II, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- Taberânî**, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân ibn Ahmed ibn Eyyûb (360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, 2. bs., thk. Abdulmecid es-Selefi, Maktabatu İbni Teymiyye, Kâhire, 1415/1994.

- Taşköprizâde**, Ahmed Efendi (968/1561), *Mevzûatu'l – Ulûm*, I-II, trc. Kemâleddin Muhammed Efendi, İstanbul, 1313.
- Tirmizî**, Muhammed ibn İsbâ ibn Sevrâ (279/892), *es-Sünen*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, I-VI, Dâru'l-Arabî'l-İslâmî, Beyrut, 1416/1996.
- Topalođlu**, Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla yay., İstanbul, 1981.
- Türçan**, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, TDV Yayınları, Ankara, 2011.
- Türkoğlu**, İsmail, “Şeybânî Han”, *DİA*, XXXIX, 43-45. TDV yay., 2010,
- Uđur**, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV yay., 1. Baskı, Ankara, 1992.
- Uslu**, Recep, “Herat”, *DİA*, XVII, 215-218, TDV yay., İstanbul, 1998.
- Uzunpostalcı**, Mustafa, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 131-145, TDV yay., İstanbul, 1994.
- Ünal**, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yayınları, Ankara 2012.
- Yıldırım**, Enbiya, *Hadis Problemleri*, Rağbet yay., 4. bs., İstanbul, 2011.
- Yıldırım**, Haydar, *Ali el-Kârî'nin Kelâmî Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2002.
- Yücel**, Ahmet, *Hadis Tarihi*, 2. bs., MÜİFV. yay., İstanbul, 2011.
- Yüksek**, Hayyire, *Zâhid el-Kevserî'nin "el-İmtâ "' Adlı Eserinde Yer Alan "Musnedu Ebû Hanîfe li'l-Hasen b. Ziyâd"daki 60 Hadîs-i Şerîfin Tahrîci ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Uşak, 2018.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî, I-LIII, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1993.
- _____, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, 1. bs., Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1419/1998.
- _____, *Menâkıbu'l-İmâm Ebû Hanîfe ve Sâhibeyhi*, thk. Zâhid Kevserî, Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Lecnetu İhyâi'l-Meârif en-Nu'mâniyye, 2. bs., Haydarâbâd, 1408/1987.

_____, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnaût, Hüseyin el-Esed, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1985/1405.

Zeylaî, Abdullah ibn Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li Tahrîci Ehâdîssi'l-Hidâye*, I-IV, thk. Muhammed Avvâme, Muessesetu'r-Rayyan, Beyrut, 1997.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Dâru'l-İlim li'l-Malâyîn, yy., 2002.

<http://thesis.mandumah.com/Record/203586> (erişim tarihi 21.06.2019)

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı İnternet Kataloğu:

<http://www.yazmalar.gov.tr>

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

10.10.1987 tarihinde Kırgızistan'ın Oş vilayetinde dünyaya gelen EDILBEK KAINAZAROV, ilkokul, ortaokul ve liseyi Oş'ta tamamladıktan sonra 2007 yılında girdiği Oş Devlet Üniversitesi Araşan İlahiyat Fakültesi'nden 2012 yılında mezun oldu. 2019 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi'ndeki (Haseki) eğitimini ve Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. Arapça ve Rusça (orta) bilmektedir.

